Ioan-Aurel Pop

Istoria

ROMÂNILOR

COLECȚIE INIȚIATĂ
ȘI COORDONATĂ
DE ANATOL VIDRAȘCU

BIBLIOTECA
POPULARĂ

TRAIANCA
ROMANIA MARE
POLIANA SIBIULUI

LITERA®

Ioan-Aurel Pop

Istoria ROMÂNILOR

BUCUREȘTI
CHIȘINĂU
CLUJ

BIBLIOTECA
POPULARĂ

Grupul Editorial Litera

str. B.P. Hasdeu nr.2, mun. Chişinău,
MD-2005, Republica Moldova
tel./fax. +(37322) 294110. 292932
E-mail:litera@litera.md

O.P. 53; C.P. 212, sector 4,
Bucureşti România
Tel./fax (021) 031 425 16 19;
E-mail: comenzi@litera.ro

Toate drepturile rezervate.
Copyright © Litera, 2010

Ne puteţi vizita pe
www.litera.ro

Editor: Vidraşcu şi fiii
Concepţia grafică şi coperta: Vladimir Zmeev
Lector: Valentina Tifin
Tehnoredactare: Vitaliu Pogolşa

Pe copertă: *Răsărit de soare la Iaşi.*
Fotografie de Mihai Potârniche

Descrierea CIP a Camerei Naţionale a Cărţii

Pop, Ioan-Aurel
Istoria românilor / Ioan-Aurel Pop
Colecţia „Biblioteca populară" / Col. iniţ. şi coord./
Anatol Vidraşcu; conc. gr. şi coperta / Vladimir Zmeev /
B. – Ch.: Litera (Combinatul Poligrafic), 2010 – 192 [pag.] –
Biblioteca populară, nr.1

ISBN 978-9975-74-066-1

94(=135.1)
P 78

Cuprins

1. Ce este România şi cine sunt românii 6

2. Cum se definesc românii pe sine 12

3. „Cei mai viteji şi mai drepţi dintre traci…” 14

4. Cum trăiau daco-geţii 16

5. „Noi de la Roma ne tragem”:
formarea poporului român şi a limbii române 26

6. Lumea Evului Mediu 46

7. Domnia lui Mihai Viteazul (1593–1601)
şi unirea Ţărilor Române 96

8. Secolul al XVII-lea: de la Mihai Viteazul
la Fanarioţi şi la Habsburgi 100

9. Epoca luminilor 104

10. Reformă şi revoluţie – prima jumătate
a secolului al XIX-lea 124

11. Unitatea naţională sau făurirea
României moderne 134

12. România interbelică 160

13. România şi al Doilea Război Mondial
(1940–1945) 166

14. Spre totalitarismul comunist (1944–1947) 170

15. „Pe drumul construcţiei socialismului...”
(1948–1989) 174

16. Speranţe, visuri, certitudini... 182

Bibliografie selectivă 191

1. Ce este România şi cine sunt românii

Cel mai simplu am putea răspunde, primei părţi a întrebării, că România este o ţară, un stat. Numai că lumea are astăzi peste două sute de state, marea lor majoritate membre ale Organizaţiei Naţiunilor Unite, situate pe cinci continente, de la San Marino, Vatican şi Mauritius până la SUA, China şi Brazilia. Trebuie, deci, să mai dăm câteva detalii. Înainte de acestea, nu putem să nu observăm dintru început o contradicţie: dacă România este un stat, cum de organizaţia cea mai largă din care face parte se cheamă a „naţiunilor"? Răspunsul va veni pe parcurs. Deocamdată, este suficient să reţinem că termenul de „naţiune" nu are exact acelaşi înţeles în toate limbile.

România este un stat european, aşezat chiar în centrul bătrânului continent, la circa 2 500 km de Munţii Ural (limita estică a Europei), la aceeaşi distanţă de coasta atlantică a Portugaliei (limita vestică a Europei), la aceeaşi distanţă de cel mai nordic punct al Europei, situat în Norvegia şi la vreo 900 de kilometri de Insula Creta (din Grecia), adică de reperul cel mai sudic al Europei. Prin urmare, spre a fi mai exacţi, România este aşezată în centrul Europei, pe direcţia est-vest, dar mai spre sud, pe direcţia meridianelor. În ciuda acestei poziţii centrale, ţara este percepută însă ca fiind „în Răsărit", din cel puţin două motive: primul derivă din faptul că, începând cu secolele XV–XVI, motorul culturii şi civilizaţiei – un adevărat model pentru ceilalţi – s-a mutat în occidentul continentului, vechile ţări de cultură bizantină rămânând excentrice, undeva înspre est; al doilea provine din denumirea recentă de Europa Răsăriteană (*Eastern Europe*), dată, iniţial de americani, tuturor ţărilor europene ajunse în dependenţă de Moscova, după al Doilea Război Mondial. Azi se vorbeşte mult despre Europa Centrală (sau Central-Răsăriteană), în care e cuprinsă adesea şi România, dar conceptul este deocamdată prea recent, spre a intra prea curând în conştiinţa publică. Sub aspect strict geografic, România nu se află nici în Balcani (Peninsula Balcanică), fiindcă limita de nord a acestei regiuni este Dunărea, iar România este situată, în proporţie covârşitoare, peste Dunăre, în regiunea Carpaţilor. Pentru mulţi europeni însă, Balcanii ţin, în accepţiunea cotidiană, până spre Viena, aşa că România este plasată de multe ori în aceeaşi regiune vastă, împreună cu Grecia, Albania sau Serbia, regiune considerată încă „butoiul de pulbere al Europei". Însă, deşi nu se află în Peninsula Bal-

canică, ci la nordul acesteia, ţara are legături vechi, istorice cu statele şi cu popoarele balcanice. În plus, în Balcani au trăit şi mai trăiesc încă un număr de români.

Ca mărime, România este o ţară mijlocie, după scara europeană (din care excludem imensa Rusie, mai întinsă decât unele continente). Este mai redusă ca suprafaţă decât Franţa, Germania, Spania sau Ucraina, este aproximativ egală cu întinderea Regatului Unit, dar mai întinsă decât ţări ca Elveţia, Danemarca, Belgia, Olanda, Austria etc. De pildă, România are de circa opt ori suprafaţa Belgiei. Ca număr al populaţiei sale, de aproximativ douăzeci şi două de milioane de locuitori, România este tot la nivel mijlociu: are tot atâţia locuitori cât Belgia şi Olanda la un loc, mai mulţi decât Finlanda, Norvegia şi Suedia la un loc, dar mai puţini decât Polonia, Spania, Italia sau Franţa. La scară americană, suprafaţa României este aproximativ cât cea a statului Oregon, dar populaţia sa era comparabilă până nu demult cu cea a Californiei sau a Canadei[1]. România este mai întinsă şi mai populată decât toţi vecinii săi, cu excepţia Ucrainei: e de peste două ori mai întinsă decât Ungaria, Bulgaria sau Serbia (luate separat). Ungaria şi Serbia au cam câte zece milioane de locuitori, iar Bulgaria opt milioane. Românii alcătuiesc cel mai numeros popor din sud-estul Europei, depăşindu-i cu mult pe bulgari, sârbi, greci, albanezi, croaţi, macedoneni etc. Turcia (stat mare, cu peste 60 de milioane de oameni), situată cu cea mai mare parte a teritoriului său în Asia Mică, nu poate fi socotită, sub aspect geografic, o ţară europeană.

În România se află şi o mare parte din Munţii Carpaţi, cea mai importantă catenă muntoasă europeană, după cea a Alpilor. Dacă admitem că lanţul carpatic seamănă cu cifra şase (cu imaginea în oglindă!), atunci partea rotundă, ca un cerc, a acestei cifre, se află pe teritoriul României, iar partea curbată ca o virgulă trece în Ucraina, Polonia, Slovacia şi Cehia, cu prelungiri în Ungaria. Carpaţii au înălţimi de aproape 2 700 m (în România de peste 2 500). Restul ţării este format din dealuri şi podişuri – dintre care cel mai întins şi cunoscut este Podişul Transilvaniei – şi din câmpii, aflate spre margini, adică spre sud (Câmpia Română sau a Dunării), spre vest (Câmpia Tisei) şi spre est (Câmpia Moldovei). Formele de relief sunt distribuite în proporţii aproximativ egale: munţii ocupă 31% din suprafaţă, dealurile şi podişurile

1 De circa două decenii, populaţia României scade progresiv.

33%, iar câmpiile 36%. Ele au o aşezare echilibrată şi armonioasă. În mijlocul ţării se află Podişul Transilvaniei, străjuit de cercul Munţilor Carpaţi, aşa cum zidul înconjoară o cetate, după formula romantică, rămasă antologică, a istoricului şi omului politic Nicolae Bălcescu; munţii se sprijină în exterior pe dealurile subcarpatice şi pe alte podişuri, similare unor contraforturi, care se pierd apoi treptat în cele trei câmpii.

România este şi o ţară dunăreană, deoarece Dunărea, cel mai important fluviu al Europei (dacă facem abstracţie de Volga) – cu o lungime aproape cât jumătate din lungimea fluviului Mississippi (cu Missouri) – străbate sute de kilometri pe teritoriul său şi o desparte de lumea balcanică. După ce trece prin patru capitale europene – Viena, Bratislava, Budapesta şi Belgrad – Dunărea se varsă în Marea Neagră printr-o deltă

unică în lume, adevărat monument al naturii, situată pe teritoriul României. La Constanța (cel mai mare port al României), navele pot ajunge mai ușor decât prin Deltă, străbătând canalul Dunăre-Marea Neagră, construit de câteva decenii. Prin litoralul său marin, de circa 250 kilometri, România este, ca și Bulgaria, Rusia, Turcia sau unele republici ex-sovietice, o țară pontică (de la *Pontus Euxinus*, numele vechi greco-roman al Mării Negre actuale). Ieșirea sa la Marea Neagră îi asigură contactul mai strâns cu lumea, spre Mediterana și de aici spre Oceanul Atlantic, prin Strâmtoarea Gibraltar sau spre oceanele Indian și Pacific, prin Canalul de Suez. Dunărea și apoi Marea Neagră colectează apa celor mai importante râuri din zonă, care se află sau trec și pe teritoriul României: Prut, Siret, Tisa, Mureș, Olt, Someșuri, Crișuri, Târnave, Jiu, Argeș, Dâmbovița, Ialomița etc. Cu alte cuvinte, dacă cineva dorește să plaseze România pe hartă, trebuie să caute locul unde Carpații, Dunărea și Marea Neagră vin în contact.

România este un stat unitar centralizat (nu are, conform Constituției, structură federală), alcătuit din etnici români în proporție de 90%. Restul locuitorilor sunt maghiari (peste 6%), romi, slavi, germani, turco-tătari, armeni, greci, evrei etc. Toate cele 18 minorități naționale (constituite în organizații proprii) sunt reprezentate, conform Constituției, în Parlamentul României, maghiarii prin alegeri (în acord cu norma generală de reprezentare), iar ceilalți prin desemnarea de către organizația fiecăruia a câte unui deputat din sânul lor.

Orice țară este formată din regiuni sau provincii istorice. Când vorbim de Franța, ne gândim la Burgundia, Bretagne, Normandia sau Alsacia; când ne referim la Italia, avem înaintea ochilor Toscana, Lombardia, Campania, Veneto, Calabria, Liguria etc. În acest sens, România generică (lăsând la o parte granițele politice actuale) este formată din trei mari provincii istorice, anume Țara Românească, situată în sud, Moldova, în est și nord-est și Transilvania, în vest și nord-vest. La rândul ei, Țara Românească are în componență Oltenia, Muntenia și Dobrogea; Transilvania cuprinde Transilvania propriu-zisă, Banatul, Crișana și Maramureșul, iar Moldova se compune din nucleul său vestic, situat între Carpații Orientali și Prut, apoi din Bucovina (a cărei parte nordică face parte astăzi din Ucraina) și din Basarabia (care alcătuiește, în mare măsură, din 1991 încoace, Republica Moldova).

Ca stat unitar şi modern, România s-a format abia în secolul al XIX-lea (şi s-a desăvârşit abia în secolul al XX-lea) – ca şi Germania sau Italia – dar formaţiuni politice medievale au existat pe teritoriul său încă în urmă cu peste un mileniu, prin anii 850–900.

Românii ar putea fi definiţi, în grabă, drept locuitorii României, numai că lucrurile nu sunt atât de simple. În primul rând, românii există în istorie cu mult înainte de a fi pe hartă un stat cu numele oficial de România, recunoscut ca atare de comunitatea internaţională. Cronicarii moldoveni au redat cel mai bine, pentru prima oară în limba română, acest lucru, încă din secolul al XVII-lea, pentru ca învăţatul principe Dimitrie Cantemir să dea acestei constatări o fundamentare ştiinţifică. În al doilea rând, deşi toţi locuitorii României pot fi numiţi români, ei se cheamă astfel numai din punctul de vedere al cetăţeniei, fiindcă naţionalitatea lor nu este întotdeauna românească.
Cu alte cuvinte, maghiarii de pe teritoriul României, de exemplu (peste 6% din întreaga populaţie), nu pot şi nu doresc să fie numiţi români, cu toate că au acte de identitate româneşti, fiindcă se consideră parte a naţiunii maghiare. Ei sunt, pentru a fi exacţi, etnici maghiari de cetăţenie română. În al treilea rând, există foarte mulţi români care nu trăiesc între graniţele României şi care nu sunt (decât, eventual, în mică măsură) cetăţeni români, dar se simt români şi se consideră parte a poporului român de pretutindeni. Ne referim aici în primul rând la marea majoritate a locuitorilor Republicii Moldova, care vorbesc româneşte şi care sunt români, dar nu fac parte din România. Cum s-a ajuns la această situaţie, se va vedea pe parcurs. Cam la fel stau lucrurile şi cu românii din partea de nord a Bucovinei, din sudul Basarabiei şi din Maramureşul de la nord de Tisa (cuprinşi în Ucraina), cu cei din Câmpia de Vest (aflaţi în Ungaria), cu cei din Banatul sârbesc şi de pe malul stâng al Timocului (trăitori în Serbia), cu cei din Bulgaria, compacţi mai ales pe malul drept al Timocului. Tot români sunt şi se simt cei stabiliţi mai de curând în ţări mai îndepărtate din Europa, America, Australia şi Noua Zeelandă. Ceva mai special este statutul românilor balcanici vechi, care sunt aromâni, meglenoromâni şi istroromâni şi care nu mai au decât în mică măsură (mai mult prin elitele lor) o conştiinţă românească. Se apreciază – fără să existe certitudini în acest sens – că numărul acestor români trăitori în afara ţării numite România ar fi de circa 10 milioane!

2. Cum se definesc românii pe sine

Oricare român ştie din copilărie, din familie şi de la şcoală, că numele de România vine de la Roma şi că românii se trag din romanii cei vechi. Este, desigur, aici o exagerare şi o anumită generalizare forţată, însă faptul nu este foarte departe de adevăr.

În toate ţările, copiii învaţă la şcoală despre originea popoarelor care locuiesc ţările respective. În Grecia, se studiază serios istoria vechilor greci, care i-au înfrânt pe persani, care au format o civilizaţie unică şi care, prin Alexandru cel Mare, au dus valorile proprii până în inima Asiei, creând elenismul, preluat apoi şi de romani; sinteza aceasta, numită clasicism greco-roman, stă la baza civilizaţiei contemporane celei mai înaintate. Copiii învaţă la şcoală în Grecia, că poporul grec actual este moştenitor direct al vechii Elade. Germanii învaţă de mici că ei sunt urmaşii vechilor germani – blonzi, înalţi şi cu ochi albaştri – care, acum două mii de ani, îndrăzneau să-i înfrunte în luptă pe generalii şi împăraţii romani şi care, înainte de anii 500 d.Hr., au cucerit şi supus chiar Roma, regina oraşelor lumii. Americanii din SUA ştiu că cei mai mulţi dintre ei sunt descendenţii europenilor (englezi, francezi, germani, irlandezi, olandezi, est-europeni etc.), exilaţi sau emigraţi în Lumea Nouă după secolul al XVI-lea, dar şi ai africanilor, latino-americanilor şi asiaticilor şi chiar ai amerindienilor, care, cu toţii, de-a lungul timpului, au ajuns să trăiască împreună şi să formeze o mare naţiune. Originea indivizilor şi a popoarelor nu se poate ascunde, deoarece oamenii sunt prin natura lor curioşi, căutători, vor să afle de unde vin, spre a stabili încotro se îndreaptă. Prin urmare, aflarea şi afirmarea rădăcinilor etnice este un lucru firesc, câtă vreme nu lezează mândria altor popoare şi nu conduce la ideea existenţei unor popoare superioare şi inferioare. De multe ori, de-a lungul timpului, s-au inventat şi cultivat cu bună ştiinţă false origini, de la cele biblice până la cele mitologice, spre a spori gloria, orgoliul şi drepturile unor popoare. Astfel, francezii erau prezentaţi drept troieni de-ai lui Paris, polonezii drept sarmaţi, ungurii drept huni etc. Nici românii nu au fost întotdeauna străini de asemenea idei, unele de-a dreptul fantastice.

Cercetarea trecutului cu metodele verificate ale disciplinei istorice a demonstrat că românii sunt – ca şi italienii, francezii, spaniolii, portughezii etc. – moştenitorii romanilor de acum două mii de ani. Nu atât prin sânge,

cât prin limbă şi civilizaţie.
În Europa sunt, în principal, trei categorii mari de popoare: germanice (germanii, englezii, olandezii, norvegienii, suedezii, danezii ş.a.), slave (ruşii, ucrainenii, beloruşii, polonezii, cehii, slovacii, sârbii, croaţii, slovenii, bulgarii ş.a.) şi romanice. Românii fac parte, fără niciun dubiu, dintre acestea din urmă. Numai că românii sunt aşezaţi în zona central-sud-est-europeană, iar în preajma lor nu mai este aşezat niciun popor romanic sau neolatin. Toate celelalte neamuri romanice se află în Europa apuseană şi sudică, sunt grupate şi vecine, numai românii sunt relativ izolaţi de restul „rudelor" lor şi sunt plasaţi între slavi şi maghiari. De aceea, s-a spus despre români că sunt o „insulă de latinitate într-o mare slavă" sau „o enclavă latină la porţile Răsăritului".

Cum pot fi totuşi românii descendenţii romanilor, când Roma se află atât de departe de România? Trebuie să ne amintim că, acum două milenii, Europa şi nu numai ea, ci toată lumea numită „civilizată" era mult mai unită decât astăzi, deoarece, sub aspect politic, făcea parte din marele Imperiu Roman. De pildă, pe vremea împăratului Traian, adică în jurul anului 100, acest stat se întindea pe trei continente, din ceţurile reci ale Britanniei (Regatul Unit de azi) până în nisipurile fierbinţi ale Africii (Egipt, Libia, Tunisia, Algeria, Maroc etc.) şi de la Oceanul Atlantic până la Tigru şi Eufrat (unde se află Irakul de azi). Era o lume imensă şi foarte diversă, dar care trăia sub aceeaşi ordine de stat, sub aceleaşi legi generale, sub puterea aceleiaşi armate, a aceleiaşi fiscalităţi şi comunica într-o limbă oficială unică, anume limba latină. Datorită acestor factori unificatori, în multe regi-

Lupoaica cu Remus şi Romulus – emblemă a romanităţii

uni europene ale Imperiului Roman s-a produs un proces de *romanizare.*

Romanizarea este acea transformare, prin care popoare şi populaţii întregi, incluse în statul roman prin cucerire şi situate în Italia, Franţa, Spania, Portugalia, Belgia, România etc. de azi, au învăţat limba latină şi au abandonat treptat limba proprie, au adoptat credinţele religioase, obiceiurile, tradiţiile, legile şi alte elemente romane, într-un cuvânt, modul de viaţă roman. Dar nu putem explica felul în care s-a produs acest lucru pe teritoriul României, acum aproape două milenii, dacă nu ştim cine au fost locuitorii vechi în regiunea de la Carpaţi, Dunăre şi Marea Neagră, înainte de cucerirea romană.

3. „Cei mai viteji şi mai drepţi dintre traci…”

Acest popor vechi, care trăia aici înainte de a veni romanii cu armatele lor victorioase, erau geto-dacii.

Deşi ei purtau două nume – chiar mai multe – se poate spune că alcătuiau, în linii mari, un popor, pe care grecii, în scrierile lor, îl numeau get, iar romanii îl numeau dac. Desigur, ca orice popor, ei aveau diferite

Cavaler trac, divinitate balcano-danubiană

ramuri regionale, probabil şi dialecte, tradiţii şi obiceiuri diferite. Se poate ca cei din Dobrogea, Muntenia şi Moldova (numiţi geţi) să fi avut la origine anumite caracteristici deosebitoare faţă de aceia din Banat, Transilvania, Maramureş etc. (numiţi daci), însă la începutul erei creştine, ei vorbeau aceeaşi limbă şi erau socotiţi sau priviţi aproape la fel. Geţii sunt amintiţi pentru prima oară de către grecul Herodot, supranumit „părintele istoriei”, în secolul al V-lea al erei vechi. Herodot scrie că în anul 514 î.Hr., când Darius, regele perşilor, a înaintat cu oaste numeroasă pe coastele apusene ale Mării Negre spre a lupta cu sciţii dinspre nord, geţii din Dobrogea i s-au opus, de altfel fără succes. Cu această ocazie, istoricul grec spune că geţii erau „cei mai viteji şi mai drepţi dintre traci”. Informaţia este foarte utilă, căci îi plasează pe geţi în marele grup etnic al tracilor. Despre traci, tot Herodot zice că erau neamul cel mai numeros din lume, după indieni.

Tracii, la rândul lor, fac parte din grupul şi mai mare al popoarelor indo-europene. Ei, alături de greci şi de iliri, au venit dinspre est şi nord-est, în jurul anilor 2 000 î.Hr., în grupuri compacte şi, în scurt timp, au schimbat întreg profilul etno-lingvistic al centrului şi sud-estului Europei, inclusiv al întregii Peninsule Balcanice, până spre Italia şi apoi spre coastele Asiei Mici. Grecii s-au aşezat mai mult în sudul Balcanilor şi în Asia Mică, ilirii spre vestul peninsulei, iar tracii pe un spaţiu mult mai larg, pe teritoriile Bulgariei, Serbiei, Croaţiei, Macedoniei, României, Moldovei, Ungariei, Slovaciei, parţial Ucrainei etc. de astăzi.

Se poate spune că, în urmă cu circa trei mii de ani, tracii erau deja diferenţiaţi într-o ramură nordică şi una sudică, despăr-

ţite între ele, în linii mari, de Munţii Balcani, numiţi atunci *Haemus*. Cam pe vremea când în Italia, după tradiţie, se întemeia Roma (753 î.Hr.), daco-geţii erau deja individualizaţi, ca cel mai important grup etnic dintre tracii nordici. Ei vor ajunge treptat un popor distinct, din moment ce Herodot îi consemnează ca fiind organizaţi politic şi militar în anul 514 î.Hr. Daco-geţii locuiau mai ales pe valea Dunării Mijlocii şi de Jos,

Coif getic

Războinic trac (*reconstituire*)

de prin Slovacia de azi, până la vărsarea fluviului în Marea Neagră, cu nucleul de organizare şi de conservare în Munţii Carpaţi. Pe un spaţiu atât de întins – cuprinzând România şi Moldova de azi, dar şi Ungaria, Slovacia, părţi din Bulgaria, Ucraina şi Polonia – geto-dacii nu erau compacţi, ci au trăit împreună cu alte popoare, populaţii sau fragmente de popoare, care, cu timpul, s-au aşezat între ei, mai ales la marginile teritoriului menţionat mai sus. Aşa au fost grecii, fondatori, prin secolele VII–VI î.Hr., a unei serii de colonii pe malul Mării Negre (Histria, Tomis – azi Constanta, Callatis – azi Mangalia, Dionissopolis – azi Balcic, Odessos – azi Varna, Mesembria – azi Nesebăr etc.), ilirii, sciţii, celţii, tracii sudici şi alţii.

Tracii vorbeau o limbă inclusă în marea familie a limbilor indo-europene. Asemenea limbi, de tip indo-european, vorbeau şi vechii greci, romanii şi vechii germani, numai că limba tracilor era mai apropiată de grupul limbilor indo-europene pe care le utilizau vechii baltici şi ilirii, grup lingvistic din care făceau parte şi sanscrita, persana sau scitica. Cu timpul, până prin secolul I î.Hr. – secolul I d.Hr., dialectul vorbit de daco-geţi a evoluat mult şi, după opinia unor specialişti, a devenit o limbă distinctă faţă de cea tracă, din care se desprinsese.

Bustul zeiţei Bendis, Luncani, Piatra Roşie, jud. Hunedoara

4. Cum trăiau daco-geţii

4.1. Munca şi casa

O familie de daci obişnuiţi, formată din bunici, părinţi, copii, trebuia să depună eforturi mari pentru a-i întreţine pe toţi cei zece-doisprezece membri ai săi, chiar şi după ce se trecuse la prima vârstă a fierului – cum spun istoricii –, adică după anul 1 000 î.Hr. În această perioadă,

Ceramică geto-dacică

bărbaţii ştiau să folosească minereul de fier de la suprafaţa pământului, să-l colecteze, să-l aducă în preajma unor cuptoare, unde se elimina oxigenul din oxizi. Apoi, în ateliere speciale, fierul incandescent era turnat în forme şi se obţineau astfel variate unelte şi arme. Dar puţini daci se ocupau cu un astfel de meşteşug dificil, care necesita o anumită pregătire şi presupunea existenta unor zăcăminte. Cei mai mulţi daci erau crescători de animale şi agricultori, ocupaţii complementare, legate una de alta. Oamenii ştiau să are pământul, cu pluguri modeste iniţial, de lemn cu brăzdar de piatră; ei cultivau unele cereale, mai ales mei, legume şi zarzavaturi, viţă-de-vie. Din lâna oilor, femeile ştiau să toarcă şi să ţească, confecţionând veşminte şi alte obiecte casnice. De timpuriu s-a practicat şi olăritul cu mâna, adică alcătuirea din lut amestecat cu apă a unor vase, uscate la soare şi apoi arse în cuptoare. Casele daco-geţilor, mai ales ale celor din zonele muntoase, erau case de suprafaţă, făcute din lemn şi lipite cu lut. Multe case erau îngropate sau semiîngropate în pământ. Lemnul era materia principală pentru numeroase activităţi, dar se folosea şi piatra, lutul, osul, cornul de animal, bronzul, argintul şi aurul, mai ales pentru podoabe şi, evident, fierul.

Cu timpul, după 450–400 î.Hr., metalurgia fierului se generalizează şi se perfecţionează, metalul obţinut este de bună calitate, iar varietatea uneltelor şi armelor astfel obţinute este mult mai mare. Se ajunge – spun arheologii – la a doua vârstă a fierului. Este adoptată roata olarului, ceea ce face să prolifereze formele şi cantitatea obiectelor de lut ars. Astfel, se produc vase uriaşe, rotunde, cu diametrul de câţiva metri, care, îngropate în pământ, serveau la păstrarea cerealelor, dar şi mărunte creuzete, pentru felurite nevoi casnice, medicale sau religioase. Forma cea mai caracteristică, adevărată marcă a stilului local, era ceaşca

dacică, un fel de recipient cu partea superioară mai largă şi răsfrântă spre exterior, cu una sau două toarte. Ceva mai târziu, daco-geţii învaţă să folosească şi să producă plugul cu brăzdar de fier, influenţaţi, se pare, de vecinii lor greci, celţi şi traci sudici. Datorită acestei abundenţe de produse (agricole mai ales) – grâne, animale, piei, blănuri, lână, miere de albine, ceramică, unelte, arme etc. – unii oameni devin negustori locali. Ei fac schimb adesea de produse (troc), ca mijlocitori, dar, cu timpul, trec la utilizarea monedelor greceşti-pontice, macedonene şi elenistice. După anul 300 î.Hr., daco-geţii bat propriile monede, în ateliere locale, imitându-le pe cele elenistice.

4.2. Societatea: „străluciţii" şi „pletoşii"

Dacii, ca toate popoarele europene vecine de atunci, erau formaţi din diferite grupuri şi categorii sociale şi profesionale. Baza societăţii, adică cel mai numeros grup, care exercita o activitate creatoare de valori materiale, erau oamenii liberi sub aspect juridic. Ei trăiau în comunităţi rurale şi erau agricultori, păstori, meşteşugari şi chiar mici negustori.

Războinic dac

Aceşti oameni, legaţi cei mai mulţi de pământ şi de animale, purtau pantaloni de postav, cămaşă despicată în părţi, brâu lat de piele sau de pânză şi o haină cu mâneci, peste care se punea o mantie. Iarna purtau opinci de piele sau de pâslă, pe talpa cărora fixau uneori crampoane, ca să nu alunece pe gheaţă. Când era frig şi ploaie, daco-geţii de rând purtau glugi care le fereau capul de intemperii. Femeile purtau şi ele cămăşi şi fuste şi chiar mantii, iar părul şi-l pieptănau cu cărare pe mijloc şi strâns la spate într-un coc. Bărbaţi aveau plete; probabil de aceea erau numiţi *comati,* adică oameni cu „coamă" (păr lung) sau *capillati*, oameni cu păr bogat. Aceşti oameni liberi aveau totuşi anumite obligaţii faţă de mai-marii lor şi, ulterior, faţă de stat.

Spre deosebire de oamenii liberi obişnuiţi, nobilii sau aristocraţii purtau veşminte bogate, iar pe cap aveau mereu o căciulă, în latină *pileum*, ca semn distinctiv al rangului lor. De aceea erau şi numiţi *pileati.* Aristocraţii aveau însă şi o denumire în limba proprie, care ni s-a transmis, anume cea de *tarabostes*, adică „cei aleşi", „străluciţii". Ei erau cavaleri,

preoți, administratori de provincii, comandanți militari, coordonau strângerea dărilor, comerțul cu lumea celtică, greacă, elenistică și romană etc. Natural, între daco-geți exista și o pătură de sclavi, dar erau puțini și erau mai ales sclavi casnici, adică un fel de servitori în casele aristocraților. În anumite împrejurări, unii dintre daci deveneau sclavi ai grecilor și romanilor; pe de altă parte, prizonierii de război ai dacilor erau vânduți chiar de către aceștia, ca sclavi în străinătate.

Brățări din aur dacice

Aristocrații trăiau în locuințe mari și spațioase, iar unii în adevărate cetăți. Acestea erau așezate pe înălțimi și erau inițial din pământ și lemn, prevăzute cu șanț și cu val de apărare. Spre finalul erei vechi, se trece la construcția marilor cetăți de piatră, mai ales în Transilvania, unde va fi nucleul statului daco-get.

4.3. „Ei cred că nu mor…"

Același istoric grec, Herodot din Halicarnas, spune despre geți că se credeau nemuritori: „Ei cred că nu mor, ci că acela ce-și dă viața se duce la zeul Zalmoxis (Zamolxis); unii dintre dânșii cred că acesta este Gebeleizis. Tot la cinci ani, ei trimit la el ca sol pe unul dintr-înșii, tras la sorți, și-l însărcinează cu câte le cere fiecare. Iată cum îl trimit: câțiva dintre ei se așază în rând, ținând câte trei sulițe în mână, iar alții, apucând de mâini și de picioare pe cel hotărât să fie trimis la Zalmoxis, îl aruncă în sus, pe vârful sulițelor; dacă el e străpuns și moare, ei cred că zeul le este favorabil; dacă nu moare, îl huiduiesc și-l dojenesc ca pe un netrebnic și păcătos și, după aceasta, îl trimit pe altul, căruia îi dau aceeași însărcinare, cât e încă în viață. Tot acești traci, când tună și fulgeră, trag cu săgeți în sus, spre cer...".

Ca toate popoarele europene antice, daco-geții erau politeiști (credeau în mai mulți zei), chiar dacă au avut, în anumite perioade ale istoriei lor, un zeu principal. Cel mai cunoscut și mai venerat va fi fost amintitul Zalmoxis, zeu al pământului, al semănăturilor și al fertilității, despre care dacii credeau că își are sălașul undeva sub pământ. Opusul său și acela care i-a disputat puterea și autoritatea a fost Gebeleizis, zeu al întregului

cer, al furtunii şi al fulgerului. Mai exista o zeiţă numită Bendis, a lunii şi pădurilor, precum erau Artemis la greci şi Diana la romani, apoi un zeu al războiului, asemănător lui Ares sau Marte. Însuşi fluviul Dunărea (*Donaris*), numit Istru de greci şi Danubius de romani, era socotit un zeu. Evident, existau şi alte zeităţi. Tuturor le erau destinate locuri speciale de închinăciune, adică sanctuare sau temple. Acestea sunt de două categorii: patrulatere şi rotunde, confecţionate din lemn şi piatră (marmură), având coloane zvelte şi mai multe incinte sacre. Cele mai importante şi mai mari sanctuare s-au descoperit în centrul Daciei, în sudul Transilvaniei, unde era probabil şi muntele sfânt al acestui popor – *Kogaionon* – un fel de Olimp local.

Este clar că, de la un timp, dacii au început să creadă în viaţa de apoi, adică în nemurire, cum ne spune şi Herodot. Câtă vreme nemurirea era legată indisolubil în mintea lor şi de suflet şi de trup, s-a practicat inhumaţia, dar, încă de prin secolele III–II î.Hr., se trecuse la incineraţie (arderea celor decedaţi). În acel moment, cei mai mulţi daci admiteau că numai sufletul este imaterial şi imortal şi că el trebuie repede eliberat de învelişul său corporal, prin arderea acestuia din urmă. Morţii puteau fi arşi pe loc, acolo unde le era mormântul sau în altă parte. Cenuşa, oasele şi alte obiecte erau adesea puse în urne (vase de lut ars) şi îngropate, iar deasupra unor asemenea locuri se ridicau uneori movile de pământ, numite tumuli. Mormintele tumulare cele mai mari, cu inventar bogat (amfore, cupe, podoabe, casete etc.), sunt ale şefilor de triburi sau ale aristocraţilor.

Tezaur dacic din Munţii Orăştiei

4.4. Ştiinţa, scrisul, arta

Istoricul Iordanes, în urmă cu aproape un mileniu şi jumătate, în *Geticele* sale, scria despre rolul spiritual important jucat de Deceneu, marele preot, printre geto-daci: „Observând dispoziţia lor [a dacilor] de a-l asculta în toate şi că ei sunt din fire isteţi, i-a instruit în aproape toate ramurile filosofiei, căci el era în aceasta un maestru priceput. El i-a învăţat morala, dezbărându-i de moravurile lor cele barbare; i-a instruit în ştiinţele fizicii, făcându-i să trăiască

potrivit științelor naturii...; i-a învățat logica, făcându-i superiori cu mintea celorlalte popoare; arătându-le practica, i-a îndemnat să petreacă în fapte bune; demonstrându-le teoria celor douăsprezece semne ale zodiacului, le-a arătat mersul planetelor și toate secretele astronomice și cum crește și scade orbita Lunii și cum globul de foc al Soarelui întrece măsura globului pământesc și le-a expus sub ce nume și sub ce semne, cele trei sute patruzeci și șase de stele trec în drumul lor cel repede de la răsărit la apus, spre a se apropia sau îndepărta de polul ceresc. Vezi, cu mare plăcere, ca niște oameni prea-viteji să se îndeletnicească cu doctrinele filosofice, când mai aveau puțin răgaz de războaie! Puteai să-l vezi pe unul cercetând poziția cerului, pe altul proprietățile ierburilor și ale arbuștilor, pe acesta studiind creșterea și scăderea Lunii, pe celălalt observând eclipsele Soarelui și cum, prin rotația cerului, Soarele, vrând să atingă regiunea orientală, este dus înapoi spre zona occidentală."

Tezaur dacic din Munții Orăștiei

Evident, dornic să augmenteze calitățile spirituale ale neamului got (socotit în chip eronat și intenționat urmaș al celui get), Iordanes exagerează. Este greu să ni-i închipuim pe războinicii daci – aspri, bărboși, necioplți, analfabeți – făcând știință. După spusele lui Iordanes, s-ar părea că geții nici nu mai aveau timp de altceva decât de filosofie, morală, botanică etc. Aceasta nu însemna însă că, în societatea dacică, nu erau și oameni preocupați de știință. Aceștia erau preoții, tagmă care se bucura de mate respect, prestigiu și putere. Ei aveau, într-adevăr, anumite cunoștințe de astronomie, botanică și medicină, după cum arată și descoperirile arheologice și alte izvoare scrise. S-au păstrat numele unor plante medicinale în limba geților și s-au descoperit cutiuțe de farduri, medicamente și alifii sau truse cu instrumente medicale (bisturie, pensete, plăcuțe de cenușă vulcanică pentru grăbirea cicatrizării rănilor). De altminteri, se cunosc și cranii care au fost deschise prin „operație" (trepanare) și vindecate ulterior. S-au descoperit cisterne și conducte de canalizare și aducțiune a apei, fapt ce arată clar preocupări de igienă publică.

Dacii cunoșteau și scrisul cu litere grecești și latine, dar alfabetizarea era un lucru rar, o excepție, ca mai peste tot în

lumea antică, mai ales în afara statului roman. Împăratul Domiţian, după războiul cu dacii, a trimis senatului o scrisoare primită de el de la Decebal, iar aliaţii acestuia i-au trimis mai târziu împăratului Traian un mesaj scris pe o ciupercă mare (poate iască), prin care i se cerea să facă pace cu daco-geţii. Pe un vas de cult din capitala Daciei, datat în secolul I d.Hr., a fost ştampilată o inscripţie cu litere latine, iar pe vreo 60 de blocuri de piatră din aceeaşi capitală – Sarmizegetusa – câte una, două, până la trei litere greceşti. Ca urmare, trebuie admis că regele, şefii triburilor aliate, preoţii şi anturajul curţii ştiau să scrie – trebuie să fi existat la curte chiar o cancelarie – dar restul poporului nu avea astfel de cunoştinţe şi nici nu simţea atunci nevoia lor.

Daco-geţii aveau şi aplecare spre frumos. Ei ciopleau lemnul, dar acesta este foarte perisabil şi obiectele respective s-au pierdut. S-au păstrat totuşi ornamente şi figuri sculptate în piatră, turnate în bronz, bătute cu ciocanul în fier şi argint, scrijelite în os, adâncite în pasta vaselor. Sunt remarcabile fibulele ornamentale, aplicile de argint, inelele şi brăţările etc. Ceramica este bogat ornamentată cu figuri geometrice şi zoomorfe (de animale), nu numai incizate, ci şi pictate cu mare măiestrie. Această ceramică pictată şi smălţuită a daco-geţilor, dezvoltată numai în secolul I d.Hr., este profund originală şi pare născută din gustul şi nevoia de frumos a localnicilor.

4.5. De la triburi la stat: Burebista (82–44 î.Hr.)

Săbii dacice

Ca toate popoarele antichităţii, şi daco-geţii erau grupaţi în triburi, în frunte cu şefi militari puternici, care au îndrăznit să se opună, încă din 514 î.Hr., marelui rege persan Darius. Aceşti şefi militari ai uniunilor de triburi sunt numiţi uneori, începând cu secolul IV î.Hr., „regi" sau „basilei", deşi ei nu se aflau deocamdată în fruntea unor state adevărate. Numele lor sunt ciudate şi au astăzi rezonanţă mitică: *Sitalces*, rege trac stăpân şi peste unii geţi; *rex Histrianorum*, un şef al geţilor dunăreni; *Dromichaites*, care se opune cu succes, în Câmpia Munteană, unui urmaş al lui Alexandru Macedon, după ce anterior alţi şefi geţi luptaseră cu însuşi Alexandru. Vin apoi *Zalmodegikos*, *Rhemaxos*, *Oroles*, *Rubobos-*

AŞEZĂRI FORTIFICATE ŞI CETĂŢI
DIN SEC. II Î.HR.–I D.HR.

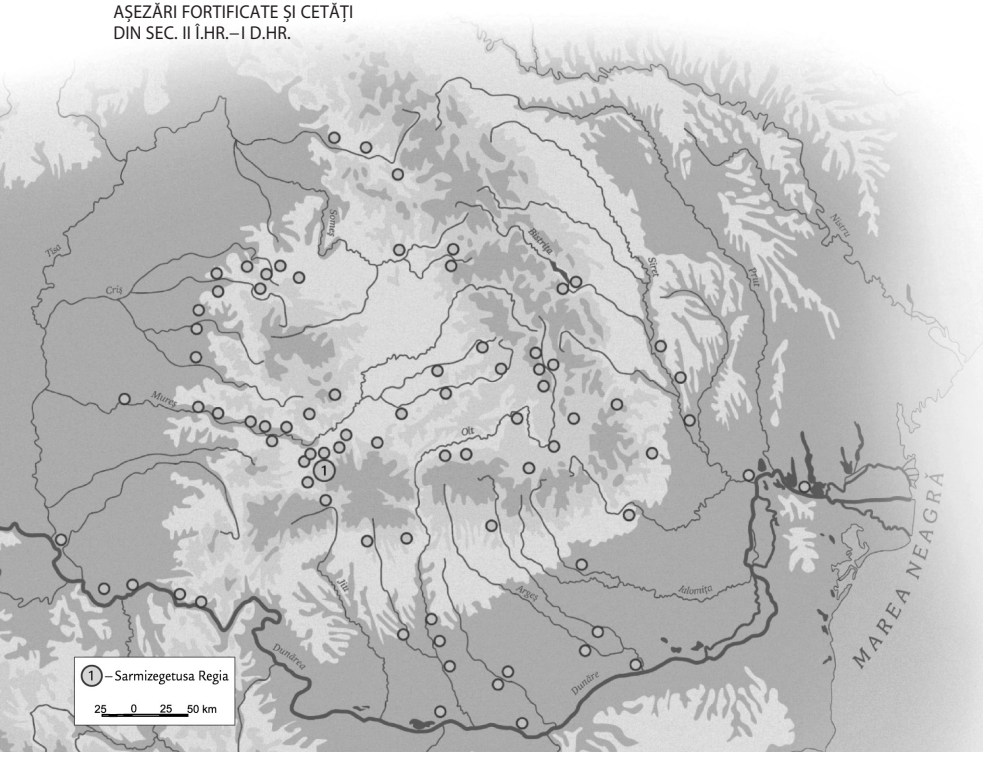

tes, ultimii doi situaţi probabil în Transilvania, în interiorul arcului carpatic, unde puterea politică a dacilor era în plină consolidare (prin secolele al II-lea şi, mai ales, I î.Hr.). Cei din urmă vor fi condus chiar formaţiuni politice destul de puternice, care nu aşteptau decât momentul favorabil şi personalitatea de excepţie pentru a se uni într-o alcătuire statală mai puternică şi mai întinsă. Impulsurile unirii triburilor geto-dacice au venit atât din interior, cât şi din exterior. Nucleul unificator era situat în sudul Transilvaniei, în regiunea Munţilor Orăştiei (sau Şureanu), unde domnea regele Burebista. Acesta, după anul 82 î.Hr., ajutat de marele preot Deceneu, a reuşit în timp relativ scurt să unească triburile daco-geţilor sub autoritatea sa şi să făurească, în Munţii Orăştiei, un impresionant sistem de fortificaţii, completat ulterior de către urmaşii săi.

Două pericole externe ameninţau marea uniune a lui Burebista şi, în acelaşi timp, îi obligau pe geto-daci la consolidarea puterii lor politice şi militare: pericolul

celtic, dinspre vest şi nord-vest (celţii căutau să coboare din Slovacia, pe Dunăre şi pe Tisa, spre Transilvania) şi pericolul roman, care se prefigura dinspre sud. Prin 72–71 î.Hr., o armată romană pătrunsese deja pe teritoriul Dobrogei. În jurul anului 60 î.Hr., Burebista cu oastea sa i-a învins pe celţi, iar după anul 55 î.Hr. a îndepărtat primejdia romană din Dobrogea, anexând tot litoralul de apus al Mării Negre şi regiunea dintre Dunăre şi Balcani. Burebista a ajuns astfel stăpânul unui vast teritoriu, care cuprindea mai multe popoare şi populaţii şi se întindea de la Dunărea Mijlocie (Slovacia de azi) în vest, până la gurile Bugului şi ţărmul Pontului Euxin în est şi de la Munţii Balcani în sud, până la Carpaţii Păduroşi în nord. Acest stat al Daciei, care putea ridica la luptă o armată de 200 000 de oameni (după opinia, desigur exagerată, a lui Strabo), era numit în izvoare greceşti *arhe*, adică imperiu, iar suveranul său era caracterizat drept „cel dintâi şi cel mai mare dintre regii din Tracia". Firește, în comparaţie cu agregarea instituţională din lumea romană, termenul de „stat" pare şi chiar este nepotrivit pentru alcătuirea politică făurită de Burebista, care poate fi asimilată mai degrabă unei uniuni de triburi mai solide. Din raţiuni practice însă, se poate folosi cuvântul „stat", păstrând rezervele de rigoare.

Statul roman se afla atunci în faza de trecere de la republică la imperiu şi era frământat de lupte interne. În exterior, două popoare puteau pune în pericol liniştea Romei, anume galii (celţii) în apus şi dacii în răsărit. Până la urmă, Iulius Caesar a cucerit Galia şi avea privirile aţintite şi spre Dacia. De aceea, în războiul civil declanşat la Roma între Caesar şi Pompei, Burebista l-a sprijinit pe cel din urmă care, din păcate, a fost înfrânt, în anul 48 î.Hr. Pedeapsa pentru regele Daciei nu a mai apucat să vină, fiindcă, la scurt timp, Caesar era asasinat în senat de către inamicii săi politici, apărători ai republicii. În acelaşi an (44 î.Hr.), murea şi Burebista, probabil tot în urma unui complot.

După moartea marelui rege, care-şi înălţase propriul popor prin „exerciţii, cumpătare şi ascultare faţă de porunci" şi-l învăţase „să trăiască fără vin", statul dac nu a dispărut, dar s-a divizat în patru-cinci unităţi, dintre care cea mai importantă a rămas cea cu centrul în Munţii Orăştiei. Aici au domnit urmaşii lui Burebista şi aici a rămas locul cel mai important de rugăciune, capitala spirituală a tuturor geto-dacilor.

Monede dacice

4.6. Decebal (87–106)

După mai bine de o sută de ani, unul din acești urmași, probabil Diurpaneus, supranumit apoi Decebal (cel puternic), a refăcut statul unitar dac, imprimându-i o coeziune și mai pronunțată. Țara nu mai avea întinderea de pe vremea lui Burebista, ci cuprindea cam teritoriul României de azi, dar era mai bine organizată. Metalurgia era mult mai avansată acum, din moment ce fierul descoperit într-un singur atelier provenea din prelucrarea a cincizeci de tone de minereu. Plugul cu brăzdar de fier și roata rapidă a olarului erau de mult timp generalizate. Sistemul de fortificații cu centrul la Sarmizegetusa – cetatea cea mai importantă și capitala statului – atinge sub Decebal forma sa clasică. Armata este bine organizată și înzestrată, inclusiv cu mașini de război; administrația statului era centralizată și comerțul cu lumea romană era înfloritor. Moneda romană de argint circula peste tot și era imitată de daci.

Decebal

Între timp, Roma cucerise toată Peninsula Balcanică, iar hotarul imperiului ajunsese la Dunăre. Dobrogea fusese cucerită în anul 46 d.Hr. și anexată provinciei romane Moesia (situată cam pe locul Bulgariei și Serbiei actuale). Atacurile romane asupra Daciei s-au întețit după anii 85–86 și au continuat, cu intermitențe, timp de douăzeci de ani, până la supunerea lui Decebal. Acesta însă nu s-a lăsat impresionat de romani, fiindcă era – conform lui Cassius Dio – „priceput în ale războiului și iscusit la faptă, știind când să năvălească și când să se retragă la timp, meșter în a întinde curse, viteaz în luptă, știind a se folosi cu dibăcie de o victorie și a scăpa cu bine dintr-o înfrângere". Prin asemenea calități, el și-a salvat țara până la începutul secolului al II-lea d.Hr. și chiar i-a provocat și i-a sfidat pe romani. Atunci, în fruntea Romei ajunsese cel mai vrednic împărat din toate timpurile, cel care a dat Imperiului Roman cea mai mare întindere. Se numea Traianus și era originar din Hispalis, azi Sevilla (Hispania), fiind primul împărat născut în afara Italiei. El a supus Dacia în urma a două înverșunate războaie. După primul război (101–102), care condusese doar la o victorie parțială, neconcludentă, a Romei, Decebal s-a declarat, de formă, supus al romanilor, dar era cu gândul la revanșă. Nici împăratul nu-și făcea iluzii de pace. El a ordonat arhitectului Apollodor

din Damasc să proiecteze şi să înalţe un pod peste Dunăre, la Drobeta. Va fi una din cele mai grandioase construcţii ale antichităţii, urmele podului fiind încă vizibile şi azi în sud-vestul României, pe malul Dunării. Pe acest pod şi pe altele, de vase, armata romană de circa 150 000 de ostaşi a înaintat în anul 105 din mai multe direcţii şi a asediat apoi Sarmizegetusa, capitala ţării. La începutul verii anului 106, lipsită de apă şi înfometată, cetatea se predă în mâinile romanilor şi este distrusă. Romanii descoperă tezaurul dacic, evaluat la 165 000 kg aur fin şi 331 000 kg de argint, pe care-l transportă cu alai la Roma şi din care împăratul avea să ofere plebei, după obicei, *panem et circenses,* adică grâne şi spectacole de circ. Acest tezaur dacic avea să umple pentru un timp tezaurul secătuit al imperiului. Dar satisfacţia nu a fost deplină, deoarece Decebal şi o mână de credincioşi ai săi se refugiaseră în munţi, unde continuau lupta. Rezistenţa a fost însă de scurtă durată, căci un detaşament roman a dat de urma fugarilor. Încolţit, Decebal se sinucide, iar capul său şi mâna dreaptă urmau să fie înfăţişate împăratului şi apoi expuse la Roma, în văzul mulţimilor, pentru ca acestea să se convingă că marele duşman al imperiului pierise. Serbările date la Roma, în cinstea victoriei contra dacilor, au durat 123 de zile. La ele au participat 10 000 de gladiatori şi 11 000 de animale; s-au donat câte 650 de dinari fiecărui contribuabil, s-au bătut noi monede şi trei medalii comemorative, plus bibelouri şi obiecte de ceramică legate de supunerea Daciei. În amintirea aceluiaşi eveniment, în anul 113, în noul for construit

Scenă de luptă
de pe Columna lui Traian

de împărat, s-a ridicat celebrul monument numit „Columna lui Traian". Este o coloană de marmură albă, înaltă de 40 m, cu diametrul de 4 m, împodobită cu o bandă continuă de basoreliefuri, povestind, în imagini, războaiele dintre daci şi romani. Monumentul se păstrează şi azi la Roma, lângă Piaţa Veneţia şi este considerat actul de naştere al poporului român.

5. „Noi de la Roma ne tragem”: formarea poporului român şi a limbii române

5.1. Popoarele romanice

Roma se mai cheamă şi „cetatea eternă”. Ea este eternă, nu doar prin sine, prin supravieţuirea sa şi a civilizaţiei şi culturii făurite sub semnul său, ci şi prin popoarele romanice care duc mai departe moştenirea latinităţii. Popoarele romanice mai importante care s-au menţinut până astăzi sunt italienii, francezii, spaniolii, portughezii şi catalanii

Monedă cu efigia împăratului Traian

Octavianus Augustus

în cadrul romanităţii occidentale şi românii, în cadrul romanităţii estice. În Evul Mediu şi în Epoca Modernă, în urma marilor descoperiri geografice şi a formării coloniilor, limba şi cultura unor popoare romanice s-au răspândit în America de Nord, Centrală şi de Sud (mai ales în spaţiul imens din America Latină) şi în anumite zone din Africa şi Asia.

Popoarele romanice s-au format, în general, după o „reţetă„ unică. Toate au la bază două elemente etnice principale: elementul băştinaş (autohton) preroman, adică existent pe un anumit teritoriu înainte de cucerirea romanilor şi elementul cuceritor, adică romanii, latinofonii. Astfel, în cazul francezilor, de exemplu, care s-au format în vechea Galie, elementul local, băştinaş, au fost galii; în cazul românilor, poporul care i-a precedat pe romani în Dacia au fost geto-dacii. Peste gali şi peste daci au venit romanii, cu civilizaţia lor superioară; vechii locuitori s-au amestecat cu romanii şi au sfârşit prin a vorbi latineşte, a trăi şi a se manifesta ca romanii. Spunem că ei s-au romanizat, deşi au păstrat şi unele aspecte secundare din tradiţiile proprii. Pentru o perioadă de timp, istoricii numesc aceste amestecuri etnice galo-romani sau daco-romani.
Prin secolele III–V d.Hr., Imperiul Roman a intrat în criză şi s-a destrămat. Fostele provincii romane au rămas izolate una de alta şi, mai ales, au devenit izolate de Roma, vechiul centru al latinităţii. Astfel, limba latină vorbită pe teritoriul Franţei s-a transformat treptat într-un dialect latin şi apoi într-o limbă nouă, numită franceză; latina vorbită pe pământul vechii Dacii, unde ulterior se va forma România, a devenit treptat limba română. Natural, odată

cu limbile, s-au format, din galo-romani, ca și din daco-romani, noi popoare, anume francezii și românii. Pe parcursul formării acestor popoare noi, la un moment dat, când caracterul lor neolatin era bine fixat, peste tot în fostele provincii romane, inclusiv în Italia, au năvălit și s-au așezat noi populații, numite de către istorici migratoare (fiindcă mult timp nu au avut o patrie stabilă), iar de către latinofonii de atunci „barbare", adică străine, vorbitoare de limbi ciudate, neînțelese. În occidentul Europei, aceste populați erau, cele mai multe, de neam germanic, iar în centrul, estul și sud-estul continentului, germanilor li s-au alăturat masiv slavii. Astfel, între galo-romanii, deveniți aproape francezi sau protofrancezi, s-au așezat mai ales germanicii franci și burgunzi, care au sfârșit prin a fi asimilați de neolatini; între daco-romani, s-au așezat mai ales slavii, care s-au „topit" și ei, treptat, în masa românilor timpurii. Natural, atât francii, cât și slavii vechi, au lăsat moștenire popoarelor romanice, care i-au asimilat, anumite elemente din propria cultură și civilizație, reduse totuși ca pondere față de moștenirea lor romană. Prin aceasta, se poate spune că, în formarea tuturor popoarelor romanice, alături de cele două prime elemente – cel preroman (autohton) și cel roman, dintre care al doilea a biruit – se mai adaugă un al treilea, secundar ca importanță, anume elementul migrator. Trebuie adăugat că aici este vorba despre o schemă mult simplificată și că amestecul etnic a fost mult mai complex.

5.2. Soarta Daciei după anul 106

Ca urmare, românii s-au format, în esență, din daco-geți și romani, plus un anumit adaos slav târziu. Atunci de ce îi numim pe români romanici? De ce limba lor este neolatină? Când putem vorbi totuși de poporul român gata format? Deocamdată nu am putut răspunde la aceste întrebări, fiindcă nu am explicat decât din ce „ingrediente" se compune „rețeta" de formare a românilor. Trebuie să vedem acum în ce fel s-au dozat și amestecat aceste elemente etnice, când și unde s-a produs acest lucru.

După ce Decebal și oastea sa au fost învinși definitiv de romani, în anul 106, împăratul Traian a decis formarea, din fostul regat dac, a provinciei romane Dacia, parte integrantă a Imperiului Roman. Însă nu tot regatul lui Decebal s-a transformat în Dacia romană. O mare parte din Muntenia și sudul Moldovei au fost incluse în provincia Moesia, așa cum se întâmplase anterior cu Dobrogea. Din Dacia Romană au făcut parte Transilvania propriu-zisă,

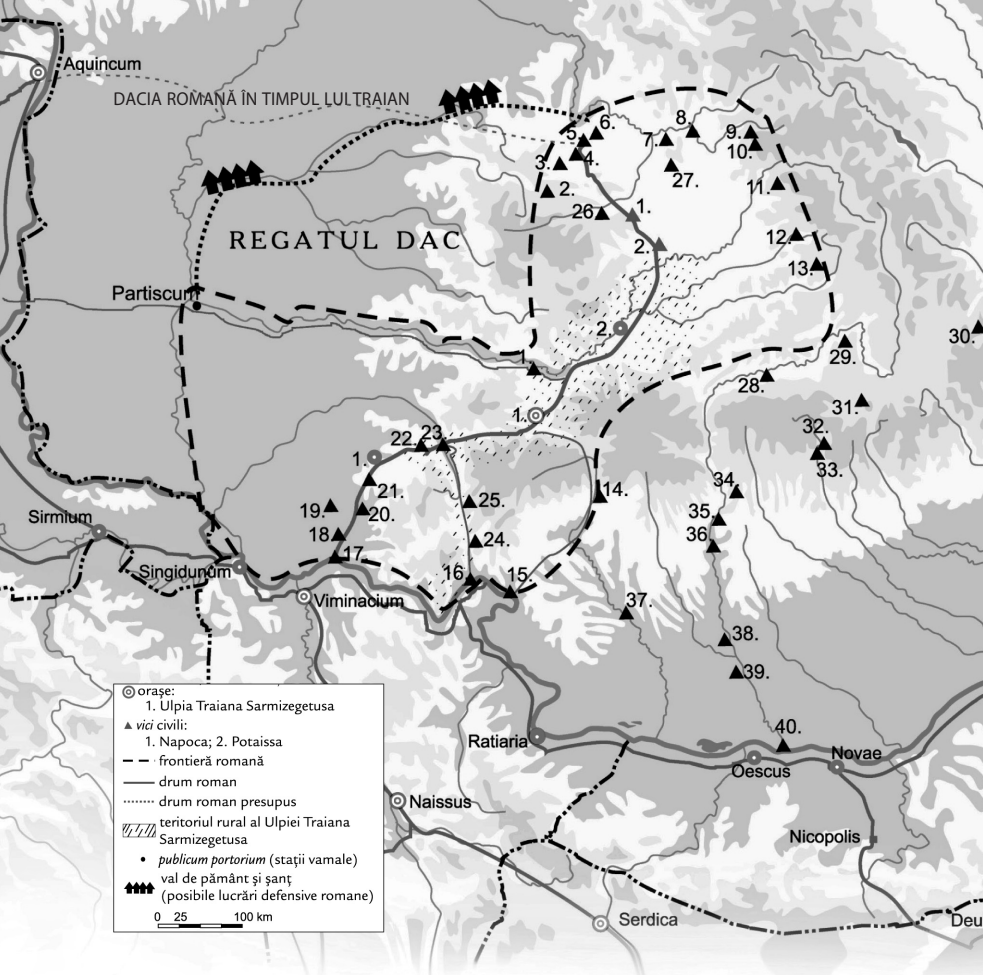

Banatul, Oltenia şi vestul Munteniei, iar Crişana, Maramureşul, nordul Moldovei, mai greu de controlat şi mai departe de Dunăre, au rămas în mâna dacilor liberi.

Dacia a fost o provincie imperială, adică una administrată direct de împărat, printr-un înalt funcţionar al său, de rang superior (trebuia să fi fost anterior consul la Roma) şi avea capitala în noul oraş *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (azi satul Sarmizegetusa, judeţul Hunedoara), întemeiat de Traian într-o depresiune din sudul Transilvaniei, la câteva zeci de kilometri de vechea capitală a lui Decebal. Prin aceasta, Dacia a intrat în lumea unei înalte civilizaţii, făcând parte din cel mai avansat stat al lumii cunoscute atunci. Romanii au adus cu ei în noua provincie unităţi militare, funcţionari civili, preoţi, stăpâni de pământuri şi de sclavi şi, mai ales, colonişti;

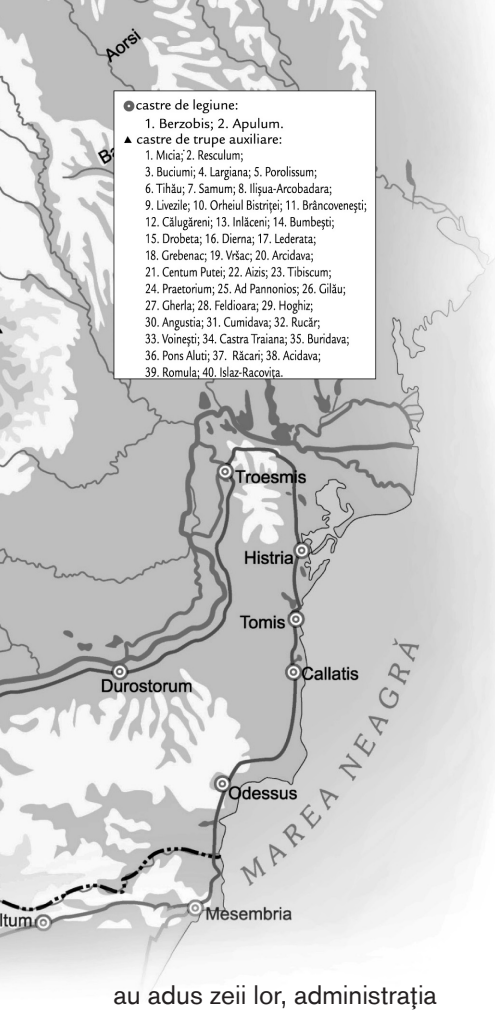

au adus zeii lor, administrația lor, modelul lor de așezări, economia lor, justiția lor și, mai presus de orice, limba latină. Noul mecanism a început repede să funcționeze. După moartea lui Traian (98–117), provincia a fost împărțită în două (Dacia Superioară și Dacia Inferioară), iar apoi în trei (Dacia Porolissensis, Dacia Apulensis și Dacia Malvensis), pentru a putea fi mai bine administrată. Stăpânirea Imperiului Roman s-a menținut în Dacia aproape două sute de ani, adică atât cât a trecut de la fondarea primei colonii engleze în America de Nord până la „partida de ceai de la Boston". În mai puțin de două secole, coloniștii englezi din America au devenit americani. Cam în tot atâta timp, locuitorii amestecați ai Daciei au ajuns să se simtă romani și astfel „sigiliul Romei" a fost pus pentru vecie la nord de Dunărea de Jos.

5.3. Romanizarea sau sigiliul Romei

Natural, după vreo două decenii de lupte aproape continue (86–106) și, mai ales, după cele două grele războaie (101–102; 105–106), Dacia „a fost secătuită de bărbați", cum spune un istoric de atunci. Mulți daci au pierit în lupte, iar cei puțini rămași și cuceriți au fost obligați să colaboreze cu romanii. Nici nu aveau altă soluție. În plus, civilizația romană era o ispită, o atracție, fiindcă era plină de facilități, făcea viața mai ușoară. Romanii au fost mari cuceritori, dar, mai mult decât cuceritori, au fost organizatori și, mai mult decât organizatori, au fost legislatori. După un război de cucerire, dacă teritoriul supus era anexat Romei, urma pacificarea generală și atragerea populației locale spre conlucrare. Localnicii cunoșteau secretele pământului cucerit,

ştiau resursele naturale, apele, solul fertil, fiind şi o mână de lucru preţioasă. De aceea, dacii au început treptat să trăiască împreună cu romanii şi, de la o vreme, ca romanii. Arheologii au descoperit peste o sută cincizeci de aşezări şi cimitire, în care urmele dacice se amestecă cu cele romane, semn al convieţuirii locuitorilor lor. Dacii au început să fie încorporaţi în

Piatră funerară romană

unităţile militare auxiliare romane, să poarte şi nume romane, alături de cele tradiţionale. De vreo două ori, mai serios în anul 117, la moartea lui Traian, ştim că dacii s-au revoltat contra stăpânirii romane, dar au fost repede liniştiţi. Viaţa a continuat nestingherită pe noul făgaş, care conducea la adaptare, integrare şi romanizare.

Romanizarea s-a petrecut, cum spuneam, aproape peste tot în Imperiul Roman, dar în grade diferite. În cazul Daciei, romanizarea a însemnat transformarea vechii ţări şi lumi a daco-geţilor după chipul şi asemănarea Romei, adică după modelul culturii şi civilizaţiei romane. Evident, se poate face romanizare aducând pe un teritoriu populaţie romană sau latinofonă, aducând mărfuri din imperiu, tehnici romane, monede romane, veşminte romane etc., dar aceasta nu înseamnă automat că dacii au fost romanizaţi. Dacii pot ara cu brăzdar de plug roman, pot folosi ceramică superioară romană, pot să-şi facă locuinţe ca romanii, fără ca ei să devină romani. Dacă un român bea *Coca-Cola* şi poartă *blue jeans* autentici, nu înseamnă că el devine automat american. Pentru romanizarea esenţială, adevărată este nevoie de mai mult; este nevoie ca dacii să adopte limba, cultura, credinţele şi obiceiurile cuceritorilor, ceea ce, cu timpul, s-a şi întâmplat. Aceasta este romanizarea lingvistică şi spirituală, cea care este durabilă şi prin care specificul vechii Dacii s-a modificat definitiv. Faptul a fost posibil fiindcă cel puţin trei condiţii fundamentale au fost îndeplinite în Dacia:

- colonizarea masivă şi organizată a provinciei cu elemente etnice latine sau vorbitoare de latină;
- convieţuirea strânsă dintre localnici şi colonişti, în aşezări comune;
- superioritatea evidentă a culturii şi civilizaţiei latine faţă de

cultura și civilizația poporului supus, fără ca decalajul dintre acestea să fie foarte mare, astfel încât cuceriții să albă dorința și capacitatea de a prelua ceea ce este mai avansat.

Aceste condiții trebuie îndeplinite concomitent. De pildă, în Grecia nu s-a făcut romanizare, deoarece cultura și civilizația greacă erau superioare celor romane, deși au existat colonizare și conviețuire; în provincia Africa (din Africa de Nord) au fost evidente superioritatea vieții romane și colonizarea romană, dar localnicii și romanii au trăit separat, nu au conviețuit. În Dacia a fost cazul fericit, întâlnit și în Italia, Galia, Hispania etc., când toate condițiile au fost îndeplinite.

Romanizarea s-a desfășurat prin mai mulți factori:

1. *Coloniștii.* Cei mai mulți daci au învățat ușor latinește de la mulțimea de latinofoni aduși și veniți în provincie. Autoritățile romane au desfășurat în Dacia o colonizare masivă și organizată, „din toată lumea romană", pentru popularea orașelor, cultivarea ogoarelor sau scoaterea minereurilor. Romanii au cucerit Dacia mai ales pentru avuțiile ei, pentru aur, argint, alte minereuri, sare etc. și aveau de gând să exploateze din plin aceste resurse. În plus, din multe provincii au venit, în mod neorganizat, haotic, latinofoni atrași de mirajul îmbogățirii, mai ales al aurului. Dacia era atunci un fel de „El Dorado", un fel de Californie a antichității. Ca urmare, locul acelor daci pieriți în războaie a fost repede luat de coloniști, iar ponderea acestora a crescut neîncetat. Se poate spune astfel că romanizarea Daciei s-a făcut în mare măsură prin simplă colonizare, prin mulțimile de vorbitori de latină, aduși și veniți de bună voie din întreg Imperiul Roman.

Familie de coloniști romani din Napoca

2. *Administrația.* Romanii au organizat provincia Dacia după modelul lor, de la conducerea provinciei (provinciilor) până la a celei mai mici așezări. Peste tot erau funcționari romani. Ei vegheau mereu pentru ca, prin ordine, supunere, disciplină, societatea să existe la nivel optim, să producă, să funcționeze. Cu timpul, puținii daci rămași au fost obligați să se apropie de noile autorități spre a-și rezolva felurite probleme, iar în acest scop au trebuit să învețe limba latină. Unii s-au pus chiar în serviciul acestor autorități, pentru a-și menține

și augmenta starea materială și statutul social, pentru a prospera, fiindcă viața mergea înainte.

3. *Armata.* Roma era puternică prin armata ei foarte bine organizată și care făcea parte din viața cotidiană a poporului roman. În Dacia, armata romană a fost o prezență masivă și permanentă. Armata era formată din legiuni (armata regulată, de elită) și trupe auxiliare.

Patrulă romană (*reconstituire*)

Din legiuni făceau parte numai cetățenii romani, iar din trupele auxiliare (de infanterie, cavalerie și mixte) necetățenii. Conform legislației de atunci – dreptul roman – nu orice om cuprins și chiar născut în Imperiul Roman era automat și cetățean roman. În primul rând, sclavii nu erau cetățeni și, de regulă, erau socotiți „unelte vorbitoare”. Dintre locuitorii băștinași ai unei provincii cucerite, niciunul nu devenea direct cetățean roman. Calitatea de cetățean roman era o onoare pe care trebuia să o meriți, prin servicii credincioase aduse patriei.

În Dacia au staționat mai multe legiuni, dar două au rămas aproape permanent aici și s-au integrat definitiv în viața provinciei: *legio XIII Gemina* și *legio V Macedonica*, cu sediile la Apulum (azi Alba Iulia) și, respectiv, Potaisa (azi Turda). O legiune avea cam 6 000 de militari. La început, dacii nu au făcut parte decât din unitățile auxiliare, însă acestea erau destul de numeroase. În total, armata Daciei, în perioadele prospere, număra cam 40 000 de soldați, adică o zecime din totalul trupelor imperiului, deși acesta avea la apogeu peste 30 de provincii. În armată, toată activitatea, firește, era în limba latină, de la școlile de alfabetizare a soldaților până la cea mai scurtă comandă rostită de un decurion (comandantul unei unități de zece soldați). Un dac, devenit militar în trupele auxiliare, după 25 de ani de serviciu – atâta dura armata în statul roman – vorbea latina fluent, se purta și gândea ca romanii.

Veteranii sunt vechii soldați ieșiți din cadrul armatei, după îndeplinirea stagiului militar. Cei din trupele auxiliare primeau imediat după lăsarea la vatră cetățenia romană, pri-

meau dreptul de a se căsători oficial, o răsplată bănească şi o bucată de pământ în provincia pe care au apărat-o. Cei care erau deja cetăţeni romani se bucurau de mare respect şi ocupau diferite funcţii publice. În Dacia erau atât de mulţi veterani, încât ideea de bărbat în vârstă s-a confundat cu cea de vechi soldat, iar în limba română cuvântul *bătrân* (om în vârstă) a fost moştenit din latinescul *veteranus* (soldat în vârstă). Toţi aceşti veterani vorbeau limba latină şi o răspândeau în jurul lor.

4. *Oraşele.* Mulţi colonişti s-au aşezat în sate ca şi cultivatori sau ca stăpâni latifundiari în ferme, dar majoritatea lor au populat oraşele. În lumea rurală, mai ales în zonele de deal şi de munte, dacii erau mai numeroşi. În Dacia preromană, oraşele de tip greco-roman erau inexistente, iar rolul lor era jucat de unele târguri (*oppida*) şi de cetăţi. Adevărata viaţă urbană în Dacia au adus-o romanii. Oraşele erau de două feluri: cele mai importante erau acele *coloniae*, un fel de Rome în miniatură, făcute după chipul „cetăţii eterne„ şi locuite numai de cetăţeni romani (exemple: Ulpia Traiana – capitala ţării, Apulum, cu două oraşe ajunse colonii, Napoca, Drobeta, Potaisa, Romula etc.); de rang secund erau *municipia*, adică localităţi cu autonomie administrativă şi juridică, unele locuite şi de provinciali ce nu deveniseră încă cetăţeni (exemple: Dierna, azi Orşova, judeţul Mehedinţi, Porolissum, azi Moigrad, judeţul Sălaj, Tibiscum, azi Jupa, în Banat, Ampellum, azi Zlatna, în Munţii Apuseni, Alburnus Maior, azi Roşia Montană, tot în Apuseni etc.). Aproape toate numele oraşelor şi ale unor castre din Dacia şi din Moesia sunt de origine traco-dacică, adică au fost preluate de romani de la vechii locuitori. Numai vechile oraşe greceşti de pe malul Mării Negre şi-au păstrat şi sub romani specificul lor etnic. La început, a avut rang de *colonia* doar capitala provinciei Dacia, dar pe parcurs, oda-

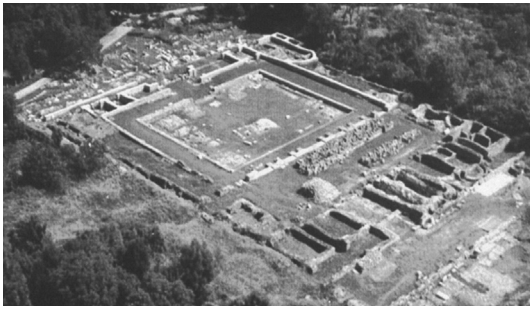

Forul roman de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa

tă cu dezvoltarea vieţii urbane şi cu transformarea multora dintre provinciali în cetăţeni, mai multe municipii au primit rangul superior specificat mai sus. În oraşe, indiferent de tipul lor, toata viaţa publică se desfăşura în limba latină.

5. *Religia.* Un popor renunţă foarte greu la religia proprie, căci aceasta se manifestă adeseori ca o marcă a identităţii sale şi ca o formă de concepere a lumii. Romanii cuceritori, din raţiuni politico-militare, au distrus, în mare măsură, nu doar capitala Daciei libere, ci şi incinta sacră, centrul religios al dacilor, situat tot acolo, la 1 200 m altitudine. Pretutindeni, în oraşe, sate, la ferme, în castre etc. romanii au adus propriile simboluri, zeii lor, au construit templele lor, unde slujeau preoţii lor. Dacii au fost reticenţi o vreme, s-au închinat tot lui Zalmoxis şi panteonului propriu, dar au început să se şi adapteze, să fie de faţă la ceremonii oficiale. Mai ales cei care voiau să fie bine văzuţi de noii stăpâni au început să se închine zeilor romani sau altora, căci cultele din imperiu erau foarte variate. Zeii cei noi erau Iupiter, Iunona, Minerva, Venus, Apollo, Liber şi Libera, Diana şi alţii. Zeu era şi împăratul în funcţiune şi cei din trecut, începând cu Augustus. Adorarea împăratului era o îndatorire civică. Toate aceste ceremonii aveau loc în latină.

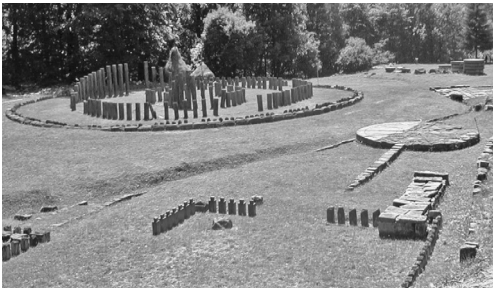

Sanctuar dacic de la Sarmizegetusa Regia

Unele simboluri romane, ca lupoaica şi gemenii (Romulus şi Remus), au fost adoptate mai repede şi mai uşor de daci, fiindcă lupul avea un rol important şi în tradiţia dacă. Stindardul dacilor avea ca element principal un cap de lup. De asemenea, este cert că unii dintre zeii daci (Zalmoxis, Bendis) au fost adoraţi mai departe, dar sub nume romane. Fenomenul se întâlneşte şi în alte provincii şi se cheamă *interpretatio romana*.

6. *Viaţa economică.* După cucerirea Dacici de către romani, toate activităţile economice cotidiene au trecut în organizarea noilor stăpâni. Sistemul sclavagist a cuprins şi teritoriile dacice, iar organizarea

economiei a urmat modelul consacrat în restul imperiului. Viaţa agrară, mineritul, extragerea sării, metalurgia fierului, a metalelor preţioase, prelucrarea marmurei, olăritul de lux etc. erau sub controlul autorităţilor romane. Băştinaşii daci şi alogenii romani sau latinofoni munceau împreună, făceau parte din aceleaşi *colegii* (grupuri de persoane de aceeaşi meserie, origine şi chiar religie), aveau aceiaşi funcţionari care vorbeau doar latineşte.

7. *Justiţia*. Romanii au fost legislatori de excepţie. Principiile superioare şi judicioase ale dreptului roman clasic au făcut ca statul să funcţioneze mult timp impecabil, deoarece atât cauzele civile, cât şi cele penale erau rezolvate conform bunei-credinţe şi echităţii. *Constitutio Antoniniana* din anul 212 – un edict dat de împăratul Caracalla – acorda practic cetăţenia romană tuturor locuitorilor liberi din imperiu. Prin aceasta, toţi provincialii din Dacia şi Moesia au devenit, sub aspect juridic, adevăraţi romani, cu drepturi depline. Orice locuitor din aceste zone, care era obligat să-şi rezolve o chestiune în faţa justiţiei, n-o putea face dacă nu vorbea latineşte şi dacă nu cunoştea valorile juridice ale Romei.

8. *Şcoala*. Roma, în teritoriile integrate imperiului, aducea şi cultura proprie, iar baza culturii era învăţământul. S-au găsit mai multe urme ale funcţionării şcolilor elementare pentru copii şi tineri şi chiar ale existentei şcolilor din castre (cazărmi), pentru soldaţi. După scurt timp de la cucerire, mai ales în oraşe, copiii au început să înveţe în mod organizat latineşte şi odată cu alfabetul şi cu limba, ei şi-au însuşit, fără prea mare efort, valorile

Monedă romană cu inscripţia: *Dacia Augusti Provincia*

spirituale romane. Pe teritoriul Daciei şi în Dobrogea (parte a Moesiei), arheologii au descoperit până azi circa patru mii de inscripţii în limba latină – de la pietre funerare până la table cerate – elaborate, cele mai multe, într-un interval de circa două secole. Faptul, în comparaţie cu alte provincii, arată că obiceiul roman de a pune inscripţii era foarte răspândit, că ştiinţa de carte, scrisul şi cititul erau preţuite şi, în fine, că romanizarea era foarte avansată. În oraşele

Daciei şi Moesiei erau pieţe publice numite fororuri, unde, ca şi la Roma, publicul îi asculta pe oratori, pe poeţi, pe politicieni. Publicul – plebea mai ales – trebuia să fie avizat în acest sens, să cunoască valorile romane şi să le poată aprecia.

Concluzia este că, după câteva generaţii aflate sub stăpânire romană, traco-daco-geţii erau

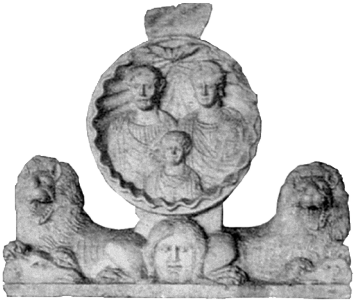

Familie de daco-romani, monument funerar, Aiud, Alba, secolul II

puternic şi definitiv romanizaţi. Ei au avut şi interesul să devină romani adevăraţi, fiindcă trăiau în cadrul celei mai avansate civilizaţii şi beneficiau de avantajele unei înalte culturi. După moartea lui Decebal şi după impunerea stabilă a stăpânirii romane la Dunăre şi la Carpaţi, dacii supuşi au înţeles că şansa lor era adaptarea, că era în propriul avantaj să se poarte ca romanii şi, mai ales, să le înveţe limba. Cam acelaşi lucru se întâmpla cu un emigrant, să spunem, din România în America, între cele două războaie mondiale. El putea să nu ştie engleza deloc la sosirea în Lumea Nouă, dar, după câţiva ani, o învăţa, mai bine sau mai rău; oricum o vorbea cu accent, iar uneori se gândea cu nostalgie la valorile proprii de acasă, la rude, la prieteni. El nu devenea niciodată un american autentic şi era uşor recunoscut ca nou-venit, ca emigrant. Copiii lui însă vorbeau deja limba fără accent, erau deplin adaptaţi, se purtau şi gândeau ca americanii adevăraţi, care, în fond, toţi erau emigranţi, veniţi din alte părţi (cu excepţia amerindienilor). La fel, este evident – şi sursele o dovedesc din plin – toţi dacii ajunşi în Imperiul Roman, după două-trei generaţii, au avut condiţiile create pentru a se romaniza. În plus, mai trebuie adăugat din nou că, între hotarele provinciei Dacia, băştinaşii rămaşi erau totuşi puţini, ei fiind copleşiţi de numărul foarte mare al noilor-veniţi, colonişti, oficiali, militari etc., cu toţii aflaţi în serviciul Romei şi vorbitori de limbă latină populară.

Pe la jumătatea secolului al III-lea, Imperiul Roman a intrat într-o criză profundă, pricinuită de ineficienţa administraţiei, de prăbuşirea sistemului economic, de decăderea valorilor morale romane tradiţionale, de presiunile şi atacurile populaţiilor barbare din exterior etc.

Pe acest fond, Dacia devenea tot mai dificil de menţinut între graniţele imperiului. De aceea, între anii 271 şi 274, pe vremea împăratului Aurelian, s-au retras la sud de Dunăre armata romană, administraţia, înalţii funcţionari, aristocraţii, adică acele segmente care asigurau stăpânirea romană. Natural, o mare parte a populaţiei a rămas pe loc, în satele şi oraşele pe care le locuia.

5.4. Raporturile dintre daco-romani (strămâni) şi migratori. Continuarea romanizării

Spre anul 300, Dacia Romană avea, după estimările specialiştilor, între cinci sute de mii şi un milion de locuitori. Chiar dacă Roma ar fi avut intenţia să-i mute la sud de Dunăre nu ar fi avut cum. Nicio putere nu a reuşit vreodată în istorie, până în secolul al XX-lea, să mute o asemenea masă de populaţie în timp limitat. Nici daco-romanii nu erau dornici să plece în locuri străine, unde nu aveau nimic al lor şi unde pământurile erau ocupate de alţii. Totuşi, din autorităţile şi din alţi locuitori plecaţi din Dacia Traiană, Aurelian a creat formal, la sud de Dunăre, Dacia sa (în vestul Bulgariei şi estul Serbiei de azi), între cele două Moesii, pentru a nu se putea spune că imperiul are mai puţine provincii.

La nord de Dunăre, populaţia romanică a continuat să-şi ducă viaţa în mod paşnic, fără ameninţarea strângătorului de impozite roman şi, deocamdată, fără atacuri prea dure ale migratorilor. Cercetările arheologice şi istorice au demonstrat că viaţa romană continuă în vechea Dacie şi după anul 275: se foloseşte mai departe limba latină (inclusiv în scris), circulă

Monedă cu efigia lui Aurelianus

monedele romane, vechile aşezări nu-şi întrerup activitatea, creştinismul câştigă tot mai mult teren. Cele mai multe urme de acest fel s-au descoperit în Transilvania şi Banat. Un exemplu va fi edificator. După anul 300, o comunitate creştină vorbitoare de limba latină este atestată în centrul Transilvaniei, la Biertan (judeţul Sibiu). În biserica acestei comunităţi rurale, un anume Zenovius, probabil un om de vază, a donat un candelabru pe care a pus să se scrie în latineşte: „Eu, Zenovius, am pus darul"; în acelaşi loc, era figurată monograma lui Hristos, adică literele greceşti XP. Or, la acea dată, o comunitate creş-

tină, de limbă latină, situată în centrul vechii Dacii, nu putea fi formală decât din daco-romani.

În Dobrogea, între Dunăre şi Balcani şi chiar în sudul Munteniei, Olteniei şi Banatului, romanii au rămas în continuare stăpâni, mai ales sub împăraţii Constantin cel Mare (secolul al IV-lea) şi Iustinian (secolul al VI-lea), până pe la anul 600. De la

Aplice în formă de vultur. Mormântul princiar de la Apahida

sfârşitul secolului al III-lea însă, Dacia Traiană nu a mai avut, în cea mai mare parte a ei, armată şi administraţie romane. De aceea, cooperarea, raporturile dintre daco-romani şi dacii liberi (din Crişana, Maramureş şi Moldova) au sporit. Încă din secolul al II-lea d.Hr., aceşti daci liberi erau profund influenţaţi de civilizaţia romană. Acum, pe la anul 300, nemaifiind graniţe, mulţi daci liberi vin şi se aşază în fosta provincie şi, invers, mulţi latinofoni trec pentru negoţ sau chiar se sta-bilesc între daci. Astfel, romanizarea continuă, se extinde mereu şi în spaţiile pe care romanii nu le cuceriseră direct, dar care erau locuite, în parte, tot de dacogeţi. Romanitatea a iradiat mereu, timp de câteva secole, din nucleul său vechi, al provinciei Dacia create de Traian, spre vest, nord şi, mai ales, est. Se ştie astăzi cert că în provinciile de la Dunăre, inclusiv în Dacia, au existat creştini încă din secolele al II-lea şi al III-lea. În Dacia, în timpul stăpânirii romane, creştinismul nu s-a putut manifesta liber, dar după anul 274 nu a mai existat nicio piedică în afirmarea sa. Mai mult, după anul 313, când împăratul Constantin cel Mare a oficializat creştinismul în întreg imperiul, vine dinspre sud un nou impuls pentru lărgirea cuvântului Domnului şi printre daco-romani. Creştinarea multora dintre daco-romani s-a făcut în limba latină. Cum urmaşii traco-daco-romanilor sunt azi românii, termenii creştini de bază din limba română sunt de origine latină. Prin răspândirea cuvântului Domnului, s-a întărit de fapt romanitatea. Dacii liberi, după 274, au devenit treptat nu doar creştini, ci şi vorbitori de limbă latină. Această continuare a romanizării nu s-a desfăşurat foarte simplu şi fără dificultăţi, mai ales din cauza populaţiilor barbare sau nomade (migratoare).

Migratorii veneau dinspre est şi nord-est atraşi de mirajul Imperiului Roman, de vechea Romă şi de cea nouă (Constantinopolul). Până să ajungă în inima imperiului (dacă ajungeau vreodată acolo), aceste populaţii nomade care trăiau prioritar din pradă sau jaf, atacau şi păgubeau popoarele sedentare întâlnite în cale. Dacia şi Moesia erau puncte de atracţie importante pentru aceşti barbari. După 350, au trecut peste Dacia valurile goţilor, hunilor, gepizilor şi avarilor, până spre anul 600. Aceştia, în general, nu s-au aşezat decât în mică măsură printre daco-romani şi protoromâni, iar cei care au făcut-o, au fost repede asimilaţi de latinofoni. Totuşi, după aproape un secol de la retragerea aureliană, când raziile de pradă ale nomazilor erau tot mai distrugătoare, daco-romanii au fost obligaţi să-şi găsească mijloace de conservare fizică şi a valorilor proprii, adică să lupte pentru a nu pieri. De aceea, ei au părăsit în totalitate vechile oraşe antice, cu zidurile lor masive, pe care barbarii le vedeau de la distanţă şi le jefuiau mai întâi. Numele daco-romane ale acestor oraşe au fost chiar uitate cu timpul. Oamenii s-au retras din zonele deschise, uşor de atacat şi şi-au întemeiat noi aşezări, nu departe de cele vechi, dar în locuri ferite, mai ascunse. Unde puteau fi aceste locuri? Nu erau numai regiunile de deal şi de munte, unde nu putea trăi o populaţie prea numeroasă, ci şi pădurile, locurile împădurite, luminişurile din păduri. În acel timp, teritoriul României era împădurit în proporţie de peste 70%, ceea ce înseamnă că existau codri mari şi în zonele de câmpie. Migratorii, oameni ai stepelor, ai spaţiilor deschise, se fereau, în general, de păduri

Colonişti romani

şi de relieful montan, deoarece acestea erau locuri greu de controlat, de unde puteau fi uşor atacaţi. Astfel, latinofonii şi apoi românii au putut să-şi păstreze în mare măsură fiinţa etnică în faţa atâtor atacuri inamice şi datorită acestui spaţiu de apărare şi conservare care a fost pădurea. Poate din aceste vremuri s-a moştenit o vorbă înţeleaptă, ştiută de toţi: „codru-i frate cu românul”.

În secolele VI–VII, din stepele estice, au năvălit însă, în număr destul de mare, triburile slave. Ele veneau tot ca să jefuiască, dar practicau şi o agricultură primitivă şi erau dornice să găsească pământuri bune şi să devină sedentare. După anul 602, masa slavilor a trecut Dunărea spre sud şi s-a revărsat în Balcani, de unde a făcut dese expediţii spre Bizanţ. Aceşti slavi s-au aşezat statornic la sud de Dunăre şi au dat naştere

Medalion slav

cu timpul unor popoare ca bulgarii şi sârbii. Populaţia traco-daco-romană dintre Dunăre şi Balcani, care devenise treptat protoromânească, a fost profund tulburată în dezvoltarea sa, întrucât slavii au copleşit-o prin număr în unele zone, i-au răpit cele mai bune pământuri şi au obligat-o să-şi caute, în parte, refugiu spre nord, sud şi sud-vest, mai ales în zonele de deal şi de munte, pe văile râurilor, în depresiuni. Mulţi dintre aceşti protoromâni sudici au fost treptat slavizaţi. La nord de fluviu, situaţia a fost inversă. Aici, slavii rămaşi, fiind mai puţini decât daco-romanii (protoromânii) şi trăind împreună cu aceştia, au fost profund influenţaţi de ei şi au fost treptat, pe parcursul câtorva secole, asimilaţi. De-a lungul convieţuirii, ei au influenţat la rândul lor viaţa localnicilor latinofoni, au lăsat urmele propriei personalităţi etnice în firea românilor şi o serie de cuvinte în limba română.

5.5. Latina dunăreană, carpatică şi pontică: limba română

Lingviştii spun că limba română este latina vorbită azi de români, adică latina aşa cum a evoluat ea pe teritoriile Daciei şi Moesiei de-a lungul secolelor, după ce sigiliul Romei a fost pus aici pentru vecie. Şi despre italiană sau franceză se poate spune că sunt variante ale latinei, aşa cum a evoluat această limbă în Italia şi, respectiv, în Galia. Lexicul de bază al limbii române este prioritar de origine latină, cea mai mare parte a sa fiind moştenit direct din antichitate, prin evoluţia firească a limbii, odată cu poporul care a creat-o. Limba este ca un organism viu, care se naşte, creşte, se dezvoltă şi moare împreună cu poporul căruia i-a servit drept mijloc de comunicare. În legătură cu latinitatea limbii române, există numeroase mărturii, încă din Evul Mediu. Una dintre cele mai expresive aparţine umanistului italian Antonio Bonfini (născut

la 1434), ajuns secretar al lui Matia Corvinul, regele Ungariei (1458–1490) şi bun cunoscător al mediilor central-europene şi al românilor: „Căci românii se trag din romani, ceea ce mărturisește până în timpurile de acum limba lor, care, deşi se afla în mijlocul unor neamuri barbare atât de felurite, nu a putut fi răpusă… Căci din legiunile şi coloniile romane aduse în Dacia de Traian şi de ceilalţi împăraţi romani s-au tras românii… Deşi năvăliri barbare de tot felul s-au revărsat asupra provinciei Dacia şi asupra poporului român şi asupra regiunii goţilor împreună cu Panonia, totuşi s-a văzut că n-au putut fi răpuse coloniile şi legiunile romane care se dezvoltaseră de curând. Înecate sub valul de barbari, ele totuşi mai exală limba romană şi, ca să nu părăsească nicidecum, se împotrivesc cu atâta îndârjire, încât îi vezi că luptă nu atât pentru păstrarea neatinsă a vieţii, cât a limbii" (*Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia*, Basel, 1568, p. 304–305, 542). Cum se vede, exista în secolele medievale şi renascentiste convingerea că românii şi-au păstrat romanitatea prin limbă.

Coloniştii romani, soldaţii din legiuni, administratorii mărunţi, funcţionarii obişnuiţi etc. nu au adus cu ei în Moesia şi Dacia latina literară, îngrijită, corectă, cu reguli stricte de gramatică, adică limba lui Caesar, a lui Cicero ori a lui Titus Livius, ci latina populară şi graiuri locale, vorbite în viaţa de toate zilele. Cei mai mulţi traco-daci au învăţat această latină a oamenilor de jos, cu mulţi termeni din jargonul străzii, al vieţii obişnuite. Coloniştii veneau din multe provincii şi chiar din Italia şi fiecare aducea „inovaţiile" zonei sale în graiul latin. În Dacia şi Moesia, această latină s-a modificat şi mai mult, a primit unele influenţe locale, mai ales termeni traco-daci, pentru că, după cum s-a văzut, puţinii băştinaşi rămaşi trăiau împreună cu coloniştii. După câteva secole de convieţuire, prin influentă reciprocă, romanii nu mai erau romani şi dacii nu mai erau daci, ci erau o sinteză, în care latinitatea ieşise învingătoare. Dar era o nouă latinitate, diferită de cea clasică. La fel se întâmplă şi cu limba: la început este latină, în esenţă latina vulgară, dar apoi, treptat, se ajunge la o latină nouă, în fapt la o limbă nouă, limba română. În română s-au moştenit circa 160–170 de cuvinte de origine traco-dacă,

Stelă funerară, Histria

ceea ce reprezintă sub 3% din totalul de aproape 50 000 de cuvinte. Târziu, începând mai ales cu secolele al VII-lea – al VIII-lea, spre finalul formării poporului român, în vocabularul noii limbi romanice s-au adăugat mai multe cuvinte slave, adaptate însă regulilor gramaticii de structură latină. Şi mai târziu, româna s-a îmbogăţit şi cu termeni din limbile altor popoare şi populaţii cu care româ-

Reconstituirea porţii principale a castrului roman de la Porolissum „Pomăt”, jud. Sălaj

nii au convieţuit (cuvinte turcice, maghiare etc.). În principal însă, limba română rămâne, prin toate elementele sale de bază lexic, morfologie, sintaxă – o limbă neolatină, romanică.

5.6. Concluzii: când, unde şi cum s-au format românii ca popor

Poporul român, ca toate popoarele romanice, s-a format într-un lung interval de timp, început prin influenţa şi cucerirea romană a zonelor de la Dunărea de Jos şi sfârşit în secolele al VIII-lea – al IX-lea. Locul de formare este un spaţiu larg, situat deopotrivă la nordul şi la sudul Dunării: Dacia Romană, teritoriile dacilor liberi, Moesia şi alte regiuni vecine.

În acest spaţiu şi în acest lung interval de timp, în centrul şi sud-estul Europei, s-au format un popor nou şi o nouă limbă. Poporul român este o sinteză pornită mai ales de la două elemente etnice, anume autohtonii traco-daco-geţi şi cuceritorii romani, din care cel din urmă a fost mai puternic şi a biruit. Mecanismul formării poporului român şi a limbii sale se cheamă romanizare şi presupune adoptarea treptată de către băştinaşi a limbii, datinilor şi credinţelor romane. Până în secolul al VI-lea, cele două Moesii au fost un puternic focar de romanizare, dar invazia slavilor şi mutarea centrului lor de greutate la sud de Dunăre au făcut ca nucleul romanităţii dunărene să rămână în fosta Dacie Traiană şi în zonele vecine. Slavii reprezintă un al treilea element, secundar, cu un anumit rol în configurarea personalităţii românilor, deşi influenţa lor a fost târzie, în momentul când formarea poporului român era în faza finală. Slavii au jucat pentru români rolul pe care l-au avut elementele germanice în cazul popoarelor romanice din apusul şi sudul Europei. Astfel, prin secolul al VIII-lea, când poporul român era spre finalul formării,

nucleul său principal era situat la nord de Dunăre, unde începuse asimilarea slavilor, care va continua până prin secolele XII–XIII. La sudul fluviului, slavii, numeroşi şi organizaţi, i-au dislocat pe romanici (protoromâni) spre nord, sud şi vest şi au declanşat în paralel un proces îndelungat de slavizare a lor. De aceea, poporul român a apărut şi s-a afirmat ca naţiune medievală la nord de Dunăre şi

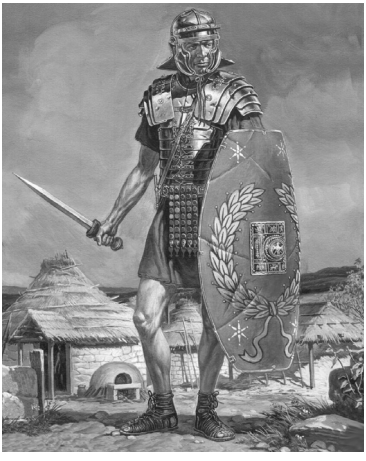

Legionar de pe vremea lui Aurelianus (*reconstituire*)

în Dobrogea, pe când la sud, în Balcani, au supravieţuit grupurile româneşti mai mici ale aromânilor (sau macedonenilor), meglenoromânilor şi istroromânilor. Aceştia – azi în număr de câteva sute de mii – vorbesc trei dialecte diferite ale limbii române, în vreme ce în România şi Republica Moldova se vorbeşte limba română propriu-zisă sau dialectul daco-roman, limba maternă a circa douăzeci şi patru de milioane de oameni (fără a-i socoti aici pe cei din diasporă).

Poporul român s-a format, prin urmare, ca orice popor romanic, din două elemente etnice fundamentale, anume elementul băştinaş (traco-daco-geţii) şi elementul cuceritor (romanii), din sinteza cărora, esenţa latină, a ieşit învingătoare. S-a mai

Opaiţ de bronz cu cruce de la Luciu, jud. Ialomiţa

Cruciuliţe-pandantiv de aur de la Histria

adăugat un al treilea element etnic, cel migrator (slavii), care nu a putut modifica aspectul romanic al românilor. Este imposibil de spus astăzi care a fost, din punct de vedere biologic, proporţia fiecărui element în alcătuirea românilor ca popor, dar ceea ce este sigur este faptul că, în plan spiritual şi lingvistic, romanitatea a ieşit învingătoare. Această victorie s-a datorat, cu siguranţă, şi numărului copleşitor de mare al elementelor latinofone aduse şi venite în Dacia. Transformarea treptată a traco-daco-geţilor şi a romanilor (precum şi a altor elemente etnice asimilate pe parcurs) în

protoromâni şi români, s-a produs timp de şapte-opt secole, în mileniul I al erei creştine, pe un spaţiu vast de la Dunărea de Jos, concentrat prin secolele VII–VIII la nord de Dunăre, unde romanitatea a învins în faţa valurilor migratoare. Ca urmare, românii – cel mai numeros popor din sud-estul Europei – nu s-au format *numai* la nord sau *numai* la sud de Dunăre, ci pe ambele maluri ale fluviului, care nu a

Ruinele cetăţii Dinogetia (Garvan)

devenit o barieră între latinofoni decât după formarea târzie a statelor slave. Dunărea nu i-a împiedicat pe români şi pe strămoşii lor să circule, individual sau în grupuri, de o parte sau de alta a sa, să se mute de la nord la sud sau invers, în anumite împrejurări, dar niciodată toţi românii de la sud nu au trecut la nord sau viceversa pentru că nu aveau cum s-o facă şi nici de ce s-o facă. Chiar şi din punct de vedere practic, acest tip de mutări masive era imposibil şi niciun popor romanic nu l-a adoptat.

Cum s-a văzut, românii sunt asemănători din multe puncte de vedere cu celelalte popoare romanice. Acestea însă, situate într-o arie geografică comună, au trăit şi s-au dezvoltat împreună, fiind vecine. Ele s-au influenţat şi reciproc. Românii sunt singurul popor romanic din romanitatea estică. Vecinii lor sunt azi bulgari, sârbi, ucraineni, ruşi, polonezi, slovaci – cu toţii slavi – şi maghiari, adică numai nelatini. Nici în Evul Mediu situaţia nu a fost mult schimbată, în sensul că vecinii românilor erau tot neromanici. De aceea, mulţi istorici şi lingvişti i-au considerat pe români un „miracol” sau o „enigmă”, nu atât prin felul în care s-au format, ci mai ales prin faptul că au supravieţuit ca romanici într-o „mare slavă” şi în calea valurilor de migratori şi invadatori. Să vedem cum s-a petrecut acest lucru.

În urma exagerărilor naţionaliste din perioada finală a regimului comunist şi a unor avânturi romantice din epoca făuririi

Monedă cu efigia lui Antoninus Pius

statului naţional, după 1989 – profitând de libertatea de exprimare – o serie de eseişti „au demascat miturile fondatoare româneşti”, relativizând dintr-un condei totul: dacii şi cu geţii ar fi fost două seminţii cu totul distincte; formarea poporului român sub emblema Romei stă sub semnul întrebării; romanizarea ar fi fost superficială; componenta dată de migratori (goţi, huni, gepizi, avari, dar mai ales slavi) la etnogeneza românească ar fi avut rol foarte important etc. Toate întrebările fireşti şi meandrele interpretative ale istoriografiei româneşti, pe parcursul a circa două secole, erau puse exclusiv sub semnul naţionalismului, ca şi cum marii istorici români nu ar fi avut altceva în gând, atunci când încercau să descifreze trecutul, decât „ajustarea” surselor în funcţie de interesele naţionaliste. Pe lângă asemenea „sanitari” europeniști ai istoriei noastre, au reapărut însă, cu mai multă forţă, amatorii, aceia care, fără pregătire de specialitate, au readus în atenţie dacismele şi tracomania. Se organizează „congrese de tracologie” sau de „dacologie” (cu invocarea a fel de fel de „tăbliţe”, „codice” sau „semne”), se scriu articole şi cărţi şocante, se trimit mesaje electronice care să atragă atenţia românilor că ei nu au nimic de-a face cu vechii romani, nici cu limba latină, nici cu popoarele romanice.

Mi-a fost dat chiar să văd, nu demult, o întreagă vitrină a celei mai mari librării dintr-un mare centru universitar, cu zeci de „cărţi de istorie”, purtând titlul aberant „Noi nu suntem romani, romanii sunt noi”! Ideea era că nu dacii au fost romanizaţi, ci că romanii au învăţat latineşte de la traco-daco-geţi, care erau poporul cel mai numeros şi mai civilizat din lume! Între asemenea extreme, care neagă totul sau augmentează totul, la dimensiuni pantagruelice, românul de rând rămâne complet deconcertat şi se întreabă, pe bună dreptate, unde este adevărul şi ce fac istoricii de meserie.

Basorelief votiv de la Histria

Istoricii de meserie încearcă să arate, dar cu decenţă şi cu mijloacele proprii meseriei lor, calea echilibrului, bazată pe studiul profesionist al izvoarelor, singurele în măsură să ajute la descifrarea trecutului.

6. Lumea Evului Mediu

Evul Mediu durează în istoria României aproape un mileniu, din secolele VI–VII, când românii, ca popor, şi limba lor intrau în faza finală de constituire, până în jurul anului 1600, când devin tot mai vizibile elementele epocii moderne. În acest lung interval, românii pătrund în rândul naţiunilor europene, îşi constituie state medievale proprii, rezistă în fata unor noi atacuri externe şi îşi conservă în stăpânirea lor o parte din teritoriul locuit de ei, împiedică, alături de vecinii lor, înaintarea otomanilor spre centrul şi apusul Europei, îşi făuresc noi instituţii, lucrează pământul, cresc animale, extrag minereuri, construiesc case şi biserici, scriu cărţi, îl laudă pe Dumnezeu, într-un cuvânt, trăiesc. Şi despre această epocă s-au lansat clişee durabile, pornite din impresiile nespecialiştilor. Cine nu a auzit de expresii precum „evul întunecat", „barbaria medievală", „parcă trăim în plin Ev Mediu"?! Toate au apărut în urma ideologiei Renaşterii, când se considera că imitarea antichităţii trebuie să fie scopul suprem al oricărei creaţii autentice şi s-au sedimentat în timp, uitându-se originalele opere ale unei lumi, care a conservat operele antice, dar a creat noua arhitectură, sculptură şi pictură, poezia trubadurilor, scolastica, muzica bazată pe măsură etc. Şi la români, Densuşul, Voroneţul sau Mănăstirea Argeşului stau mărturie pentru geniul unor oameni care, departe de mentalitatea noastră, au creat o civilizaţie fascinantă. Oricum, Evul Mediu este prima epocă istorică în care românii, deplin constituiţi ca popor neolatin, intră pe scena istoriei.

Piatră funerară romană din Dacia

6.1. Cum se numeau românii pe sine şi cum erau numiţi de alţii

Numele etnice ale popoarelor, ca şi numele ţărilor sunt foarte importante pentru că poartă în ele o întreagă istorie. A se vedea, de exemplu, disputa acerbă pentru numele unei ţări, situate nu prea departe de România şi care trebuie să se cheme oficial „Fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei", deşi, conform voinţei locuitorilor săi s-ar chema, simplu, Macedonia.

Locuitorii României sunt, cum spuneam, în proporţie covârşitoare (90%), sub aspect etnic, români. Ce înseamnă asta cu exactitate, nu este însă întotdeauna uşor de spus. Să

începem cu câteva lucruri certe: românii se situează generic între popoarele romanice, dar altminteri, ca toate popoarele, s-au amestecat şi ei de-a lungul timpului cu varii etnii cu care au convieţuit, ei şi înaintaşii lor. Numele le vine fără îndoială din cuvântul latin (substantiv şi adjectiv) *Romanus*, moştenit în limba română veche sub forma „rumân". Ceea ce este pe deplin normal, din moment ce vocala „o" din latină, situată între două consoane, s-a transformat adesea în românește în „u"; astfel, latinescul *nomen* a dat în românește „nume"; *dolor* (*dolorem*) a devenit „durere"; *color* este „culoare"; *soror* a ajuns „sură" şi „surată", pluralul fiind „surori" ş.a.m.d. Astfel, românii s-a numit pe sine, mereu rumâni (în afară de denumirile lor regionale, de munteni, moldoveni, olteni etc.) până prin secolul al XVI-lea, de când este atestată, probabil sub influenţa umanismului, şi forma de „român". Apoi cele două variante au coexistat, impunându-se treptat, mai ales după secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, sub impulsul unor curente intelectuale prooccidentale, numele de „român", care sublinia foarte pregnant legătura genetică şi de civilizaţie a românilor cu Roma, cu Italia şi cu vechiul Imperiu Roman.

Străinii nu le-au spus însă românilor nici „rumâni" şi nici „români", decât din timpurile recente, mai ales după ce, prin anii 1862–1866, numele oficial al ţării a devenit România. Românii au fost pentru toţi vecinii lor (dar şi pentru francezi, italieni, germani sau englezi) „blaci", „valahi", „vlahi", „olahi", cu numeroase variante. Acest nume – ciudat şi necunoscut pentru români – vine, se pare, de la vechea denumire de *Volcae*, dată unui trib celtic romanizat şi a însemnat iniţial „vorbitor de limbă latină", „latinofon", „romanic", vorbitor de limbă derivată din latină. Deoarece singurii latinofoni din regiunea Europei Central-Orientale şi Sud-Estice erau românii – înconjuraţi numai de popoare neromanice – numele de valahi li s-a atribuit, în chip firesc, de către străini, lor. Aşa că, românii au fost până nu demult un popor cu două nume, un nume pe care şi l-au dat ei înşişi, în amintirea Romei şi provenit de la romani, şi un altul dat de străini, dar care trimite tot la romani, mai exact la limba lor. Cu alte cuvinte, cele două nume – „rumân" şi „vlah" – au aproape aceeaşi semnificaţie, legată de latinitatea românilor. Mulţi s-au mirat de această dualitate, iar alţii au tras concluzii complet greşite, mergând, din ignoranţă sau din interes, atât de departe încât au susţinut că vlahii şi românii de la Dunăre şi de la Carpaţi au fost două popoare distincte şi chiar consecutive! Ceea ce contrazice

toate mărturiile istorice şi toată evoluţia în timp a poporului român. Oricum, izvoare istorice care să dovedească faptul că românii se numeau pe sine „rumâni" şi că limbii lor îi ziceau „rumânească" (sau cumva foarte asemănător) există încă din secolele al XIV-lea şi al XV-lea, ulterior astfel de mărturii fiind la ordinea zilei. Mirarea în legătură cu dublul nume al românilor este complet gratuită, din moment ce grecii se numesc pe sine „eleni" (dar străinii le zic greci), ungurii se numesc ei înşişi „maghiari" („magyarok"), germanii îşi zic „Deutschen" şi am putea continua cu albanezii, finlandezii, irlandezii, olandezii etc. Altfel spus, existenţa unui nume propriu al unui popor, în paralel cu alt nume (alte nume), dat (date) de străini aceluiaşi popor, este o realitate cotidiană, firească, întâlnită foarte des.

Numele de „rumân" sau „român" este strâns legat de cel dat ţării sau ţărilor locuite de români şi organizate de ei. Primele izvoare, de la cumpăna mileniilor I şi II, arată în chip neîndoios că românii le ziceau alcătuirilor lor politice „ţări româneşti", pe latineşte *terrae Valachorum*. Numele de „ţară românească" este atestat în Evul Mediu pentru câteva zeci de zone istorice, situate deopotrivă la nord şi la sud de Dunăre. Atunci când s-a format primul stat românesc puternic şi centralizat, între Dunăre şi Carpaţi – după vreo trei secole de acumulări în acest sens – el nu putea să se numească în interior decât „Ţara Românească" şi nu putea să fie numit de străini decât Valahia sau Valahia Mare, cu anumite variante. A doua ţară românească era considerată de către cunoscători aproape întotdeauna Moldova, numită Valahia Mică sau Valahia dinspre Rusia. Din secolul al XVI-lea începând, de când avem păstrate înscrisuri în limba română, peste tot, fără deosebire, numele de Valahia a fost tradus în româneşte cu „Ţara Rumânească" sau Ţara Românească", semn că aceste denumiri erau sinonime perfecte. În mod normal, atunci când s-a format statul român modern, la jumătatea secolului al XIX-lea, numele ţării unite ar fi trebuit să fie tot „Ţara Românească", dar erau câteva impedimente în acest sens. Mai întâi era frustrarea românilor moldoveni, care ar fi văzut cumva perpetuat numai numele oficial al ţării vecine şi surori, pe când al ţării lor ignorat. Se adăuga la aceasta aspectul arhaic al formei de „ţară românească", nepotrivit cu cele date ţărilor latine surori, de Italia, Franţa, Spania, dar nici cu numele de Anglia, Germania, Rusia, Austria etc. În fine, mai era amintirea Romei şi conştiinţa romanităţii, vizibile

mult mai pregnant şi mai direct în numele de România, cu toate variantele sale din celelalte limbi. Şi cum limba română permitea aproape orice inovaţie şi accepta în chip copios numeroase neologisme, s-a impus şi adoptat, fără dificultăţi, numele de „România". Dar oare a fost vorba în acest caz de o inovaţie sau de un neologism? Punem această întrebare, fiindcă mulţi specialişti, mai ales străini, au scris, deja de mult timp, că numele de România a fost inventat de autorul grec Dimitrie Philippide, pe la 1816, când el publica la Leipzig lucrările *Istoria României* şi *Geografia României*, referindu-se în linii mari la spaţiul vechii provincii romane Dacia, întemeiate la anul 106 de împăratul Traian. Faptul nu este însă deloc adevărat în profunzimea lui. Numele de *Romania* exista încă din epoca Imperiului Roman târziu, fiind folosit de locuitori în limbajul lor de fiecare zi, el perpetuându-se deopotrivă în Occident şi în Orient, mai ales după căderea şi decăderea statelor romane propriu-zise (Imperiul Roman de Apus şi Imperiul Roman de Răsărit). Peste tot unde se menţinuse sau se refăcuse un nucleu de viaţă romană structurată şi de organizare politică romană, printre atâtea formaţiuni edificate de „barbari" (migratori), se cheamă că exista o „Romanie" sau (cum se numeau mai ales în zonele răsăritene) o „Vlahie". În izvoarele Evului Mediu sunt atestate ambele denumiri, cu predominarea, de la o vreme, a numelui de Vlahia în sursele slave, germane şi ungare. Trebuie adăugat că numele de *Romania* s-a păstrat şi în limba română medievală, sub forma „rumânie", dar, din câte se pare, cu un sens uşor schimbat: el nu se referea la ţara propriu-zisă, ci la limbă. În vechile texte româneşti se spune că „sunt date de pre slavonie (ori lătinie) pre rumânie", adică traduse din slavonă (sau latină) în română. Lucrul este, până la urmă, natural, din moment ce structurile politice propriu-zise, conduse şi locuite de români, se chemau în româneşte „ţări rumâneşti", formă perpetuată în limba română până astăzi. Dar să vedem care sunt formele folosite de alte popoare pentru denumirea ţărilor lor. Orice englez îi spune vechii sale ţări *England*, aşa cum scoţianul zice *Scotland*, germanul *Deutschland* sau ungurul *Magyarország*. Şi exemplele pot continua cu *Finland*, cu *Ireland*, cu *Iceland*, cu *Nederland*, dar

Biserica din Densuş, jud. Hunedoara

și cu *Denmark*, *Frankreich*, *Österreich* etc. Toată lumea știe că aceste nume contemporane și uzitate peste tot înseamnă același lucru cu Anglia, Scoția, Germania, Ungaria, Finlanda, Irlanda, Islanda, Olanda (Țările de Jos), Danemarca, Franța, respectiv Austria. Numai că cele dintâi nume, date în formă cursivă, se traduc literal în românește astfel: Țara Engleză, Țara Scoțiană, Țara Germană

Pătrunderea ungurilor în Carpați, după *Cronica pictată de la Viena*

(Land = țară), Țara Maghiară (ország = țară), Țara Finică etc. sau Marca Daneză, Imperiul Francilor, respectiv Imperiul de Est etc. Dacă șirurile de nume de mai sus sunt perfect sinonime, contemporane și valabile în ambele forme, atunci nu vedem de ce numele de Țara Rumânească/ Românească nu ar fi exact același lucru cu Rumânia/ România. Teritoriilor care formează azi România li s-a spus mereu de către români „țări românești" sau și „țări românești", ceea ce justifică denumirea actuală de România exact în același fel în care se justifică Anglia în loc de Țara Anglilor, Germania în loc de Țara Germanilor, Ungaria în loc de Țara Maghiarilor ș.a.m.d. Denumirea de România este o invenție recentă numai în măsura în care și Anglia, Scoția sau Ungaria sunt așa și numai în măsura în care doar numele de *England*, *Scotland* ori *Magyarország* sunt considerate vechi și reale. În acest caz, numele autentic al României ar trebui să fie numai cel de *Țara Românească*, folosit neîntrerupt de români, din Evul Mediu până astăzi.

Românii, cum arătam mai sus, s-au numit întotdeauna pe sine rumâni sau români, din termenul latin *Romanus,* dar străinii i-au numit pe români, până în secolul al XIX-lea, cu un termen apropiat de formele *Valachus, Vlahus* sau *Blacus*, care, are sensul general vorbitor al latinei. Când apar în izvoare acești termeni prin care erau numiți românii? Evident, spre finalul etnogenezei, deoarece izvoarele nu pot numi ceva ce încă nu există. Astfel, românii sunt amintiți de sursele scrise ca existând prin secolele al IX-lea – al X-lea, iar aceste surse sunt străine (latine,

bizantine, ruseşti), pentru că românii nu aveau încă istorici şi cronicari şi nici cancelarii. Cam în acelaşi timp sunt menţionaţi pentru prima oară şi francezii ca popor romanic. În acea perioadă îndepărtată, românii sunt amintiţi pe un spaţiu vast, de la Dunărea Mijlocie până la Marea Neagră, deopotrivă la nord şi la sud de fluviu. Ei nu locuiau compact acest imens teritoriu şi trăiau amestecaţi cu diverse alte neamuri, ca slavi, avari, protobulgari, greci, germanici ş.a. De exemplu, cronicile ungare din secolele XI–XIV scriu că, în jurul anului 900, Panonia (cam pe locul Ungariei actuale) era locuită de slavi, bulgari, greci, germani şi români (*Blachi* sau *Ulahi*), iar Transilvania, de români şi slavi. Despre români, aceleaşi cronici spun că erau „păstorii şi colonii (adică agricultorii) romanilor, rămaşi de bună voie" acolo, după retragerea stăpânirii romane. Prin urmare, aceste izvoare afirmă originea romană a românilor, atât indirect, prin numele pe care-l dau acestora, cât şi direct, prezentându-i ca descendenţi ai romanilor, rămaşi pe locul vechilor provincii romane de la Dunăre şi Carpaţi. În jurul anului 1550, umanistul croato-ungar Anton Verancsics scria despre români: „Însă pentru ca să se lămurească această îndoială prin argumente mai sigure şi să se arate hotărât că valahii îşi trag originea de la romani, voi aduce două argumente, iar judecata va fi a cititorilor, şi anume a acelora care cunosc mai multe limbi. Lăsând deoparte nenumăratele cuvinte pe care valahii le au întocmai şi cu acelaşi înţeles ca în limba latină şi în dialectele italienilor, când ei întreabă pe cineva dacă ştie să vorbească limba lor valahă spun: «Oare ştii românește?»[1] sau <când întreabă> dacă este valah, îl întreabă: dacă este român"[2] (*Monumenta Hungariae Historica*, *Scriptores*, vol. II, Pest, 1857, p. 135). Se vede, prin urmare, din această veche consemnare a unui martor ocular, că cei numiţi de străini valahi se chemau pe sine „romani", iar limba lor o numeau „romana" (formele reale de „rumân" şi „rumână" sau „rumânească" erau imposibil de redat cu exactitate în latineşte sau în alte limbi).

6.2. De la sat la stat

După retragerea stăpânirii romane (prin 271–274), dar mai ales după ce raziile populaţiilor migratoare au devenit tot mai dese (după 350), daco-romanii au trebuit să renunţe la viaţa citadină de tip roman, să trăiască feriţi în păduri, în aşezări mici, mai uşor de apărat şi chiar de abandonat, la nevoie. Anumite

1 *Scisne… Romane?* (în latină, în original).
2 *Num Romanus sit.* (în latină, în original).

spaţii care nu ajunseseră niciodată sub stăpânire romană şi nu fuseseră niciodată colonizate cu vorbitori de limbă latină – Crişana, Maramureşul, Beregul, Ugocea, Moldova Centrală şi Nordică, până dincolo de râurile Nistru şi Ceremuş etc. –, dar care fuseseră influenţate de civilizaţia romană încă din antichitate, primesc acum puternice impulsuri şi influxuri de latinitate, inclusiv prin roirea unor grupuri de latinofoni, protoromâni şi români, din acele locuri care fuseseră odinioară provincii romane. Unele dintre aceste mişcări de populaţie dinspre interiorul arcului Carpaţilor spre exterior s-au făcut în urma atacurilor migratorilor, altele datorită creşterii demografice, altele din nevoia găsirii unor pământuri mai fertile, iar altele şi datorită specificului păstoritului pendulator, care presupunea schimbarea locurilor de iernat şi de vărat pentru turme.

Treptat, aceşti locuitori dacoromani şi protoromâni şi-au schimbat fundamental, sub influenţa noilor împrejurări, modul de viaţă. Vechile instituţii romane ale statului le-au adaptat satului, comunităţii rurale. În fruntea acestor sate (nume moştenit din latinescul *fossatum*, ce însemna şanţul înconjurător al aşezării, întărite cu val de pământ), era judele, adică judecătorul ales, numit apoi, sub influentă slavă, şi cnez. Acesta, ajutat de „oamenii buni şi bătrâni", împărţea dreptatea, după principiile dreptului roman şi apoi românesc. Aceşti juzi, ridicaţi dintre localnici sau dintre migratorii aşezaţi printre localnici, după un timp, nu mai sunt aleşi, ci moştenesc titlul şi funcţia. Ei devin treptat adevăraţi conducători, cu prestigiu şi putere, cu pământ rezervat special pentru ei de comunitate şi cu pretenţia ca oamenii de rând să le lucreze gratuit acest pământ. Ei ajung nucleul viitoarei categorii de nobili (boieri) sau feudali. Presupunem că încă din secolele VIII–IX, unii din aceşti juzi-cnezi ajunseseră stăpâni de sate şi aveau oameni care munceau pentru ei. Aceştia reuşesc să posede chiar toate satele (cincisprezece-douăzeci) de pe valea unui râu sau dintr-o depresiune. Din necesităţi de apărare, mai multe cnezate se unesc sub conducerea unui cnez mai puternic, cu talente militare, numit de aceea duce (în surse latine) sau voievod (în surse slave). În această etapă, atestată prin secolul al IX-lea deja, se poate vorbi de formaţiuni politice pe teritoriul României, organizate de români şi de populaţiile cu care aceştia conviețuiau. Aceste mici state erau la fel de întinse ca şi „regatele" anglo-saxone de pe vremea lui Arthur, aveau oaste proprie, fortificaţii de lemn şi

pământ, aveau justiție proprie și organizare bisericească. Din unirea treptată a acestor cnezate și voievodate, se vor naște în secolele XIII–XIV statele centralizate sau unificate românești.

6.3. Primele formațiuni politice medievale pe teritoriul României

Orice popor sau grup etnic, odată format și conștient de identitatea sa comunitară, are nevoie și de instituții care să-i organizeze, să-i conserve și să-i garanteze existența. O astfel de instituție importantă este statul. Termenul provine din limba latină, fiindcă romanii au creat modelul de stat pentru lumea actuală, cu toate instituțiile sale adiacente. Statul roman occidental a dispărut la anul 476, pe ruinele sale formându-se anumite alcătuiri politice barbare, pe care, spre a simplifica limbajul, le numim tot state, dar care sunt departe de modelul roman de odinioară. Ar fi mai corect, pentru Evul Mediu, să vorbim de ducate, principate, regate, imperii etc., dar vom folosi, inclusiv din nevoia uniformizării, noțiunea de stat medieval. Românii nu au reușit mult timp să-și constituie stat sau state proprii, mai ales datorită presiunii migratorilor, expedițiilor lor de pradă sau „imperiilor" trecătoare ale acestora, care dominau uneori și spațiul locuit de români și de strămoșii lor. După trecerea la sud de Dunăre a protobulgarilor (pe la sfârșitul secolului al VII-lea) – slavizați apoi, în timp relativ scurt – și după înfrângerea avarilor de către regele franc Carol cel Mare (la sfârșitul secolului al VIII-lea), latinofonii de la Dunăre au avut o perioadă de relativă liniște, care a durat cam un secol. În acest răstimp, ei și neamurile cu care trăiau au constituit primele state incipi-

Unguri devastând o localitate (*reconstituire*)

ente, menționate în Transilvania și părțile vestice. În secolele X–XIII apoi, noi invazii, mai ales ale ungurilor, pecenegilor, uzilor, cumanilor (ultimele trei fiind populații de neam turcic, din Asia Centrală) și tătarilor, au tulburat și au întârziat evoluția politică a românilor și unificarea statelor lor. Aceste mici state s-au opus mai întâi expedițiilor ungare de pradă, organizate dinspre Panonia în jurul anului 900 sau în primele două-trei decenii ale secolului al X-lea.

Ungurii erau o populație nomadă, de origine fino-ugrică, plecați din centrul Asiei și amestecați, în popasurile lor destul de lungi, cu alte etnii, mai ales turcice. Cetele ungurilor, alungate dinspre est de alți migratori, s-au îndreptat spre nord-vest, spre cetățile Vladimir și Kiev, au prădat totul în calea lor și, pe la 895–896, au trecut Carpații Păduroși spre sud-vest și s-au revărsat în Câmpia Panonică. Aici, după o serie de lupte cu vechii locuitori, și-au așezat corturile, au construit cetăți de pământ și au organizat dese expediții de jaf contra tuturor popoarelor din jur. Au atacat mai întâi spre Austria, Italia, Germania și chiar Franța, până ce, în 955, au fost opriți de o armată germană a regelui Otto I cel Mare (viitor împărat) și înfrânți.

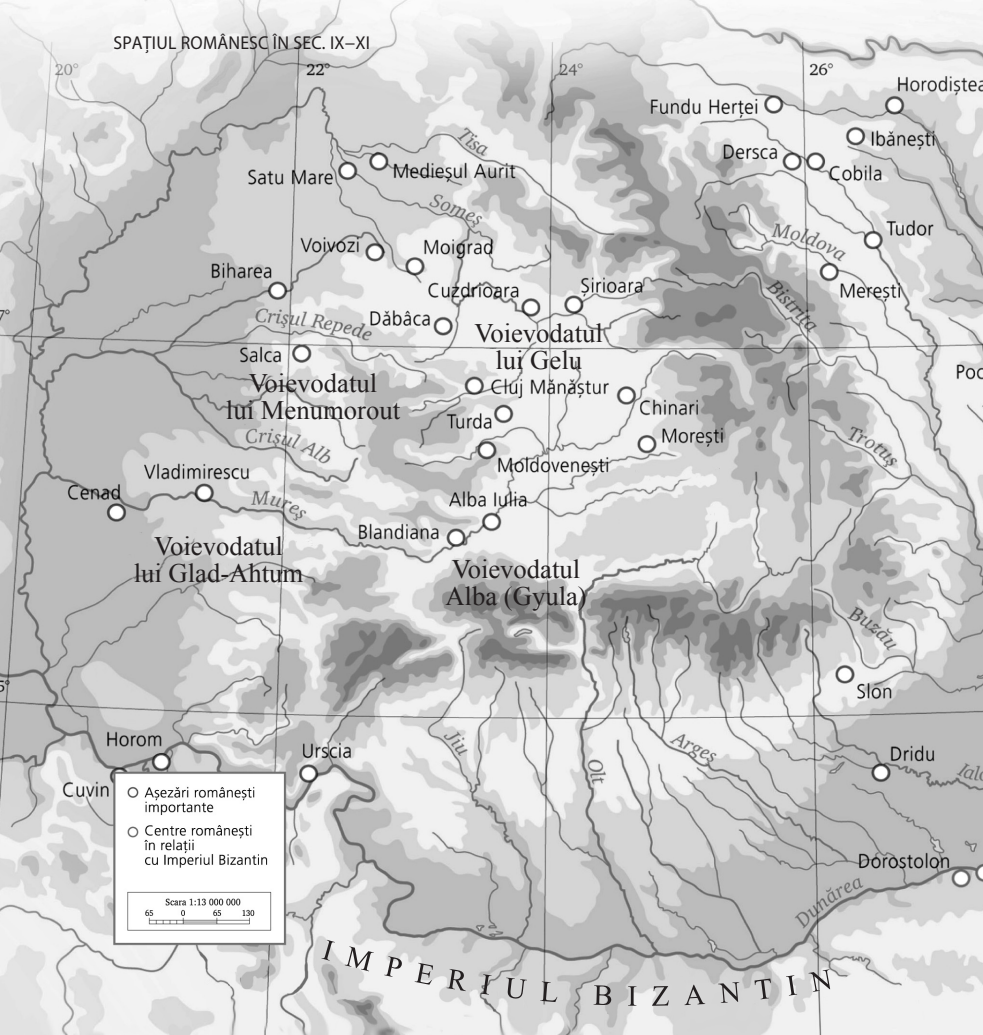

După aceasta, şi-au concentrat atacurile mai mult în Europa Centrală, la est, sud şi nord-est de Panonia. Timp de aproape un secol de la venirea în Europa Centrală, ungurii nu au cucerit întinse teritorii, fiindcă ei nu aveau un stat propriu-zis, erau păgâni, se aflau în faza gentilico-tribală şi urmăreau prioritar jaful sau prada, principalul lor mijloc de trai. După un timp, au devenit sedentari, au început să practice agricultura, au suferit influenţe din partea populaţiilor şi popoarelor cu care trăiau împreună şi în vecinătate, s-au creştinat, iar în anul 1000 şi-au proclamat regatul, adică statul lor de model occidental (feudal), cu puternice particularităţi de clan, moştenite din trecutul lor păgân. După aceasta, au început expansiunea politico-militară în centrul Europei, în detrimentul statelor şi popoarelor din jur.

În expediţiile lor de pradă, ungurii au întâlnit pe teritoriul de azi al României câteva mici state, aflate pe cale de organizare. Astfel, în Crişana era ducatul (voievodatul) condus de Menumorout şi locuit de diverse „naţiuni", cu centrul la cetatea Byhor (Biharea, lângă Oradea de azi) şi cu alte cetăţi la Satu Mare şi Zalău. Ducele bihorean era vasalul împăratului de la Constantinopol. Al doilea mic stat era în Banat şi era condus de ducele (voievodul) Glad, în a cărui armată se aflau pecenegi şi bulgari şi români şi care avea cetăţi puternice la Orşova (pe Dunăre), la Cuvin şi Horom (ultimele două fiind situate în Serbia de azi). În fine, al treilea ducat era situat la est de Crişana, „peste pădure", ceea ce înseamnă, de fapt, Transilvania. Nucleul său era aşezat pe râul Someş şi pe afluenţii săi, probabil în zona Clujului de azi. Acest stat era locuit de români

și slavi, iar „domnia” (autoritatea supremă) asupra lor o avea „Gelou, un anumit român”. El avea mai multe cetăți, dintre care una de reședință pe Someș, dar nu era foarte puternic, deoarece oastea sa era formată doar din arcași, iar locuitorii țării lui erau „sărmani”, ei suferind mult din cauza atacurilor pecenege dinspre est. Altminteri – spun cronicile – țara era bogată în sare și aur de cea mai bună calitate, ce se găsea până și în nisipul râurilor. Cei trei duci și oștile lor au fost învinși de unele căpetenii ungare venite să jefuiască țările acestora, iar unii unguri s-au așezat atunci, printre români, slavi și alte neamuri, în Crișana, Banat și Transilvania. Dar aceste țări au rămas pe mai departe libere, nesupuse șefului suprem al ungurilor, care, pe la anul 900, nu aveau încă un stat, o forță organizată și niciun model de civilizație în vederea atragerii vecinilor. După anul 1000, când s-a format Regatul Ungariei, noile expediții armate ale ungurilor au supus în chip temeinic Crișana și Banatul (unde domnea un urmaș al lui Glad, numit Ahtum) și s-au îndreptat din nou spre Transilvania intracarpatică. Aici însă, înaintarea era anevoioasă, iar cucerirea întregului teritoriu a durat cam un secol și jumătate.

Ostași bizantini așezați în cetate (*reconstituire*)

În anul 943, în Dobrogea este menționat un conducător politic numit Dimitrie, în Moldova, în secolul al XII-lea este pomenită „țara volohovenilor” (adică a românilor), în Oltenia și Muntenia, în secolul al XIII-lea, țările conduse de voievozii Litovoi și Seneslau, Ioan și Lupu (Farcaș). Țările organizate politic, acelea în care românii erau majoritari, atât la nord, cât și la sud de Dunăre, se cheamă în izvoare străine *Vlahii,* ceea ce înseamnă transpunerea în alte limbi a noțiunii de „țară românească”.

Monedă cu efigia împăratului bizantin Vasile I

6.4. Ţaratul Româno-Bulgar al Asăneştilor

Peninsula Balcanică era dominată etnic şi politic de bizantini (greci) şi de slavi. După slavizarea masivă începută acolo în secolul al VII-lea, românii sau vlahii balcanici au fost dislocaţi din unitatea lor iniţială şi împinşi spre nord (la Dunăre şi peste Dunăre) sau spre Munţii Balcani, Tesalia, Epir, Grecia Centrală, Macedonia, Albania. Ei aveau, acolo unde se păstraseră compacţi, zone de organizare politică proprie, cu instituţii specifice, zone numite *Vlahii.* În 1066, are loc prima răscoală a acestor români contra Imperiului Bizantin, care-i apăsa excesiv cu fiscalitatea sa. În 1185, sunt impuse noi dări, pe care fraţii Petru şi Asan, conducătorii vlahilor, adresându-se zadarnic împăratului bizantin, le voiau anulate. Atunci, vlahii, împreună cu bulgarii şi cu ajutorul vlahilor (românilor) nord-dunăreni şi al cumanilor, se răzvrătesc şi creează un nou stat, numit „Ţaratul vlahilor şi bulgarilor", cu centrul între Balcani şi Dunăre. Noul stat, neacceptat de Bizanţ, este legitimat de către Sfântul Scaun, în 1204, când peste vlahi şi bulgari domnea românul Ioniţă Caloian (cel Frumos), fratele lui Petru şi Asan. El este recunoscut de papa Inocenţiu al III-lea drept „rege al bulgarilor şi românilor", cu condiţia acceptării confesiunii romane. Pentru a-l convinge, papa îi scrie lui Ioniţă că a aflat despre originile sale romane, despre faptul că acest suveran român şi strămoşii săi se trăgeau de la Roma. Ioniţă însuşi se mândreşte faţă de papă, în scris, cu originea romană a sa şi a poporului său şi acceptă revenirea la legătura cu „Cetatea Eternă". Acceptarea

Ţarul Ioan Asan al II-lea

credinţei romane era un act politic, care asigura independenţa şi recunoaşterea noului stat. Pentru papă, el marca ruperea de ritul bizantin a unui nou segment etnic şi politic, într-un moment favorabil, când Constantinopolul fusese cucerit temporar de „latini" (cruciaţi occidentali). Ne aflăm în momentul în care, la Bizanţ, se formase pentru circa şase decenii „Imperiul Latin de Răsărit" (1204–1261), ceea ce însemna că o parte din vechiul Imperiu Bizantin ajunsese în mâinile cavalerilor occidentali şi ale Vene-

ţiei. Fusese atunci un moment favorabil pentru ca papii să caute extinderea catolicismului în est, prin atragerea bulgarilor, sârbilor, românilor, rutenilor, creând o masă compactă supusă, de la Constantinopol până în Ungaria şi Polonia.

Cu timpul însă, încă din secolul al XIII-lea, dinastia română a Asăneştilor s-a slavizat, biserica latină a fost repudiată, componenta etnică vlahă s-a redus tot mai mult, iar statul a devenit bulgar. De altminteri, istoricii bulgari îl numesc „al doilea ţarat bulgar". El a rezistat până la finele secolului al XIV-lea, când, după ce se împărţise în două, avea să fie cucerit de otomani.

6.5. Formarea Transilvaniei – de la „Ţara lui Gelou" la „Ţara celor şapte cetăţi"

În extremitatea nord-vestică a teritoriului locuit de români, în Crişana, Banat şi Transilvania, existau state mărunte, cum s-a menţionat, încă din secolul al IX-lea, conduse de ducii Menumorout, Glad şi Gelou. Ei au suferit mult din partea incursiunilor de pradă ale cetelor de unguri (în jurul anului 900), fiind înfrânţi şi unii chiar uciși. Cronica spune, de exemplu, că în Transilvania, văzând moartea domnului lor, locuitorii români şi slavi „şi-au dat dreapta" cu noii veniţi şi au depus jurământ înaintea unui conducător ungur. Pe la anul 1000, alţi duci – anume Ahtum în Banat şi Geula (Gylas, Iula) în Transilvania – nesupuşi nici ei puterii centrale ungare din Panonia, sunt atacaţi de oşti trimise de primul rege al Ungariei, Ştefan I (1000–1038). Ei sunt fie învinşi în luptă şi omorâţi (Ahtum), fie luaţi prizonieri (Gylas cu familia). Din secolul al XI-lea, unele teritorii din vechile ducate amintite, mai ales cele de câmpie din Crişana şi Banat, sunt incluse statornic în Regatul

Atribute statale ale regilor maghiari

Ungariei. Tot în secolul al XI-lea, ungurii încep şi cucerirea sistematică a „ţării de peste pădure", adică a Transilvaniei, înaintând pas cu pas, mai ales pe văile râurilor, dinspre vest şi nord-vest. Populaţia locală, românii – şi grupuri mărunte de slavi, pecenegi, cumani etc. – au rezistat cu mijloace modeste şi s-au retras în locuri mai ferite şi mai uşor de apărat. Teritoriile lor au fost treptat cucerite, iar în locurile unde se vedeau zidurile vechilor castre şi oraşe romane şi unde populaţia locală avea

propriile cetăți, cuceritorii și-au fixat punctele lor întărite. În jurul anului 1200, întreaga țară, până la Carpați era, în linii mari, supusă Ungariei. În anii 1111–1113, două documente menționează pe primul conducător al Transilvaniei numit de regele ungar. El avea titlul de „principe" și se numea Mercurius. Nu i se cunoaște nici reședința și niciun act al său de guvernare. Oricum, în acel timp – începutul secolului al XII-lea – sudul și estul țării nu erau deocamdată cucerite. Timp de vreo șaizeci și cinci de ani nu mai sunt menționați alți conducători ai Transilvaniei, pentru ca în 1176 să fie pomenit Leustachius, cu titlul de voievod. Probabil că în acest interval, nu au avut loc conflicte și opoziții, iar populația română și româno-slavă cucerită nu s-a resemnat cu situația sa. Spre a o atrage, autoritățile ungare au trebuit să accepte pentru conducătorul Transilvaniei titlul tradițional de voievod (în locul celui occidental de principe), titlu cunoscut, recunoscut și respectat de români (parte a moștenirii tradiționale slavo-române). De altminteri, Transilvania a fost singura țară cuprinsă în regatul medieval al Ungariei, care s-a numit permanent voievodat, iar conducătorul său voievod. Tot voievozi se numeau și liderii celor două țări române de la sud și est de Carpați, care au ajuns să se afirme ca independente.

După Transilvania, Regatul Ungariei a încercat să cucerească și teritoriile românești de la sud și est de Carpați, adică Țara Românească și Moldova și să le supună autorității sale. Acest lucru nu a reușit însă, decât în mică măsură, pentru regiuni mărunte și pentru scurt timp, preeminența ungară manifestându-se apoi mai ales sub forma suzeranității-vasalității.

Prin urmare, statul medieval în Transilvania a început să se organizeze odată cu Gelou Românul în secolul al IX-lea, dar unificarea și centralizarea sa au fost oprite de expedițiile ungare și apoi de cucerirea ungară a „țării de peste pădure". Astfel, Transilvania a devenit până la 1200 un voievodat, cu un anumit grad de organizare distinctă, în cadrul Regatului Ungariei.

6.6. „Oaspeți" străini: coloni, călugări și militari

Românii erau însă greu de stăpânit și de supus după cucerire. Ei nu aveau niciun motiv să-i accepte cu simpatie pe noii veniți și să colaboreze cu ei. De aceea, pe măsura

Călăreț secui (*reconstituire*)

cuceririi, era adusă din Ungaria propriu-zisă populaţie maghiară, dar mai ales persoane cărora li se donau moşii din pământul românilor şi al altor localnici şi care deveneau astfel feudali sau nobili. Rezervorul demografic unguresc era însă redus chiar şi în Câmpia Panonică. Toţi ungurii migratori veniţi în 896 nu depăşeau, se pare, 120 000–150 000 de oameni, iar teritoriul pe care ei voiau

Model de aşezare slavă (*reconstituire*)

să-l domine era prea mare, de circa 300 000 de kilometri pătraţi. Pentru a umple acest gol, a avea forţă de muncă şi supuşi fideli, care să le fie recunoscători şi să-i ajute în stăpânirea populaţiilor cucerite şi în exploatarea ţărilor respective, regii unguri au colonizat mai peste tot în regat grupuri străine. În vreme ce cuceriţii erau, prin natura lucrurilor, ostili cuceritorilor, colonizaţii trebuiau să fie şi erau fideli binefăcătorilor lor, adică regilor ungari în instituţiilor Regatului Ungariei.

Aşa au fost secuii, veniţi probabil în Panonia înaintea ungurilor şi aliaţi de la început cu aceştia. Ei au luptat în avangarda oştii ungare pentru cucerirea viitoarei patrii şi pentru anexarea unor noi provincii. Secuii sunt o populaţie amestecată sub aspect etnic şi formată din mai multe neamuri asiatice (chiar türc), care, după contacte strânse cu ungurii şi după convieţuirea cu aceştia, au ajuns să vorbească o variantă a limbii maghiare. Dar şi-au păstrat entitatea etnică, structura tribală veche şi un mod de organizare propriu, diferit de cel maghiar, până în epoca modernă. Ei s-au deplasat spre est şi sud-est odată cu înaintarea frontierei statului ungar în urma cuceririlor. Aşa, îi găsim întâi în Crişana (pe lângă Oradea de azi), apoi în centrul ţării, pe Târnave (în jur de 1150), iar pe la 1200, apar în zona unde se află şi azi, adică în estul şi sud-estul Transilvaniei. În schimbul misiunii de apărare a graniţei, secuii, ca şi saşii, au primit de la rege largi privilegii care le garantau statutul de libertate şi-i aduceau în subordinea nemijlocită a suveranului.

Un alt grup străin adus în Transilvania a fost cel al saşilor, destul de eterogeni, dar în majoritate germanici, veniţi din apusul Europei (Germania, nord-estul Franţei, Belgia de azi) în secolele al XII-lea – al XIII-lea şi aşe-

zaţi în sudul şi estul Transilvaniei (circa 40 000 de oameni), pe un pământ deja locuit de români, pecenegi, secui şi alţii. Saşii au primit în 1224, de la regele Ungariei, largi privilegii, care le garantau libertatea pe acel pământ (numit „Pământul Regesc") şi-i făceau dependenţi direct de suveran şi nu de voievodul Transilvaniei.

Papa şi regii Ungariei au mai plănuit să colonizeze în Transilvania, în regiunea Braşovului (Ţara Bârsei), pe cavalerii teutoni – ordin călugăresc militar, creat pe Locurile Sfinte. Ei au venit pe la 1211, cu scopul de a extinde credinţa romană printre „schismatici" (= ortodocşi) şi păgâni, şi de a-i combate pe cumani, dar au rămas numai paisprezece ani, intrând în conflict cu suveranul ungar care i-a adus. După invazia mongolă (1241–1242), aceiaşi factori au dorit să aducă în zona Banat-Oltenia (pe la 1247) o parte dintr-un alt ordin călugăresc militar, anume al ospitalierilor sau ioaniţilor, dar şi această iniţiativă a eşuat.

Prin urmare, peste vechea organizare a românilor, de tip romano-bizantin şi cu influenţe slave, s-au suprapus încă trei structuri etnice diferite în Transilvania: cea a maghiarilor, a saşilor şi a secuilor, legate prin interese comune, deosebite în mare măsură de cele ale vechilor locuitori.

6.7. „Prima libertate românească"

Românii au fost împiedicaţi să formeze un stat medieval în numele lor etnic în Transilvania, unde a fost capitala lui Decebal şi centrul Daciei Romane, al romanizării şi unde a fost nucleul de bază al formării lor ca popor. Cauza principală a fost impunerea stăpânirii ungare dinspre vest. Dar regii ungari au voit, după 1200, adică după terminarea supunerii Transilvaniei, să-şi extindă dominaţia şi dincolo de Carpaţi, deopotrivă spre sud şi spre est. Un motiv serios de întârziere pentru ei şi chiar de recul temporar a fost dominaţia cumană (secolul al XII-lea) şi, mai ales, marea invazie tătară (sau mongolă), care a atins regiunile româneşti, Polonia şi Ungaria pe la 1241–1242. Cumanii, cu centrul stăpânirii lor spre est, au întemeiat un „imperiu" care şi-a întins dominaţia până în regiunile extracarpatice (mai ales în Moldova), unde s-au şi aşezat în grupuri mărunte printre români şi slavi, influenţându-le viaţa şi chiar anumite forme de organizare politico-socială. Tătarii au venit, de asemenea dinspre est, ca toţi nomazii, şi au pustiit totul în calea lor. Românii, secuii, saşii, ungurii s-au străduit să salveze împreună anumite valori de civilizaţie, dar distrugerile, inclusiv cele demografice, au fost foarte

mari. În 1242, tătarii s-au retras spre est, uriaşul lor „imperiu" s-a destrămat, dar cei rămaşi în nordul Mării Negre, în ceea ce s-a numit Hanatul Hoardei de Aur, au continuat să atace periodic ţinuturile româneşti şi Ungaria, timp de câteva secole. După invazie, regele Ungariei a încercat să-i aducă, pentru apărare mai ales, în estul Banatului şi Oltenia pe cavalerii ioaniţi, cum s-a arătat, dar nu a reuşit.

Pe fondul slăbirii presiunii ungare după invazia tătară, statele româneşti de la sud de Carpaţi se organizează mai bine şi devin mai puternice. Patru dintre ele sunt pomenite în 1247: cnezatul condus de Ioan (sudul Olteniei), cel condus de Farcaş (nume tradus în ungară şi însemnând Lupu), în nord-estul Olteniei, voievodatul lui Litovoi, pe Valea Jiului oltean şi în sudul Transilvaniei (în Ţara Haţegului) şi voievodatul lui Seneslau (pe Argeş şi Dâmboviţa, în Muntenia). Cnezatele amintite aveau un grad mai mare de vasalitate şi anumite obligaţii faţă de regele Ungariei, în timp ce voievozii erau aproape de sine stătători. Cel mai puternic dintre toţi pare să fi fost Litovoi, din a cărui ţară regele ungar Bela al IV-lea smulsese totuşi – măcar sub aspect fiscal – regiunea Haţegului, în 1247 sau cu ceva înainte de aceasta. De aceea şi datorită unei anumite presiuni dinspre nord, un conflict cu Regatul Ungariei era iminent. El va izbucni după 1270, când probabil urmaşul lui Litovoi, numit la fel (Litovoi al II-lea), avea să încerce ruperea de dependenţa regelui Ungariei şi poate chiar recuperarea Ţării Haţegului. Dar, în luptele cu oastea ungară, Litovoi a fost ucis, iar fratele său, numit Bărbat, a fost luat prizonier. El s-a răscumpărat cu o mare sumă de bani şi a revenit să domnească în ţara sa, acceptând de nevoie suzeranitatea ungară.

Spre finalul secolului al XII-lea şi în secolul următor, presiunea ungară asupra românilor din Transilvania devine tot mai puternică, mai ales prin luarea de la aceştia a unor pământuri şi dăruirea lor către noii veniţi. În acest moment (în anii 1200 şi 1300) erau vizate mai ales regiunile de margine, care mai rămăseseră în mâinile românilor şi îşi păstraseră organizarea românească. O astfel de regiune era Ţara Făgăraşului, pomenită ca „Ţara Românilor" încă la 1222. Din ea, de la aceşti români, în jurul anului 1200, era „smulsă„ o „ţară" (şi o putere) de către noile autorităţi ungare şi dată unor călugări cistercieni. De aceea, din pricina acestor răpiri, un voievod român nemulţumit, după ce s-a revoltat contra regelui şi a rezistat o vreme sub munte, a trecut Carpaţii

prin 1290, însoţit de câteva sute de români (şi de alte etnii) şi a dat un impuls procesului de unificare şi de organizare politică ce se afla în plină desfăşurare în Muntenia. Numele lui este Negru Vodă sau Radu Negru, dar personalitatea lui este învăluită în legendă şi multe detalii despre el nu se pot verifica prin surse istorice. Nu ştim ce legături de rudenie va fi avut acest voievod, originar din Transilvania, cu voievodul Basarab, fiul lui Tihomir, dar este sigur că acest Basarab (cca 1310–1352) avea să devină primul suveran cunoscut al Ţării Româneşti unificate şi centralizate. El a reuşit, în lunga sa domnie, să atingă cel puţin trei scopuri importante: 1) a unificat, pe căi variate, toate statele incipiente de la sud de Carpaţi; 2) a rupt legăturile cu Ungaria, refuzând, la un moment dat, să mai accepte suzeranitatea acestui regat şi afirmându-se ca stăpân al unei ţări suverane; 3) a obţinut, printr-o mare victorie militară, recunoaşterea şi afirmarea internaţională a ţării sale, sporind vizibil prestigiul acesteia.

Unificarea formaţiunilor politice existente între Dunăre şi Carpaţi s-a făcut probabil şi pe cale paşnică, dar şi prin luptă. Mai ales voievozii olteni, care aveau propria lor tradiţie politică şi dinastică, vor fi fost mai greu de convins. Până la urmă însă, toţi voievozii locali l-au recunoscut pe Basarab drept suzeran al lor şi l-au numit „mare voievod”, iar autoritatea acestuia s-a întins din Oltenia până în Dobrogea de Nord şi sudul Moldovei, adică la gurile Dunării şi la Marea Neagră. De aceea, acea regiune din nordul gurilor Dunării s-a numit Basarabia, după numele lui Basarab şi al dinastiei Ţării Româneşti, începute odată cu

Negru Vodă
(portret imaginar)

el. Se cuvine să stăruim puţin asupra lui Basarab, a rezonanţei numelui său şi a originii sale. Ni s-a atras atenţia de curând – printr-o carte, de altminteri, fascinantă – că noi, românii, am avea o componentă cumană importantă, nu doar sub aspect politic, cultural şi onomastico-toponimic, ci şi etnic. Ideea nu este nouă, ea fiind argumentată temeinic de multă vreme, începând cu Hasdeu (mai mult în spirit romantic) şi continuând cu Iorga (în sens mai riguros). Numai că este nevoie de mai

multă precauţie, spre a nu transforma anumite elemente de formă sau de conjunctură în argumente de fond, atunci când sursele nu permit aşa ceva. Numele de Basarab (Basarabă) este într-adevăr de origine turcică (cumană sau, mai sigur, pecenegă), dar numele se dădeau şi atunci după modă şi nu neapărat după etnia purtătorului. Numele tatălui lui Basarab (Togomerus-Tihomir) este însă neclar, putând foarte bine să fie tot turcic sau, mai degrabă, slav. Despre Basarab însă, toate sursele care s-au păstrat spun că era român şi că domnea peste români. Instituţiile voievodatului său sunt de origine romano-bizantină şi bizantino-slavă, cu vagi şi palide influenţe venite dinspre „imperiile" stepei. Nu există niciun indiciu precis care să ne permită să estimăm presupusa componentă cumană din etnicul românilor. Cântărind logic lucrurile, ea trebuie să fi existat, fiindcă românii au convieţuit cu aceşti cumani în multe locuri de la nordul Dunării de Jos, dar este hazardat să spunem care ar fi ponderea ei. Cert este că această componentă „s-a topit" repede în specificul de sorginte romană şi bizantino-slavă, care ne-a marcat mult mai pregnant, chiar în mod decisiv destinul. Credem că Basarab are cu turcii cam ceea ce aveau domnii noştri ulteriori – care se chemau, de exemplu, Dragoş, Bogdan, Mircea, Vlad, Radu etc. – cu slavii, ale căror nume le purtau şi a căror limbă o foloseau în cancelarii. Este aici mai mult amintirea unei lumi, decât o lume propriu-zisă, turcică, respectiv, slavă.

După consolidarea domniei, Basarab a refuzat să mai accepte suzeranitatea regelui Ungariei, a recuperat unele teritorii ale sale ocupate de Ungaria şi a devenit suveran. În 1330, regele ungar Carol Robert a pornit o campanie militară în Ţara Românească pentru pedepsirea lui Basarab. Acesta, voind să evite confruntarea armată, a cerut negocieri şi a oferit fostului său suzeran, între altele, o despăgubire de 7000 de mărci de argint (peste o tonă de argint pur!). Regele Ungariei a refuzat şi a înaintat cu oastea într-o ţară necunoscută şi neprimitoare, în care totul părea pustiit. Neputând să-l supună pe Basarab, regele a dat semnalul de retragere prin munţi. Aici, într-o vale strâmtă şi lungă, ca o trecătoare (numită în limba veche posadă), oastea ungară a fost atacată de cea română, plasată pe

Carol Robert de Anjou

înălțimi. Lupta, numită „de la Posada", a durat patru zile (9–12 noiembrie 1330) și a fost un dezastru pentru atacatori: a căzut „floarea nobilimii" ungare, au fost luați mulți prizonieri și multe prăzi, a fost pierdut sigiliul cel mare al regatului, iar regele însuși a scăpat doar cu fuga, deghizat.

După această importantă victorie, prestigiul internațional al Țării Românești a sporit considerabil, ea afirmându-se între statele europene independente. În 1359, când domnea fiul lui Basarab, Nicolae Alexandru (1352–1364), lua ființă în cetatea de scaun, Curtea de Argeș, mitropolia Țării Românești, oblăduită direct de Bizanț. Prin aceasta, rivalitatea dintre biserica apuseană și cea răsăriteană pentru subordonarea ierarhică a bisericii Țării Românești este tranșată în favoarea Constantinopolului. În Europa acelei vremi, puterea politică suverană a oricărui principe trebuia legitimată de biserică, de către unul dintre cele două centre rivale, Curia papală și Patriarhia de la Constantinopol. Orientarea Țării Românești spre Curia papală ar fi însemnat însă supunerea politică a acestei țări față de Ungaria, ceea ce principii români au voit să evite. De aceea, ei s-au orientat până la urmă spre Bizanț, centru care le putea legitima puterea independentă, fără să le impună tutela sa politică, în mod direct sau prin intermediul altui stat. Întemeierea Mitropoliei de la Argeș a fost privită ca un act de ostilitate față de Ungaria și a stârnit reacții adverse, dar faptele erau consumate. Cu timpul, relațiile cu Ungaria s-au normalizat, mai ales în urma unor alianțe matrimoniale și a necesității luptei comune contra tătarilor.

Bătălia de la Posada din 1330, după *Cronica pictată de la Viena*

6.8. „A doua libertate românească": Moldova

Și pe teritoriul dintre Carpați și Nistru sunt pomenite formațiuni politice încă din secolele XII–XIII. Totuși, procesul de agregare politică aici a fost ceva mai lent, deoarece pământul și oamenii Moldovei au fost cei mai expuși atacurilor și jafurilor neamurilor nomade. Migratorii atacau Moldova înaintea Tran-

silvaniei sau Țării Românești și se retrăgeau de aici mai târziu, pustiind, luând prizonieri și percepând periodic tributul. Așa au fost pecenegii, cumanii și, mai ales, tătarii.

Regatul Ungariei, adesea împreună cu Țara Românească, a organizat expediții împotriva tătarilor pe teritoriul Moldovei, unde avea nevoie de o bază de acțiune sigură. Aceasta se putea realiza prin expansiunea politică ungară la est de Carpați. Însă aceleași scopuri erau urmărite și de Polonia, tot un stat catolic, ca și Ungaria. Pe fondul rivalității ungaro-polone, formațiunile politice locale din Moldova au continuat să se dezvolte. Ungaria, declarată „regat apostolic", folosea în acțiunea sa de expansiune și Biserica Catolică sau plasarea de noi „oaspeți" catolici în orașele moldovene de sub munte. Încă înainte de invazia tătară, pe la 1227, este creată o episcopie catolică în Moldova, numită „a cumanilor", fiindcă zona fusese un timp sub control politic cuman. Dar la 1234, papa recunoștea că cei ce locuiau pe teritoriul acestei episcopii erau românii, care nu se supuneau episcopului catolic, deoarece ei aveau episcopii proprii, de rit bizantin și organisme politice ale lor. Invazia tătară a distrus această episcopie, iar refacerea ei a fost posibilă mult mai târziu, sub un nou nume.

Dar și așa, la începutul secolului al XIV-lea, bunurile sale erau amenințate de „puternicii acelor locuri" din Moldova, care țineau, evident, de biserica răsăriteană. Era clar că dominația religioasă în Moldova, prin biserica catolică susținută de Ungaria, nu era posibilă fără o dominație politică. De aceea, regii Ungariei au căutat o soluție în acest sens. Însuși papa știa că, pentru succesul acțiunii catolice în Moldova, este nevoie de episcopi „potriviți acelei națiuni" române, adică știutori de română sau aleși dintre români. Regele Ungariei a aplicat și el același principiu. Români erau destui în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, adică în teritoriile ocupate direct de Ungaria. Ei puteau fi atrași spre colaborare și puteau primi misiuni în Moldova.

În secolul al XIV-lea, Maramureșul era un ținut românesc din nordul Transilvanei, vecin cu Moldova, aflat pe cale de a fi integrat în Regatul Ungar, dar organizat ca țară românească sub forma unui voievodat. Instituțiile românești de aici mai funcționau încă. Astfel, adunarea tuturor cnezilor țării – feudalii români locali – se întrunea periodic, spre a rezolva problemele curente și spre a alege voievodul. Maramureșul era un voievodat românesc (așa cum fusese Transilvania),

numai că supunerea acestuia de către Ungaria începuse mult mai târziu. În secolul al XIV-lea, autoritățile regatului încercau să înlocuiască instituțiile românești (voievodatul, stăpânirea cnezilor, dreptul românesc etc.) cu instituțiile noi, aduse dinspre Apus (comitatul, stăpânirea nobililor, dreptul oficial din regat etc.). O parte din feudalii români din Maramureș s-au adaptat noii situații, pentru a-și menține posesiunile și autoritatea, dar alții s-au opus și chiar s-au revoltat cu putere armată contra regelui. În acest timp, influența ungară la est de Carpați era în pericol, datorită nemulțumirilor și revoltelor românilor și datorită presiunilor Poloniei, care-i atrăgea de partea sa pe unii din conducătorii locali. Atunci, regele ungar, a ales dintre românii maramureșeni care s-au adaptat și au acceptat colaborarea, pe un cnez local înnobilat numit Dragoș, pe care l-a trimis în Moldova pe la jumătatea secolului al XIV-lea, spre a-i atrage pe localnici și a conduce acea țară în numele suveranului ungar. Dragoș, de aceeași etnie cu localnicii, a fost acceptat ca voievod într-o regiune din Moldova, vecină cu Transilvania și Maramureșul, și a creat chiar o dinastie, dar pentru scurtă vreme. Totuși, românii de acolo erau nemulțumiți de dominația ungară și de „misionarismul" catolic susținut de Ungaria. De această situație a profitat un alt român din Maramureș, numit Bogdan. El fusese voievodul țării, cu alte cuvinte, conducătorul Maramureșului, dar făcea parte din gruparea nemulțumită de dominația ungară. Bogdan s-a răzvrătit în Maramureș, unde a rezistat vreo două decenii (1342–1362), după care, cu o ceată de o sută până la două sute de cnezi credincioși, a trecut munții în Moldova. Aici, el a fost bine primit de localnici, i-a

Dragoș Descălecătorul (portret imaginar)

alungat pe urmașii și rudele lui Dragoș și a proclamat Moldova independentă de Ungaria. În acest fel, lua naștere al doilea stat românesc de sine stătător, care a supraviețuit până în epoca modernă. Regele ungar, fiul celui învins de Basarab la Posada, a trimis prin 1365 o oaste contra lui Bogdan, dar românul a ieșit învingător, consolidând statutul internațional al țării sale. Bogdan a fost recunoscut drept „mare voievod" și de către alți conducători locali, iar un urmaș al său, Roman I, după 1390, se

intitula cu mândrie domn şi „marele singur stăpânitor" al ţării Moldovei „de la munţi până la ţărmul mării". În câteva decenii, în mod paşnic şi cu sabia, domnii Moldovei cu oştile lor au reuşit să dea întinderea firească a statului, de la Carpaţii Orientali până la Nistru şi din sudul Poloniei până la Marea Neagră. Prin anii '80 ai secolului al XIV-lea, se înfiinţează şi în Moldova (cu anumite dificultăţi) mitropolia

Bogdan I Întemeietorul
(portret imaginar)

dependentă de Bizanţ, care are acelaşi rol politic ca şi instituţia similară din Ţara Românească. Bogdan, ca şi Basarab, a creat în Moldova o dinastie. Cele două dinastii naţionale ale românilor – Basarabii în Ţara Românească şi Bogdăneştii sau Muşatinii în Moldova – vor conduce Ţările Române până la sfârşitul secolului al XVI-lea. Şi în cazul denumirii Moldovei a apărut după 1989 o punere la punct, ca urmare a obsesiei din ultimul deceniu comunist de a o numi „ţară românească" sau „ţara românească a Moldovei". Admonestarea este însă, în mare parte gratuită, fiindcă Moldova medievală a fost chemată „ţară românească" atât în izvoare interne, chiar şi de cancelarie, cât şi în mărturii externe. Ba în Polonia nu i s-a spus, mult timp, decât „Ţara Românească", în vreme ce principatul de la sud de Carpaţi era chemat „Multana", probabil o formă coruptă de Muntenia. Firește, Moldova medievală a purtat mai multe nume şi ele pot fi invocate toate, fără monopolul vreunuia, în scop propagandistic ori în alt scop. Eroarea de sub comunism a fost a impune un singur nume, în interes politic şi naţionalist.

În secolele IX–XIV, în ciuda atacurilor barbare şi a expansiunii unor puteri vecine, românii şi-au creat două state proprii, care au supravieţuit până în epoca modernă şi prin care ei şi-au asigurat un cadru politic de conservare şi de apărare ca popor. Spre aceste state au gravitat cu timpul şi acei români care au ajuns să trăiască sub stăpâniri străine, mai ales sub cea a Ungariei. Organizarea acestor state s-a bazat pe moştenirea romano-bizantină, pe experienţa bizantino-slavă, dar şi pe unele influenţe venite dinspre „imperiile" pecenegilor şi cumanilor. Produsele finale, adică voievodatele şi „domniile" – cu alte

cuvinte principatele din secolul al XIV-lea – au fost creaţii prioritar româneşti, caracterizate drept „ţări româneşti”, conduse de principi români, care domneau în mare măsură peste români. „Domnia a toată Ţara Românească”, amintind, cum spune Nicolae Iorga, de *dominatio totius terrae romanae*, vine din tradiţia Romei imperiale, asimilează o seamă de influenţe mai târzii, dar simbolizează şi incumbă realitatea românilor din acele vremuri, capabili de organizare politică în forme superioare.

6.9. Instituţiile medievale româneşti

Instituţiile sunt pilonii de organizare a oricărui stat şi ele cuprind, în Evul Mediu, conducerea supremă a ţării (voievodatul, domnia), consiliul domnesc şi dregătorii, adunarea ţării, organizarea administrativă a teritoriului, biserica, justiţia şi armata. Pe teritoriul României, aceste instituţii au fost influenţate de tradiţia romano-bizantină, bizantino-slavă şi occidentală. Făuritorii şi susţinătorii acestor instituţii erau membrii noii elite feudale, create după formarea statelor centralizate, prin transformarea şi adaptarea vechilor conducători, consemnaţi la finele lumii antice şi în epoca de trecere a migratorilor. Astfel, feudalii statului unitar în Ţara Românească şi Moldova se numeau boieri şi proveneau, în mare măsură, din vechii cnezi şi voievozi. Feudalii din Transilvania se chemau nobili în actele latine, ca în occidentul Europei şi proveneau, în mare măsură, din elita cuceritorilor unguri. În rândul nobililor, după îndeplinirea anumitor condiţii, vor intra cu timpul şi fruntaşi ai saşilor şi secuilor şi chiar o seamă de cnezi şi voievozi români. Nobilime avea să fie considerată însă, mai ales începând cu secolul al XVI-lea, elita naţiunii maghiare, indiferent de originea sa etnică destul de eterogenă.

Voievodul şi domnul

Titlul de voievod îl poartă conducătorii din toate cele trei Ţări Române. Numim aici şi Transilvania ţară românească numai în virtutea componenţei sale etnice majoritar româneşti şi a faptului că avea să alcătuiască şi ea, ulterior, România. Altminteri, din punct de vedere politic-administrativ, Transilvania nu a fost în Evul Mediu şi în epoca modernă o ţară românească, fiindcă românii nu au fost recunoscuţi oficial ca parte alcătuitoare de stat şi nu au putut participa la exercitarea puterii. Revenind la numele de voievod, el este de origine slavă şi înseamnă comandant militar (şef de război) sau ceea ce se chema *dux* în latineşte. Numele de voievod se va fi impus – ca şi altele – în perioada convieţuirii latinofonilor

cu slavii, când şefii proveneau din rândul migratorilor dominatori. Se pare că în româna timpurie a existat şi cuvântul *ducă*, provenit din latinescul *ducem*, copleşit însă de celălalt termen (voievod), menţinut viu şi prin mijlocirea slavei de cancelarie. În Transilvania, voievodul nu mai ajunge să fie acceptat ca suveran, după cucerirea ungară; el devine un înalt dregător (al doilea sau al treilea din stat), numit de regele Ungariei, al cărui vasal este. Voievodul Transilvaniei are autoritate asupra celor şapte comitate (unităţi administrativ-teritoriale ale Regatului Ungar, implantate şi în Transilvania) şi, prin extensiune, în anumite perioade, în numele regelui, şi-i subordonează şi pe saşi şi pe secui (dobândind titulatura de comite al acestora). În afara autorităţi voievodului, rămân teritoriile cu populaţie românească dinspre vest şi nord (Banatul, Crişana, Maramureşul etc.). Voievodul Transilvaniei are atribuţii administrative, judiciare şi militare, îşi alege singur subalternii, dintre care cel mai important este vicevoievodul, îşi organizează o cancelarie proprie etc. La sfârşitul secolului al XIII-lea, unii voievozi ai Transilvaniei, profitând de criza Regatului Ungar, s-au răzvrătit contra suveranilor lor, şi-au organizat instituţii independente, s-au înrudit cu suverani ortodocşi din Balcani, au organizat adunări (parlamente) ale ţării, separate de cele ale Ungariei, aspirând chiar la independenţă. Unul dintre aceşti voievozi puternici, numit Ladislau Kan, la începutul secolului al XIV-lea, a confiscat chiar coroana regatului, l-a sfidat pe papă şi a acţionat ca un suveran. Totuşi, în Evul Mediu, statutul voievozilor Transilvaniei a rămas acela de subordonaţi ai regilor ungari. Ţara din interiorul arcului Carpaţilor însă, cu cele şapte comitate şi cu organizaţiile saşilor şi secuilor, a rămas drept o structură autonomă în cadrul Regatului Ungariei, denumită adesea în surse *regnum*.

Cetatea Braşovului

În Ţara Românească şi Moldova, instituţia centrală, domnia, era similară regalităţii din Apus. Conducătorul suprem al ţării se intitula „mare voievod", adică şeful oştirii şi „domn" (din

cuvântul latin *dominus),* adică stăpânul ţării şi al supuşilor. El avea aceste titluri, conform ideologiei medievale, „din graţia lui Dumnezeu", adică din voinţa divină, prin ungere şi niciun om nu avea dreptul să i le ia, ci numai Dumnezeu. Faptul exprimă independenta ţării, originea divină a puterii domneşti şi puterea nelimitată a şefului statului (autocraţia), ca oriunde în lumea medievală. Voievodul Transilvaniei nu putea să fie numit şi „domn", fiindcă puterea supremă în stat o avea acolo regele Ungariei. El, regele, era „domnul", fiindcă el era „unsul lui Dumnezeu". Succesiunea la tronul Moldovei şi Ţării Româneşti era ereditar-electivă. Teoretic puteau domni toţi membrii masculini ai familiei domneşti, cei întregi la trup şi la minte – adică şi fiii, şi fraţii, şi nepoţii domnului în viaţă – dacă erau proclamaţi de adunarea ţării. De multe ori însă, domnii mai puternici îşi impuneau ca urmaşi pe fiii lor, încă din timpul vieţii. Suveranii români comandau oştile, erau judecători supremi, prezidau consiliul şi adunarea ţării, erau şefii instituţiei bisericeşti, luau decizii cu putere de lege, emiteau acte de proprietate, erau socotiţi stăpâni cu drept suprem ai întregului pământ al ţării etc. Cu alte cuvinte, ci concentrau întreaga autoritate şi putere.

Consiliul domnesc

Încă din secolul al XIV-lea, domnii aveau în preajma lor o seamă de mari feudali, inclusiv rude ale lor, care-şi ajutau suzeranii în exercitarea atribuţiilor conducerii. Mai târziu, aceştia au căpătat funcţii precise, adică dregătorii. Cei mai importanţi dregători au fost:

- vornicul (palatinul), conducătorul curţii domneşti;
- logofătul (cancelarul), şeful cancelariei domneşti, răspunzător şi de relaţiile externe;
- vistierul (tezaurarul), se ocupa de veniturile domniei;
- spătarul (purtătorul de spadă), comandant militar, de obicei al cavaleriei;
- paharnicul, se îngrijea de băuturile domneşti;
- stolnicul, se ocupa de masa domnului;
- comisul, răspundea de herghelille domneşti;
- postelnicul, sfătuitor de taină al domnului etc.

Aceste dregătorii erau comune celor trei ţări, cu menţiunea că sfatul voievodului transilvan era mai restrâns ca număr şi cu rol mult mai redus. Uneori, când domnii erau slabi, sfatul conducea practic ţara; dimpotrivă, unii domni autoritari au convocat sfatul doar în mod formal. Teoretic, când domnul lipsea sau era indisponibil, consiliul era

condus de mitropolitul ţării, dar rolul cel mai important îl jucau practic banul Olteniei, în Ţara Românească şi, uneori, portarul Sucevei, în Moldova. Acest sfat sau consiliu este strămoşul guvernului de mai târziu, iar dregătorii jucau rolul miniştrilor.

Adunările de stări sau adunările ţării

Societatea medievală era împărţită în stări (sau grupuri privilegiate), distincte de majoritatea populaţiei, formată din neprivilegiaţi. Grupurile

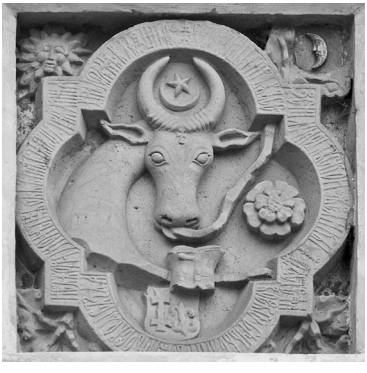

Stema Moldovei

privilegiate sau stările (ordinele) clasice erau nobilimea (feudalii laici), clerul şi oamenii liberi care munceau pentru a trăi, mai ales orăşenii. În Ţările Române, această structură a suferit anumite modificări, pe de o parte, fiindcă oraşele nu erau foarte dezvoltate şi, pe de alta, fiindcă Transilvania avea o compoziţie etnică deosebită. Astfel, stările în Ţara Românească şi Moldova erau oamenii bisericii, feudalii şi curtenii, slujitorii, oştenii. Când erau chestiuni foarte importante de hotărât, domnul şi sfatul chemau adunarea ţării, formată tocmai din reprezentanţii clerului, ai stăpânilor feudali (boierii) şi ai oştirii. În aceste adunări, se alegeau domnii, se aprobau măsuri fiscale şi sociale, se discutau tratate de pace şi de vasalitate, se decidea începerea sau încheierea războiului, se stabilea politica externă etc.

Transilvania nu era ţară independentă, dar avea totuşi adunări proprii de stări. Iniţial, la finele secolului al XIII-lea, sub preşedinţia voievodului, a fost convocată nobilimea din cele şapte comitate, pentru a decide în anumite probleme economice, administrative, dar mai ales juridice. La scurt timp, alături de nobili, au fost chemaţi şi reprezentanţii saşilor, secuilor şi românilor (prima dată în 1291, sub preşedinţia regelui). Astfel, de la început, stările Transilvaniei au avut şi o evidentă componentă etnică şi, de aceea, de la sfârşitul secolului al XV-lea, s-au numit naţiuni. Aceste adunări ale stărilor (stările se chemau şi *universitates*) se numeau congregaţii generale. La scurt timp după terminarea cuceririi Transilvaniei, românii, ca popor supus şi ortodox (numit „schismatic"), au început să fie discri-

minați, iar în secolul al XIV-lea, sub regele Ludovic I de Anjou (1342–1382), au fost excluși ca stare și din adunări. Ei nu au mai fost acceptați la conducere între grupurile recunoscute (numite privilegiate, fiindcă se bucurau de prerogative speciale, înscrise în documente numite privilegii). De aceea, conducerea Transilvaniei a rămas în mâna a trei stări sau națiuni unite (nobilimea maghiară, sașii și secuii), numite la început „uniunea frățească", iar apoi „uniunea celor trei națiuni".

Adunările stărilor sunt instituții care pregătesc parlamentele moderne, deși membrii lor nu erau încă aleși, ci erau desemnați prin naștere, origine, statut social etc., numai din rândul anumitor grupuri.

Organizarea administrativ-teritorială

Orice țară se compune din unități teritoriale mai mici, cu nume variate, de la provincii și departamente până la districte și comitate. Unele țări – cele federale – sunt formate tot din țări, cum este Germania, alcătuită din *landuri*. Țările Române erau împărțite și ele în unități mai mici, provenite, cele mai multe, din vechi nuclee politice, existente chiar înainte de formarea statelor centralizate. Unele dintre aceste unități se chemau tot țări (*terrae*), altele cnezate (judecii) sau voievodate (ducate). După unificarea tuturor acestora, teritoriul Moldovei avea să fie împărțit în ținuturi, iar al Țării Românești în județe. În centrul acestora, era, de obicei, câte o cetate sau un târg, în care rezida câte un reprezentant al domniei. Unele județe au luat numele râurilor, cum sunt Argeș, Dâmbovița, Jiul de Sus (Gorji), Jiul de Jos (Dolji), Buzău, Prahova, Motru etc. Altele se cheamă Jaleș, Vâlcea, Județul de Baltă, Ilfov, Brăila, Pădureț etc. Dintre ținuturi, amintim Bacău, Botoșani, Hotin, Cetatea Albă, Iași, Neamț, Roman, Trotuș, Soroca, Tutova, Țețina, Chilia, Cernăuți, Lăpușna etc.

Roman I Mușat (portret imaginar)

În Transilvania, românii au avut tot țări, cnezate și ducate, înainte de cucerirea ungară și de colonizarea „oaspeților". În teritoriile dăruite nobilimii, statul ungar a organizat comitate, cu centre în vechile cetăți ale populației locale, unde regii și-au trimis reprezentanții lor, numiți comiți. Cele șapte comitate ale Transilvaniei, asupra cărora avea autoritate voievodul, erau Solnocul Interior,

Dăbâca, Cluj, Turda, Alba, Hunedoara şi Târnava. În părţile vestice, locuite în mare măsură tot de populaţie românească, erau de asemenea comitate (Bihor, Timiş, Arad, Caraş, Zarand, Satu Mare, Maramureş etc.), care făceau parte direct din Regatul Ungariei. Comitatele s-au organizat treptat, dinspre vest spre est, pe măsura cuceririi. Cele mai vechi comitate, cum era Bihorul (mai apropiat de Ungaria propriu-

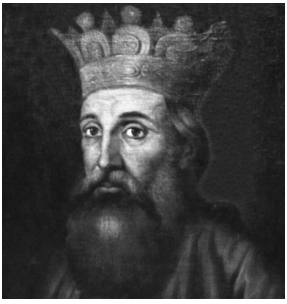

Petru I Mușat
(portret imaginar)

zisă), datează mai de timpuriu (este atestat la începutul secolului al XII-lea), iar cele mai recente, ca Târnava (situat departe spre est), sunt cunoscute abia din secolul al XIII-lea. Din organizaţii ale regelui, comitatele încap pe mâna nobilimii, care-şi formează aici propriile instituţii. Cele mal importante sunt adunările comitatense, alcătuite din nobilimea locală, care se întrunea spre a rezolva chestiunile regiunii respective, dar mai ales spre a judeca. În Transilvania – unde, cum s-a văzut, voievodul întrunea adunări comune ale tuturor celor şapte comitate –, adunările din fiecare comitat se restrâng şi devin mai mult scaune de judecată sau chiar dispar. Cele şapte comitate erau grupate având astfel continuitate teritorială.

Saşii, aşezaţi mal ales în sudul Transilvaniei, printre români, aveau de la rege un teritoriu special, numit „Pământul Săsesc" sau „Pământul Regesc" (fiindcă era dat de regele ungar, stăpânul său suprem). Acest teritoriu a fost iniţial ca un mare comitat şi s-a împărţit curând în şapte (apoi încă două) scaune (*sedes*). Cel mai important era Sibiul (*Cibinium*, *Hermannstadt*). Două districte săseşti, Braşovul (*Corona*, *Kronstadt*) şi Bistriţa erau izolate de restul scaunelor. Conducătorul suprem al saşilor era un comite numit de rege, care, uneori, era chiar voievodul Transilvaniei. În fiecare scaun funcţiona câte o adunare locală, al căror reprezentanţi se întruneau în adunarea generală a tuturor scaunelor săseşti. Din secolul XV, saşii şi-au întărit propria comunitate, numită *universitas,* şi au participat foarte activ la congregaţiile Transilvaniei.

Secuii, locuind mai ales în estul Transilvaniei, îşi numeau pământul lor tot după criteriul etnic, anume „Pământul Secuiesc", deşi locuiau şi ei împreună cu

românii cuceriți. Acest teritoriu era împărțit generic tot în șapte scaune, dintre care cel mai important era Odorhei. Și în fruntea lor era tot un comite regesc, numit adesea dintre voievozii Transilvaniei. Organizarea lor seamănă cu cea a sașilor, deși este mai arhaică, mai puțin avansată. De altfel, secuii erau ceva mai puțini decât sașii, locuiau o regiune muntoasă și foarte rece, nu aveau structuri urbane și nici vechi tradiții meșteșugărești.

Românii, cu toate că locuiau peste tot, în urma cuceririi și supunerii lor de către Regatul Ungar, a aducerii populației maghiare, germane și secuiești, nu mai aveau niciun teritoriu oficial care să le aparțină direct, deși au încercat și ei să-și formeze anumite autonomii. Cele mai multe pământuri ale lor au fost confiscate și dăruite noilor veniți. Vechile lor organisme teritoriale au fost acoperite de cele nou-create, de comitate și de scaune. Totuși, aceste țări, cnezate și voievodate nu au putut fi complet și rapid distruse; multe dintre ele, numite în actele latine „districte ale românilor" (*districtus Valachorum*), s-au mai menținut decenii la rând și secole chiar, în interiorul comitatelor sau pe pământul dăruit sașilor și secuilor. Se cunosc azi circa șaizeci astfel de districte, dintre care jumătate au supraviețuit în Banat. Cele mai cunoscute sunt Hațegul, Făgărașul, Maramureșul (singurul voievodat românesc, numit și district, transformat integral în comitat), Caransebeșul, Lugojul, Beiușul, Medieșul Aurit etc. În districte, românii au încercat să-și conserve instituții proprii, administrative și de judecată, mai ales după ce ei au fost excluși dintre stări sau națiuni.

Cetatea Făgăraș

Orașele erau în Țările Române, la început, ca niște sate mai mari, unele înconjurate cu val și șanț de apărare. Viața urbană, în înțeles occidental, atât cât a pătruns ea spre est, a fost adusă, atât în Ungaria, cât și în Țările Române, de către coloniștii germani. De altfel, până la jumătatea secolului al XIV-lea, în Ungaria și Transilvania, toate orașele existente (cele numite *civitates*, cu aspect de burguri) aveau majoritate etnică germană. În fruntea oricărui oraș se afla un primar (jude), ajutat de consiliu, format din doisprezece juraţi. Orașele au fost adesea un sprijin pentru domnie și regalitate, împotriva marilor feudali. În timp ce în Țara Românească

și Moldova mai toate orașele ajung treptat să aibă majoritate etnică românească, în Transilvania cele mai multe rămân prioritar germane sau devin treptat maghiare, românilor fiindu-le oprită stabilirea în orașe, cu precădere în comitate.

Biserica

Omul medieval nu putea concepe viața în afara religiei și a bisericii. De aceea, biserica ajunge o instituție extrem de importantă, nu doar în probleme spirituale, ci în toate celelalte,

Mănăstirea cisterciană de la Cârța

de la stăpânirea asupra pământului până la judecarea unor pricini.

Arătam anterior că românii s-au creștinat treptat, prin strămoșii lor, începând cu secolele al II-lea și al III-lea, iar procesul va fi continuat vreme de câteva secole. Ei se deosebesc și din acest punct de vedere de toți vecinii lor, care au venit dinspre est la date cunoscute și s-au creștinat ulterior, tot la termene precise. De pildă, ungurii au venit în Panonia la 896 și s-au creștinat, în mare măsură, în jurul anului 1000; protobulgarii au venit în 680 și au primit, mulți dintre ei, cuvântul Domnului în 864 sau 865. La aceste popoare, procesul s-a produs de sus în jos, prin efortul unor lideri cunoscuți, ca Vajk-Ștefan, la unguri sau Boris-Mihail, la bulgari. La români, ca și la greci sau la albanezi – și ei băștinași în regiune –, nu s-a petrecut nimic similar. Când primele state în formare s-au afirmat pe teritoriul României, românii aveau deja o tradiție creștină populară și o organizare bisericească locală (probabil necanonică). Datorită poziției lor geografice și interpunerii unor piedici în comunicarea cu Roma (și cu vechea Romă și cu cea nouă, numită Constantinopol), românii și-au organizat biserica oficială după exemplul slavilor de sud (al bulgarilor slavizați). Astfel, ei au ajuns singurul popor romanic de rit bizantin, subordonat ierarhic patriarhiei de la Constantinopol și cu limba slavonă ca limbă a liturghiei, a cancelariilor și a culturii scrise. Episcopii creștine pe teritoriul de azi al României au funcționat încă din secolul al IV-lea (în Dobrogea), dar organizarea lor mai fermă, în legătură cu Bizanțul sau cu centrele sale din Balcani, este evidentă din secolele XI–XIII. Date mai numeroase există

despre episcopiile din Banat, Crişana, Transilvania, care nu vor putea ajunge la o organizare superioară, datorită lipsei unui stat românesc acolo. În schimb, la sud şi est de Carpaţi, cum s-a văzut, din secolul al XIV-lea, se constituie mitropolii ortodoxe, cu centrele la Argeş şi, respectiv, la Suceava, mai târziu la Târgovişte şi Bucureşti (pentru Ţara Românească) şi Iaşi (pentru Moldova).

De timpuriu, cele două biserici creştine au intrat în interferenţă şi rivalitate pe teritoriul României, mai ales după ce Ungaria a devenit „regat apostolic", cu rol misionar, de catolicizare a „păgânilor, ereticilor şi schismaticilor". După anul 1054, când cele două biserici au rupt oficial legăturile, creştinii răsăriteni erau numiţi de cei apuseni „schismatici" (cei care s-au rupt de Roma). Catolicismul a fost susţinut în Transilvania de statul ungar, de populaţia ungară adusă dinspre vest, de saşi şi de secui. Cele mai vechi episcopii de rit roman sunt cele de la Cenad, Oradea şi Alba Iulia, create pe rând, pe măsura cuceririi, în secolele XI–XII. Ulterior, s-au mai creat amintita episcopie a cumanilor, apoi cea de la Baia şi Bacău (în Moldova) şi cea de la Argeş (în Ţara Românească). În secolul al XIV-lea, dinastia de Anjou a transformat oficial catolicismul din Ungaria în religie de stat *avant la lettre*. Cu toate acestea, pe la 1380, în urma marii campanii de aducere a tuturor la „unitatea credinţei" (catolice), abia peste o treime din populaţia regatului era catolică. Natural, într-un stat declarat oficial catolic, cum era Ungaria, iudeii, islamicii şi ortodocşii nu se puteau bucura de avantaje. În Ardeal, românii, fiind ortodocşi şi supuşi cu arma, au ajuns cetăţeni de mâna a doua, care trebuiau convertiţi sau, dacă nu, discriminaţi.

Biserica din Rădăuţi, necropola primilor domni ai Moldovei

Justiţia

Vechiul drept românesc (*ius valachicum*) avea puternice tradiţii populare romane şi era nescris, fiind aplicat peste tot de către comunităţile româneşti. Cu timpul, regimul feudal introduce legiuiri proprii, mai întâi în Transilvania, de model apusean şi apoi în Ţara Românească şi Moldova, de influenţă bizantină. Instanţele de judecată erau numeroase, de la cea mai veche, a satului, formată din „oamenii

buni și bătrâni", trecând prin cea a feudalului (boier sau nobil), prin cea a unității teritoriale (județ, ținut, comitat, scaun, district etc.), până la cea a conducătorului țării. Judecătorul suprem era domnul (regele), singurul care putea pronunța pedepse capitale. Uneori însă, justiția majoră (care judeca delictele capitale) era delegată și membrilor aristocrației.

Cetatea medievală a Severinului (Castrul Zeurin, menționat în *Diploma ioaniților*)

Armata și sistemul de apărare

În toate cele trei Țări Române, voievodul avea și atributul de comandant militar, după cum îi spune și numele. Oastea era formată prioritar din feudali, a căror misiune principală era lupta sau războiul. În Transilvania, marii nobili și episcopul catolic de Alba Iulia veneau cu trupe importante, la care se mai adăugau cele secuiești și săsești. Un mare rol militar l-au avut cnezii români care, în urma meritelor lor militare de excepție pentru apărarea Ungariei, au fost în parte înnobilați (le-a fost oficializată calitatea de stăpâni). În Țara Românească și Moldova oastea era formată din steagul domnului, din cetele boierești, din țărani liberi și orășeni. În secolul al XV-lea, conform unor izvoare italiene, Țările Române puteau pune împreună în lupta antiotomană circa 100 000 de oameni, cavalerie și pedestrași. Când pericolul era foarte mare, unii domni au chemat la luptă și țăranii dependenți. Armamentul era cel specific în Europa medievală. Din secolele XV–XVI, se folosesc, deocamdată fără prea mare succes, și armele de foc. Un important rol în apărare îl aveau cetățile de margine așezate pe Dunăre, pe Nistru și în Carpați. Ele erau în strânsă legătură și formau un sistem defensiv, precum cele de la Dunăre inițial (Turnu, Giurgiu, Brăila), ocupate apoi de turci, sau cele de pe Nistru și dinspre est, precum Hotin, Orhei, Soroca, Tighina, Cetatea Albă.

Cetatea Albă pe Nistru

6.10. Structuri economice și sociale

Cele trei țări aveau împreună, la finele secolului al XVI-lea, aprocimativ două milioane de locuitori (peste 800 000 în Transilvania, cam 600 000 în Țara Românească și circa 500 000 în Moldova). Cei mai mulți din acești oameni se ocupau cu munca ogoarelor și cu creșterea animalelor. Ei cultivau grâu, secară, orz, ovăz, mei, legume și creșteau vite, cai, oi, porci. Teoretic, pământul era în proprietatea regelui, în Transilvania și a domnilor, în Țara Românească și Moldova, dar adevăraţii proprietari erau feudalii, biserica, țăranii liberi și anumite comunităţi. Numele de feud, feudali, feudalitate, regim feudal etc. s-au impus de mult timp în occidentul Europei și au fost adoptate apoi și pentru realităţile medievale dinspre est. Ele nu acoperă întru totul aceste realităţi, diferite în mare parte de lumea de seniori și vasali a Franței, de exemplu. Astăzi, sunt serioase contestări ale denumirii de regim feudal chiar și pentru Europa apuseană, dar nu s-a putut impune o nouă abordare globală. Probabil că o asemenea denumire generală nici nu este adecvată, fiindcă societatea este foarte diversificată. De aceea, prin convenție, continuăm deocamdată să utilizăm vechile denumiri consacrate, cu explicațiile de rigoare privind specificitatea realităților românești.

Când s-au format statele românești unificate și când s-a produs supunerea Transilvaniei de către maghiari (secolele XI–XIII), pământul se afla deja în proprietatea cnezilor și voievozilor. Ei sunt cei mai vechi feudali. Prin feudali înțelegem, în esență, pe

Uric al lui Roman (Mușat), prin care dăruiește unui slujitor credincios trei sate pe Siret

stăpânii de pământuri, cu supuși care lucrau pentru ei și cu atribuții militare. Feudalii oficiali, ai statului organizat, își datorau, de regulă, posesiunile, regelui, prin danii (reale sau formale), înscrise în documente. Domnii români și regii Ungariei au recunoscut astfel, prin documente stăpânirile unora din acești cnezi și i-au transformat în boieri, respectiv, în nobili. Cu alte cuvinte, feudalii oficiali ai Tării Românești și Moldovei provin din cnezi și voievozi. Cei din Transilvania – nobilii – provin în primul rând din maghiari credincioși ai regelui Ungariei, care au primit drept răsplată pământuri

şi supuşi români, în acea ţară. Clasa nobililor a mai primit în rândurile sale şi unii fruntaşi secui şi saşi, alături de amintiţii cnezi români, din regiunile mai ferite, unde ei s-au putut menţine drept stăpâni. Pentru a li se recunoaşte posesiunile şi a primi calitatea oficială de nobili, cnezii români trebuiau să aducă „fidele servicii" regelui ungar şi

Blazon aristocratic
din Sebeş, jud. Alba

altor mari feudali şi demnitari, să obţină documente (diplome) de confirmare pentru satele pe care le stăpâneau din vechime şi chiar să devină sau să se declare catolici. Mulţi cnezi români din Haţeg, Maramureş sau Banat au reuşit să facă acest lucru, dar cei mai mulţi, din regiunile deschise, cucerite de timpuriu, au decăzut în ierarhia socială, fiindcă pământurile lor au fost dăruite nobililor maghiari, bisericii, saşilor şi secuilor. Cnezii români înnobilaţi, rămaşi la nivelul satelor lor ca mici proprietari, şi-au păstrat etnia română; cei care au devenit mai bogaţi şi au primit înalte funcţii în stat sau la nivelul unităţilor teritoriale, s-au maghiarizat până în secolul al XVI-lea. De atunci, din Evul Mediu, românii nu au mai avut o elită recunoscută oficial, ca maghiarii, saşii şi secuii, care să-i reprezinte în conducerea ţării. Cnezii români au suferit transformările arătate mai sus în secolele al XIII-lea şi al XV-lea. În tot acest timp, ei au avut un puternic rol militar, mai ales în lupta contra otomanilor, fapt pentru care unii şi-au putut păstra posesiunile şi au devenit nobili. Deşi au fost numiţi un timp „nobili români„, din secolul al XVI-lea, nobilimea devine nucleul „naţiunii maghiare", încât „nobil" ajunge sinonim cu maghiar.

Saşii şi secuii, teoretic, erau toţi oameni liberi; statutul lor de libertate era garantat de regii Ungariei. Secuii erau crescători de animale şi mărunţi cultivatori, deoarece pământul dăruit lor nu era prea roditor, iar relieful era muntos. Saşii cultivau pământul cu metode avansate (îngrăşându-l periodic şi lăsându-l temporar să se „odihnească", alternând culturile), dar erau şi orăşeni, adică meşteşugari şi negustori, scribi, avocaţi, profesori etc. Românii locuind între saşi şi secui ar fi trebuit să se bucure de aceeaşi libertate, dar

au fost cu timpul, cei mai mulţi, aserviţi de către cei ce se considerau noii lor stăpâni.

Ţăranii din Evul Mediu erau cu toţii liberi din punct de vedere juridic, dacă nu interveneau reglementări speciale. Mulţi dintre ei erau însă dependenţi economic, fiindcă nu dispuneau de propriile pământuri, fiind obligaţi să lucreze pe posesiunile feudalilor. Existau însă şi ţărani liberi deopotrivă sub aspect juridic şi economic, fiindcă aveau pământurile lor alodiale (de moştenire), stăpânite, de multe ori în indiviziune (devălmăşie). Cei mai numeroşi astfel de ţărani trăiau şi la sud şi est de Carpaţi, în regiunile de sub munte mai ales. Ei nu aveau decât obligaţii faţă de domnie sau stat. Cei care munceau pământul în cele mai grele condiţii erau ţăranii dependenţi şi, mai ales, robii. Robii, puţin numeroşi, erau străini, tătari (luaţi prizonieri) şi ţigani (veniţi începând cu finele secolului al XIV-lea şi originari din India), care aveau un statut asemănător cu al sclavilor din antichitate, fără ca stăpânii să aibă, totuşi, drept de viaţă şi de moarte asupra lor. Unii erau servitori, alţii meşteşugari, bucurându-se în anumite perioade de condiţii mai bune de viaţă. Mulţi s-au creştinat şi au ajuns oameni de încredere ai stăpânilor, dar fără libertate personală.

Faptul că ţăranii de pe moşiile stăpânilor erau supuşi sub aspect economic, că pământul pe care îl lucrau nu le aparţinea, fiindu-le dat doar în posesie condiţionată de către feudali, se vede şi în alt plan, anume în aceea că aveau o serie de obligaţii (în produse, muncă şi bani) faţă de stăpân. Toţi ţăranii aveau obligaţii şi faţă de rege sau domn, iar ţăranii din Transilvania (teoretic numai cei catolici) datorau a zecea parte din veniturile lor, bisericii catolice. Din cauza acestor obligaţii multiple şi a unor abuzuri, ţăranii transilvăneni s-au ridicat de câteva ori la luptă contra nobilimii, cum s-a întâmplat în 1437–1438 şi în 1514. Spre a împiedica astfel de revolte, de la un timp, ţăranilor li s-a răpit şi libertatea personală, adică au fost obligaţi să rămână toată viaţa în slujba aceluiaşi stăpân. Cu alte cuvinte, li s-a luat libertatea de mişcare sau au fost „legaţi de glie". Faptul s-a petrecut în toate cele trei ţări în secolul al XVI-lea şi la începutul celui următor, dar nu s-a aplicat întotdeauna consecvent şi uniform.

Unii dintre locuitorii Ţărilor Române medievale se ocupau şi cu extracţia sării şi a minereurilor (fier, aur, argint, cupru), cu meşteşugurile sătesti şi, cei de la oraşe, cu producţia artizanală, cu negoţul etc. Meşteşugarii erau organizaţi în bresle (ale

croitorilor, postăvarilor, măcelarilor, pantofarilor, fierarilor etc.), care-i grupau pe proprietarii de ateliere de aceeaşi meserie, stabileau preţuri, pieţe de desfacere etc. Cele mai prospere oraşe erau Braşov, Cluj, Sibiu, Bistriţa, Târgovişte, Bucureşti, Suceava, Iaşi, Chilia, Cetatea Albă şi altele. Însă, peste 90% din locuitorii de atunci ai Ţărilor Române se ocupau cu agricultura şi creşterea animalelor, locuind la sate şi alcătuind baza populaţiei.

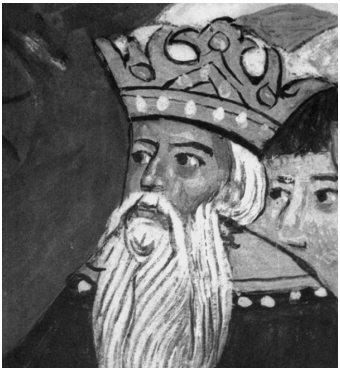

Alexandru cel Bun

6.11. Lupta în numele Crucii: apărarea Creştinătăţii

Când spaniolii erau angajaţi încă în „Reconquista" contra maurilor (sarazinilor sau arabilor) şi când englezii luptau cu francezii în Războiul de 100 de Ani (1337–1453), popoarele din centrul şi sud-estul Europei erau obligate să se apere contra Islamului, reprezentat de tătari şi, mai ales, de turci. În secolele al XI-lea şi al XII-lea, papa, regii şi cavalerii din Europa Apuseană, cuprinşi de sinceră fervoare religioasă, dar şi de interese, s-au străduit, fără succes, să elibereze „Locurile Sfinte" din mâna arabilor. S-a spus despre ei că au fost în „cruciade". Din secolul al XIV-lea, alţi islamici au pus mâna pe Asia Mică şi Levant şi au pornit să supună Europa. Există în aceste procese un fel de simetrie ciudată, care a creat o serie de resentimente durabile în rândul europenilor: între 700 şi 1500, adică timp de circa opt secole, colţul sud-vestic al Europei (Peninsula Iberică) a fost supus presiunilor şi ocupaţiei arabe, pentru ca, între 1350 şi 1900, colţul sud-estic al Europei (Peninsula Balcanică, dar şi Europa Centrală) să fie supus tot asalturilor Semilunii, prin otomani. Iniţial, aceştia au atacat ceea ce mai rămăsese din Imperiul Bizantin şi au pus piciorul în Europa, pe la 1350. După o sută de ani (în 1453) cuceriseră şi Constantinopolul şi statele creştine din Balcani, ale bulgarilor, albanezilor, sârbilor, în urma unei eroice rezistenţe a acestora. În jurul anului 1390, turcii ajunseseră la Dunăre şi voiau să înainteze spre nord şi vest, ameninţând Ţările Române, Ungaria şi Polonia. Atunci, pentru mult timp, aceste ţări au devenit ade-

vărate „porţi ale Creştinătăţii", adică bastioane de apărare a Europei şi au avut conştiinţa acestui rol al lor. Papa şi unele puteri creştine occidentale au luat iniţiativa unor noi „cruciade" (au fost încadrate generic în „cruciada târzie" sau „cruciada defensivă"), care aveau acum ca scop apărarea Europei de cucerirea Islamului, dar greul luptei a fost dus de greci, bulgari, sârbi, albanezi şi, după supunerea acestora, de români, unguri, saşi, secui, poloni, croaţi ş.a. Aceste popoare – între care şi românii – au trăit în toate aceste secole de rezistenţă o serie de frustrări şi complexe, răsfrânte ulterior destul de pregnant în conştiinţa colectivă: pe de o parte, se simţeau „în calea tuturor răutăţilor", umilite şi marginalizate de lupte fără sfârşit, de pierderea periodică a avuţiei, de sărăcie şi nesiguranţă, iar pe de alta, aveau convingerea că îndeplinesc un rol important, că apără nu doar ţara lor, ci şi anumite valori ale Republicii Creştine, care coincideau atunci cu valorile civilizaţiei europene. De aici, unii istorici şi literaţi, mânaţi de un anumit avânt romantic, au scris că românii (alături de alţii), luptând la marginile de răsărit ale Europei, i-au apărat şi protejat pe „făurarii catedralelor" sau, cu alte cuvinte, lăsând metafora la o parte, sacrificiul acestor popoare ale Europei de sud-est a contribuit la edificarea splendorilor lumii occidentale, a acelei civilizaţii devenite apoi model pentru o mare parte din omenire.

După căderea regimului comunist au apărut o serie de voci demitizatoare, dornice să primenească opinia românească de orice urmă de naţionalism, clamând că, atunci când se construiau marile catedrale romanice şi gotice, turcii erau încă departe de Balcani şi de Europa Centrală şi că, prin urmare, românii nu au avut ce proteja. Această aserţiune ar putea avea tenta unei glume, dacă nu ar conţine aspecte tragico-denigratoare. Mai întâi era vorba despre o metaforă largă, care voia să numească rolul general de stavilă pe care l-au jucat aceste popoare, prezente la porţile Europei şi care au atenuat şocul celor ce vizau Roma, Viena sau Praga şi au fost opriţi la Dunăre ori la Carpaţi. În al doilea rând, când se construiau catedralele – dacă este să luăm la propriu termenii zicerii evocate – nu atacau încă turcii otomani, dar atacau cu tenacitate pecenegii, cumanii şi tătarii, şi ei opriţi în mare parte ori stânjeniţi, după cum spun izvoarele, de ruşi, români, poloni, unguri, saşi, secui etc. Cu alte cuvinte, ajungem la acelaşi adevăr, fără nicio legătură cu mitul: românii, oprindu-i ori încercând să-i

oprească pe atacatori ca să se apere mai întâi pe ei înşişi, au intrat în grupul cel mare al apărătorilor Europei creştine, adică al civilizaţiei occidentale!

Mircea cel Bătrân (1386–1418)

După ce Balcanii erau aproape în întregime ocupaţi de otomani, aceştia au început să atace Ţara Românească, Transilvania şi Ungaria. Primul voievod român care a organizat apărarea

Mircea cel Bătrân. Frescă din biserica Sf. Nicolae de la Curtea de Argeş

Sultanul Baiazid I

ţării faţă de pericolul venit din sud a fost Mircea cel Bătrân. Înainte de aceasta, el a stimulat economia ţării, a încurajat agricultura şi meşteşugurile, a întărit comerţul. Dispunând de o armată bine organizată şi de o diplomaţie de elită, domnul a alăturat ţării sale noi teritorii, situate în Transilvania, în sudul Moldovei şi chiar la sud de Dunăre. Cel mai important, sub aspect strategic, a fost Dobrogea, provincia dintre Dunăre şi Marea Neagră, care se organizase în secolul al XIV-lea ca stat de sine stătător, după ce fusese vremelnic parte a Imperiului Bizantin şi a ţaratelor bulgare din sud. Spre finele secolului al XIV-lea, Dobrogea era ameninţată de cucerirea otomană. La începutul domniei, printr-o acţiune energică, domnul român intervine cu oaste şi include prin cucerire Dobrogea în Ţara Românească.

Singur sau ajutat de alte forte creştine, domnul român obţine o seamă de victorii contra turcilor şi afirmă individualitatea ţării sale. El a încheiat tratate de alianţă cu Ungaria şi Polonia şi, după moartea sultanului Baiazid, a intervenit în statul otoman, pentru a pune pe tron un favorit al său. Cele mai importante victorii au fost cele interne din 1394–1395 („lupta de la Rovine"), plus participarea la cruciada de la Nicopole (1396), încheiată cu înfrângerea creştinilor şi cu ocuparea de către otomani a Ţaratului Bulgar de Vidin. La începutul secolului al XV-lea, Mircea a fost un timp arbitrul situaţiei

din Balcani. S-a îngrijit şi de soarta românilor din Transilvania. Pe cei din Banatul de est, din zona Sibiului şi din Ţara Făgăraşului i-a cuprins chiar în ţara sa, iar bisericile ortodoxe din Ardeal au fost puse sub ascultarea Mitropoliei Ţării Româneşti. A lăsat după moarte o ţară întinsă şi prestigioasă. Un cronicar contemporan l-a numit „cel mai viteaz şi mai ager dintre principii creştini". Toate acestea s-au petrecut cam pe vremea când Henric al IV-lea întemeia în Anglia dinastia de Lancaster, după ce îl silise pe Richard al II-lea să abdice. În Italia, la Florenţa, la Veneţia, la Milano ori la Roma, înflorea umanismul, sub înrâurirea şcolilor create de Francesco Petrarca, Dante Alighieri şi contemporanii lor, fără ca rivalităţile şi chiar războaiele dintre oraşele-state concurente să înceteze. Prin Conciliul de la Konstanz (1414–1418), se punea capăt schismei occidentale, restabilindu-se sediul papalităţii la Roma, unde avea să funcţioneze un singur papă (faţă de doi sau chiar trei, în trecut). Tot atunci, în urma conflictului dintre cehi şi germani, început la universitatea din Praga şi a condamnării la moarte a lui Jan Hus, se declanşează „revoluţia husită" (1419–1434), primul mare conflict cu tentă naţională manifestă din Europa.

Iancu (Ioan) de Hunedoara (1441–1456)

Urmaşii lui Mircea au continuat politica fermă de apărare a ţării, deşi unii dintre ei au fost obligaţi să îmbine lupta armată cu politica de conciliere, rezistenţa cu diplomaţia şi chiar să plătească temporar tribut sultanului, pentru a salva statul şi a obţine pacea. Mai mult, temporar, unii principi au trebuit să devină chiar instrumente ale otomanilor, însoţindu-i în campaniile lor. După un timp,

Iancu de Hunedoara

sarcina apărării a trecut asupra Transilvaniei, în fruntea căreia ajungea voievod, în 1441, românul Iancu (Ioan) de Hunedoara.

El era un „self made man" – cum s-ar spune astăzi – fiindcă provenea dintr-o modestă familie de cnezi români, probabil, din Ţara Haţegului, din sud-vestul Transilvaniei istorice. Tatăl său se afirmase ca militar în slujba regelui ungar – ca mulţi cnezi de atunci – şi primise în dar domeniul Hunedoara (de mică întindere pe atunci), unde, mai târziu,

se va înălța un impunător castel în stil gotic, cel mai important din Transilvania păstrat până azi. Pentru aceasta, tatăl eroului trecuse la catolicism și-i va trece la aceeași confesiune și pe fiii săi. Totuși, ei au păstrat nume duble, unul românesc și ortodox (folosit în mediile ortodoxe) și altul catolic și ungar (folosit în mediile oficiale ungare și occidentale). De aceea, românii și balcanicii i-au spus eroului Iancu (Ianko, Iango), iar maghiarii și apusenii Ioan (Johannes, János). Iancu a primit o aleasă educație militară la curtea regelui Sigismund de Luxemburg, în Cehia (în războaiele husite) și în Italia și, încă din 1439, a obținut victorii contra turcilor. În anul 1441, înfrânge o oaste otomană în Serbia, apoi în Transilvania și din nou în Țara Românească. În 1443–1444, a organizat „campania cea lungă", o acțiune militară de amploare în Balcani, ajungând să amenințe chiar capitala de atunci a Imperiului Otoman. Turcii, copleșiți, au cerut pace, care s-a încheiat pe zece ani. Totuși, papa insistă să se facă o nouă „cruciadă" (cu trupe ungare, române, croate, bosniace etc.), care se încheie cu un dezastru pentru creștini, la Varna (Bulgaria de azi, în toamna anului 1444). Însuși regele Ungariei, Vladislav I, moare în luptă. Iancu ajunge cel mai prestigios om din regat și devine guvernator al Ungariei, în 1446. Plănuiește un bloc comun antiotoman, format din Ungaria, Țările Române, forțe sârbești și albaneze. Dar nu obține prea mari succese. În 1453, turcii cuceresc centrul și simbolul creștinismului de răsărit, Constantinopolul. Iancu nu a putut apăra acest simbol, dar va apăra Europa Centrală și Vestică, pe care Mahomed al II-lea, cuceritorul Constantinopulului, o amenința. El și-a strâns oștile la Belgrad (azi, capitala Serbiei) – în acel timp, o mare cetate de graniță în Ungaria – și cu circa 30 000 de oameni din Ungaria, Polonia, Cehia, Germania etc., între care mulți români transilvăneni, a salvat Ungaria și Europa, i-a învins pe turci în vara anului 1456 și a devenit erou al Creștinătății. Papa l-a numit „atlet al lui Hristos" și a poruncit ca în cinstea marii victorii și a eroului său, zilnic, la amiază, în toate bisericile catolice să bată clopotele. La 11 august 1456, Iancu de Hunedoara murea de ciumă lângă Belgrad, plâns de întreaga Creștinătate. Pe mormântul său, din centrul Transilvaniei natale (la Alba Iulia), stă scris până azi: „S-a stins lumina lumii...".

Crucea papilor de la Roma

În Anglia, tocmai începuse Războiul celor Două Roze, adică lupta pentru tron între casele de Lancaster şi de York, ambele blazonate cu trandafiri, acum însângeraţi. În Franţa, se termina cu greu Războiul de 100 de Ani, iar în Peninsula Iberică se uneau Castilia cu Aragonul, printr-o alianţă matrimonială.

Vlad Drăgulea alias Dracula (1456–1462)

Paradoxal, unul dintre cei mai cunoscuţi români în Occident şi America este aşa-numitul Dracula, clasicul vampir. Acum un secol, irlandezul Bram Stocker avea nevoie de un subiect terifiant, de care publicul părea avid atunci, pe fondul unei anumite atmosfere de scandal şi de groază. Un prieten i-a furnizat pretextul: un prinţ transilvănean sângeros din secolul al XV-lea, pe care germanii au avut motive să-l urască şi căruia i-au exagerat, în mare măsură, cruzimile, combinate cu isprăvile unei anumite contese Báthory, care trăise însă cu peste un secol mai târziu. Mai departe, a urmat fantezia autorului irlandez.

De fapt, Dracula era la origine prinţul Vlad Drăgulea (numele derivându-i de la adjectivul *drag),* din dinastia română a Basarabilor (Drăgulea înseamnă „fiul lui Dragul", tatăl său numindu-se Vlad Dragul). El a domnit în Ţara Românească, iar în Transilvania, se pare, doar s-a născut, pe când familia tatălui său, prinţ şi el, se afla acolo în refugiu. L-a cunoscut bine pe Iancu de Hunedoara şi pe fiul acestuia, Matia Corvin, viitorul rege al Ungariei. Vlad era un om energic şi sever, chiar crud – ca mulţi dintre contemporanii săi –, care a voit să întroneze dreptatea, ordinea, să stimuleze meşteşugurile şi comerţul şi să întă-

Vlad Ţepeş

rească armata. A făcut-o chiar şi cu metode sângeroase, unele exagerate şi deplasate pentru mentalitatea noastră de-acum. A ridicat însă prestigiul ţării sale şi a impus respectul ţărilor vecine. În raporturile internaţionale a căutat să aplice principiul modern al reciprocităţii. A pretins, de pildă, ca negustorii Ţării Româneşti să aibă în Transilvania acelaşi statut de care se bucurau negustorii saşi când veneau în Ţara Românească. Saşii nu au respectat voinţa domnului şi au fost

aspru pedepsiți. De aceea, nu l-au uitat pe domn și i-au perpetuat renumele de tiran, prin povestirile lor răspândite în Apus. Ei, se pare, i-au născocit și numele de „Drăculea=Dracula", prin pronunțarea consoanei *g* ca pe *c* (specifică graiurilor săsești) și prin transformarea sensului numelui din *drag* în *drac*. Prințul Vlad a rămas în istoria românilor – mai ales în urma portretului făcut lui, de către literați și istorici, în epoca romantică – drept un simbol al dreptății și un mare luptător împotriva otomanilor și apărător al individualității țării sale. El a refuzat să mai plătească tributul în copii români, ceruți pentru oastea sultanului, și i-a atacat și prins în felurite capcane pe turci. Pedeapsa pentru cei prinși era tragerea în țeapă, de unde și porecla sa, dată de otomani și de dușmani, de Țepeș. În iarna anilor 1461–1462, domnul trece cu oastea sa la sud de Dunăre, zdrobește trupele turcești și ucide 23 809 turci, și pe alți 884 îi arde în casele lor, după cum îl informează exact în scris pe regele Matia Corvinul. Turcii erau îngroziți că românul va lua chiar Constantinopolul. În retragere, numeroși creștini din Balcani au fost antrenați de domn cu el, spre a fi adăpostiți în Țara Românească. După o asemenea ofensă, sultanul Mahomed al II-lea vine – spun izvoarele, exagerând – cu 200 000 de oameni să-l pedepsească pe *ghiaur.* Vlad nu are cum să lupte direct cu o astfel de oaste, dar o hărțuiește și încearcă chiar să-l asasineze pe sultan. Speră un ajutor de la regele Matia, dar acesta, influențat de sași, îl arestează pe domn (acuzându-l de o presupusă trădare!) și-l ține captiv vreo doisprezece ani în Ungaria, după care îl trimite din nou pe tronul țării sale, fără succes de durată.

Sultanul Mahomed al II-lea

Ștefan cel Mare (1457–1504)

În 1457, Vlad Țepeș i-a oferit sprijin tânărului Ștefan, cu care se cunoscuse de copil, spre a ajunge prinț al Moldovei. Cu aceasta, marele efort antiotoman trecea asupra celei de-a treia țări românești, Moldova. Ștefan a fost cel mai important

prinţ român medieval, a domnit aproape o jumătate de secol şi a dat nume şi conţinut unei epoci, ca şi regina Elisabeta I, în istoria Angliei sau ca şi Cazimir al IV-lea în istoria Poloniei. Poporul l-a numit „mare şi sfânt", l-a venerat ca pe un erou şi l-a imaginat mereu, peste veacuri, cu crucea şi cu sabia în mână. După fiecare victorie contra „păgânilor" – spune tradiţia – ridica câte o biserică, ca să aducă mulţumire Domnului, chiar şi atunci când era înfrânt. Astfel, a înălţat zeci de biserici şi mănăstiri, fiind unul din cei mai mari ctitori din istoria României. Astăzi, el este trecut în calendar, între sfinţi.

Ştefan s-a impus cu dificultate la tron, fiindcă avea inamici chiar între membrii familiei sale, dornici de putere şi avea duşmani între boieri. Cu tenacitate, el a învins toate opoziţiile, a „tăiat" o parte dintre boieri şi şi-a consolidat domnia. A mărit domeniul domnesc, a întărit sfatul ţării, a dezvoltat oraşele şi a pregătit bine armata. A asigurat funcţionarea şi prosperitatea economiei şi, mai ales, a negoţului şi i-a răsplătit pe cei credincioşi cu slujbe şi moşii. S-a bazat mult pe boierimea mică şi mijlocie, pe orăşeni şi pe ţăranii liberi.

Nici în exterior nu era înconjurat de prieteni. Ungaria şi Polonia îşi disputau suzeranitatea asupra Moldovei, iar Imperiul Otoman dorea să-şi subordoneze această ţară. Domnul a folosit cu dibăcie rivalitatea ungaro-polonă pentru a asigura independenţa ţării sale. Iniţial, s-a recunoscut vasal al regelui polon şi, în paralel, s-a confruntat militar cu Ungaria, a cărei oaste a învins-o, la Baia, în 1467. Nu mult după aceasta, regele Ungariei a înţeles că este mai bine să aibă un aliat în

Ştefan cel Mare
(portret imaginar)

Ştefan cel Mare, iar relaţiile dintre cele două ţări s-au îmbunătăţit. Între Moldova şi Ungaria s-au încheiat tratate de alianţă, ca între două ţări creştine, iar regele Ungariei i-a dăruit prinţului român două cetăţi cu domenii întinse şi cu zeci de sate româneşti în Transilvania. Spre finalul secolului al XV-lea, Polonia a devenit agresivă, voind să impună pe tronul Moldovei un prinţ polon. Dar oastea polonă

invadatoare a fost învinsă de moldoveni în 1497, la Codrii Cosminului, iar după aceasta, şi între Polonia şi Moldova s-a încheiat un tratat de alianţă.

Mai dificile şi complicate au fost raporturile cu Poarta, adică cu Turcia. Cu un an înainte de venirea lui Ştefan la tron, domnul de atunci al Moldovei, Petru Aron, acceptase plata

Steag de luptă al lui Ştefan cel Mare, dăruit mănăstirii Zografu

Sigiliul domnesc al lui Ştefan cel Mare

simbolică a unei sume de bani către sultan, ca o răscumpărare a păcii (a neamestecului turcesc în treburile ţării). Ştefan a plătit un timp tributul, dar s-a pregătit de luptă, fiindcă el socotea ţara sa o „poartă a Creştinătăţii". El a încheiat alianţe, a făcut planuri, a încercat să atragă de partea sa şi Valahia sau, cum o numea el, „cealaltă ţară românească". Pentru domnul moldovean, prima ţară românească era chiar Moldova, adică ţara sa. Când totul era pregătit, domnul a refuzat plata tributului, după care sultanul a trimis contra Moldovei o armată de 120 000 de oameni (din care făcea parte şi oastea Ţării Româneşti). Ştefan, cu vreo 40 000 de oameni, plus câteva mii de ardeleni şi de polonezi, a reuşit să obţină marea victorie de la Vaslui, la 10 ianuarie 1475. După bătălie, domnul român a trimis o circulară către toţi monarhii creştini din Europa, prin care aducea la cunoştinţă biruinţa („am luat sabia în mână şi, cu ajutorul Domnului Dumnezeului nostru atotputernic, am mers împotriva duşmanilor Creştinătăţii, i-am biruit şi i-am călcat în picioare şi pe toţi i-am trecut pe sub ascuţişul săbiei noastre") şi le arăta marea primejdie care se prefigura pentru Moldova şi pentru Europa, dacă nu veneau cu ajutoare. Împăratul turcilor va veni curând, cu toată puterea sa – spune domnul – „să supună ţara noastră, care este poarta Creştinătăţii şi pe care Dumnezeu a ferit-o până acum", iar „dacă această poartă, care e ţara noastră, va fi pierdută – Dumnezeu să ne ferească de aşa ceva – atunci toată Creştinătatea va fi în mare primejdie". Ajutorul cerut nu a

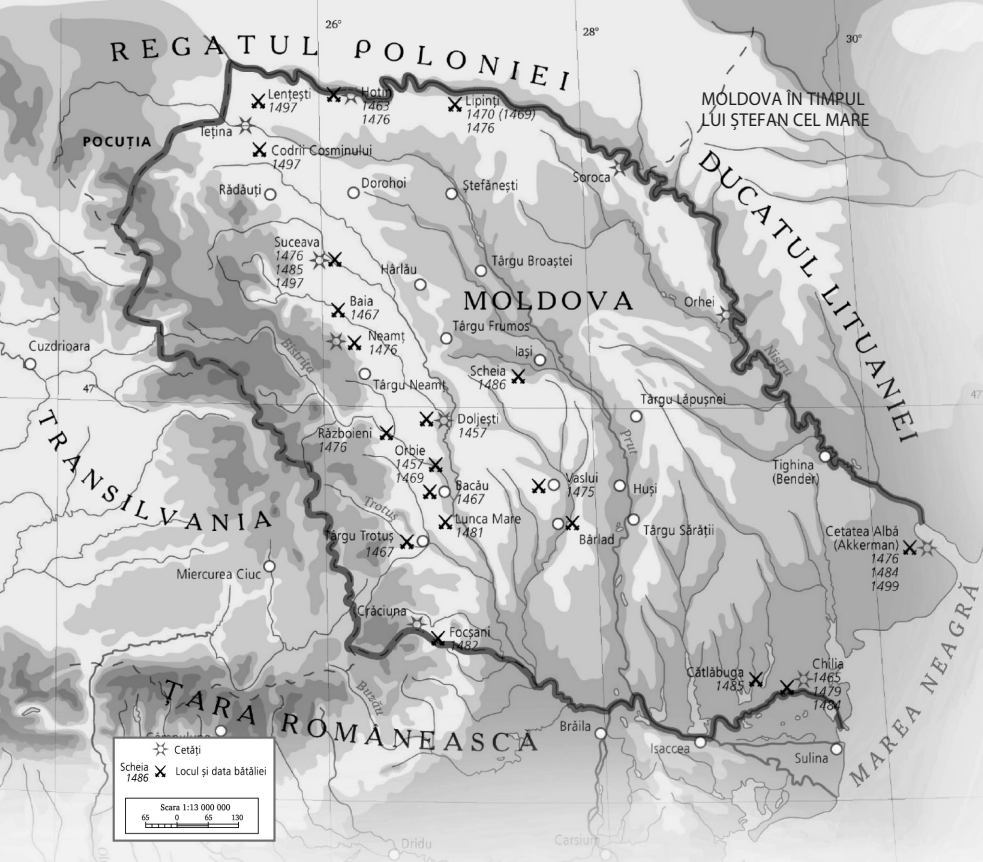

venit însă şi, în vara lui 1476, Ştefan a înfruntat singur o oaste uriaşă, condusă de însuşi cuceritorul Constantinopolului. În bătălia care a avut loc (la Războieni), oastea Moldovei a fost învinsă, dar otomanii nu au putut profita de victorie, datorită tacticii de pustiire, aplicate de moldoveni. Oastea inamică a fost obligată să se retragă, fără să-l poată înlocui pe domn şi fără să poată supune ţara. Până la urmă, Ştefan a fost obligat să facă pace cu turcii, să le cedeze cele două importante cetăţi de la Dunăre şi mare (Chilia şi Cetatea Albă) şi să plătească anual un tribut. Ca dovadă a marelui său prestigiu, prin 1497–1498, Ştefan cel Mare era solicitat să intre într-o alianţă secretă cu „regele romanilor", Maximilan de Habsburg, în vederea răsturnării de la putere a Jagiellonilor şi mai ales a lui Vladislav al Ungariei şi Boemiei.

La moartea sa, în 1504, domnul a lăsat urmaşilor o ţară prestigioasă şi respectată, care şi-a păstrat propria organizare şi a fost o stavilă în calea înaintării otomane. La câţiva ani după

moarte, regele Poloniei îl numea *Stephanus ille magnus*, intrând cu acest nume în istorie şi în nemurire.

Atunci, după 1500, când se încheia la noi epoca lui Ştefan cel Mare, peste puntea Atlanticului începea aventura Lumii Noi, care avea să schimbe configuraţia Europei şi a întregii planete.

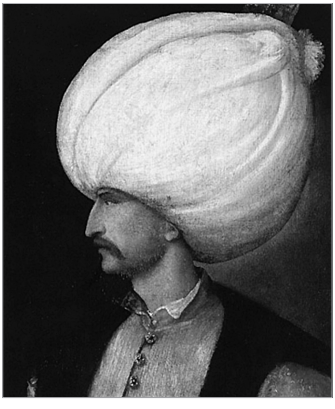

Suleiman Magnificul

6.12. Secolul al XVI-lea

Secolul eroic al rezistenţei antiotomane trecuse şi odată cu el mai toate figurile voievozilor legendari. După 1500, eforturile pentru păstrarea statelor române vor continua, dar fără amploarea şi eroismul de odinioară. În fruntea turcilor ajunge unul dintre cei mai capabili sultani – Suleiman Kannunî sau, pentru europeni, Magnificul (1520–1566) – care, spre a contracara Imperiul Romano-German, face alianţă cu Franţa şi înaintează până în centrul Europei. La 1521, turcii ocupă Belgradul – apărat odinioară cu atâta eroism de Iancu de Hunedoara – zdrobesc oastea ungară la 1526 şi apoi transformă Ungaria Centrală, inclusiv capitala ţării, în provincie otomană, pentru circa 150 de ani. Ţările Române au avut o soartă mai bună: ele au rămas ţări creştine, cu organizare proprie, cu instituţiile şi principii lor. De la jumătatea secolului al XVI-lea însă, treptat, suzeranitatea otomană devine mai apăsătoare, iar obligaţiile faţă de sultan sporesc. Izolarea Europei Centrale şi de Sud-Est, faţă de Europa Occidentală se accentuează odată cu mutarea căilor comerciale din Mediterana în Atlantic, ca urmare a marilor descoperiri geografice. Controlul turcesc, extins în toată Peninsula Balcanică până la Dunărea Mijlocie, sporea sentimentul de insecuritate al popoarelor din această regiune. Totuşi, românii, conştienţi de soarta grea a grecilor, bulgarilor, albanezilor, sârbilor, croaţilor, ungurilor etc., ocupaţi direct de otomani, au continuat rezistenta şi au menţinut statutul de autonomie a ţărilor lor. Deşi au plătit tribut şi alte dări turcilor, deşi li s-a îngrădit politica externă, trebuind să cedeze unele din teritoriile lor sultanului, românii şi-au menţinut statele cu domni proprii, cu interdicţia

ca turcii să se aşeze în ele şi să aibă pământuri acolo, să facă prozelitism islamic şi să clădească moschei etc. Cu alte cuvinte, românii şi-au conservat tradiţiile, instituţiile şi legile proprii, dar mai ales statele, devenite adevărate mijloace de apărare a fiinţei naţionale. Pe de altă parte, de la un timp, se pare că şi pentru otomani era mai profitabilă dominaţia indirectă asupra Ţărilor Române.

Politică şi cultură

În primele decenii ale secolului al XVI-lea, domnii Ţării Româneşti şi Moldovei au dus o politică de alianţă antiotomană, deşi continuau să plătească, lungi perioade de timp, tribut turcilor. Ei s-au îndreptat mai ales spre Transilvania, spre Habsburgi şi Polonia. Domnii Moldovei, de la Petru Rareş până la Ion Vodă şi Aron Vodă, adică între deceniile trei şi zece ale secolului al XVI-lea, au dus o politică antiotomană activă, cu rezistenţe armate şi cu bătălii efective. Sub Ştefan Lăcustă (1538–1540), s-a ridicat ţara pentru recuperarea de la turci a teritoriilor răpite din sud (Bugeacul). Aceşti domni au întărit linia de cetăţi de pe Valea Nistrului, dar au fost şi mari sprijinitori ai culturii. În vremea lui Petru Rareş, au fost pictate multe din bisericile şi mănăstirile Moldovei, s-au construit altele noi; Despot Vodă, tot în Moldova, a înfiinţat o „şcoală greacă şi latină", cu profesori din Apusul Europei; în Ţara Românească, la 1508, 1510 şi 1512, s-au tipărit primele cărţi din această parte de Europă (în limba slavonă). Neagoe Basarab a ctitorit o biserică monumentală la Curtea de Argeş şi a lăsat fiului său şi principilor viitori o sumă de sfaturi epistolare înţelepte, numite apoi „Învăţături". Ele urmau să aibă pentru ţară rolul de îndreptar politic, analog cu rolul pe care era menit să-l aibă în Italia „Principele" lui Machiavelli. Tot în secolul al XVI-lea, se tipăresc (mai întâi la Sibiu şi Braşov, apoi şi în alte locuri din Transilvania), primele cărţi în limba română, sub influenţa Reformei şi cu sprijinul principilor de la sud de Carpaţi. După jumătatea secolului, presiunea otomană

Ferecătură de carte

Petru Rareş

asupra Țării Românești crește sensibil, tributul cerut este tot mai mare, iar domnii nesupuși sunt înlocuiți de sultan cu alții care promit ascultare. În acest secol, noi cetăți și regiuni, ca Tighina (din Moldova), Brăila (din Țara Românească), centrul și sudul Banatului sunt smulse de turci Țărilor Române.

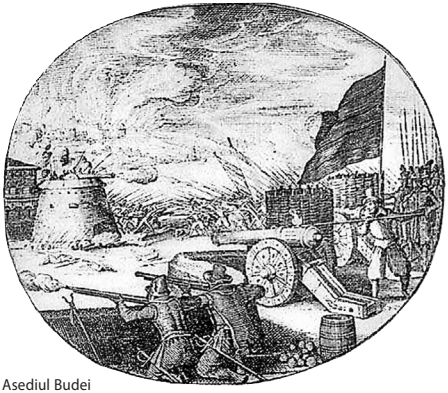

Asediul Budei din 1541

Transilvania – principat autonom

Cele mai mari schimbări le cunoaște în acest timp Transilvania (privită în sens larg). Criza declanșată în Regatul Ungariei la începutul secolului al XVI-lea nu a mai putut fi oprită. Primul semn s-a văzut clar în 1514. Atunci, zeci de mii de țărani, chemați la Buda să plece în cruciadă contra turcilor și instruiți militărește, au întors armele contra stăpânilor lor, s-au îndreptat spre Transilvania și au provocat un adevărat război intern. Țăranii au fost înfrânți de autorități, pedepsiți cu metode barbare și „legați pe veci de glie", adică lipsiți de orice libertate personală. Ei nu au mai fost în poziția să apere țara în 1526, când oștile sultanului – după ce cuceriseră în 1521 Belgradul, numit și „cheia Ungariei" – au învins net oastea de nobili unguri și l-au ucis chiar pe rege. A fost semnalul destrămării țării. Între 1526 și 1541, Ungaria a avut doi regi în paralel, unul din familia de Habsburg, celălalt aliat cu sultanul. Țara s-a împărțit în două tabere, care au luptat pentru supremație și și-au secătuit forțele. La 1541, sultanul a pus capăt acestei situații, intervenind cu oaste și ocupând Ungaria Centrală, cu capitala țării. Inima Ungariei, cu un întins teritoriu, a devenit parte a Imperiului Otoman, zonele nord-vestice au fost ocupate de Habsburgi, iar estul – adică Transilvania, Crișana, Maramureșul, părți din Banat etc. – s-a transformat în principat distinct, aflat sub suzeranitatea sultanului. Sub același regim juridic, dar mai apăsător, se aflau și Țara Românească și Moldova.

Transilvania a suferit schimbări profunde și în interior. Dintr-o regiune periferică a Ungariei,

ea devine principat distinct, aproape independent, în care stările dobândesc o şi mai mare putere decât anterior. O parte din nobilimea maghiară voia să vadă în Transilvania continuatoarea statului ungar destrămat, dar era greu de susţinut o astfel de poziţie. Celelalte stări nu erau de acord, iar Habsburgii pretindeau că ei sunt continuatorii reali ai regilor ungari, pentru partea din regat care le revenise. În plus, cam în anii în care Henric al VIII-lea înfiinţa Biserica Anglicană, mai apăruse în Ardeal un fenomen cu urmări deosebite: Reforma religioasă. Întâi, saşii au trecut la luteranism, iar apoi maghiarii la calvinism şi unitarianism; doar o parte dintre secui au mai rămas catolici. Ulterior, acest dezechilibru grav va fi parţial atenuat, iar catolicismul va recâştiga o anumită influenţă. Deocamdată însă, stările, reprezentând cam o treime din populaţia Transilvaniei şi devenite în mare măsură protestante, s-au întrunit de câteva ori în dietă şi au decis să legalizeze şi confesiunile născute prin Reformă. Cu alte cuvinte, nobilimea, saşii şi secuii, adică cele trei naţiuni, şi-au oficializat confesiunile la care ele însele aderaseră. Ca urmare, din anii '70 ai secolului al XVI-lea, Transilvania, ţara cu trei naţiuni şi o confesiune oficială, devine ţara cu trei naţiuni şi patru confesiuni oficiale sau recunoscute (calvinismul, luteranismul, unitarianismul şi catolicismul). Aceste naţiuni şi confesiunile lor exercitau şi puterea în stat. Unii au văzut aici un model de „toleranţă" şi, aparent, aşa este. Numai că este o toleranţă limitată, de care se bucura o minoritate şi anume

Biserica reformată, Cluj

cea privilegiată. Românii, care erau majoritatea locuitorilor ţării, şi credinţa lor ortodoxă rămân mai departe în afara cadrului oficial, fără nicio reprezentare în dietă, acceptaţi doar ca forţă de muncă ieftină şi ca purtători principali ai sarcinilor publice. Tot în această perioadă, dietele Transilvaniei adoptă reglementări discriminatorii pentru români, care au făcut ca toate categoriile lor sociale şi profesionale să fie plasate pe o treaptă inferioară, în raport cu categoriile echivalente ale naţiunilor recunoscute.

7. Domnia lui Mihai Viteazul (1593–1601) şi unirea Ţărilor Române

În finalul secolului al XVI-lea, suzeranitatea otomană devenise destul de apăsătoare, în esenţă prin creşterea tributului şi a altor obligaţii. Principii celor trei ţări erau adesea copleşiţi de această tutelă otomană, cu pre-

Mihai Viteazul,
tablou de Gheorghe Tattarescu

cădere cei ai Tării Româneşti, mult mai expuşi, chiar şi sub aspect geografic. Prestigiu mai mare aveau principii din Transilvania, în mod concret cei din familia Báthory, dintre care unul (Ştefan Báthory) a ajuns pentru un timp şi rege al Poloniei (1576–1586). Transilvania, ferită de lanţul Munţilor Carpaţi, era favorizată şi de „protecţia" habsburgică. Otomanii exercitau o suzeranitate mai puţin apăsătoare asupra Transilvaniei, pentru a nu da prilej stărilor să apeleze la Habsburgi cu scopul apărării sau al „eliberării". Oricum, aceştia căutau ocazii pentru a prelua Transilvania.

În Ţara Românească, unde era situaţia cea mai dificilă, s-a ivit şi personalitatea salvatoare. Este vorba despre voievodul Mihai, care, pentru a lua tronul în 1593, a jurat credinţă sultanului şi a plătit la Istanbul (Constantinopol) mari sume de bani. Dar, odată ajuns domn, Mihai şi-a consolidat puterea în interior şi s-a pregătit de revolta antiotomană. El a adus ţara sa într-o alianţă contra turcilor, numită „Liga Sfântă", iniţiată de Habsburgi şi de papă. Exista deja o tradiţie europeană de circa două secole de a organiza astfel de alianţe, de regulă sub egida Sfântului Scaun. O vreme, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, aceste ligi au luat forma „cruciadelor" convocate periodic, de regulă la fiecare patru ani. Din gruparea menţionată mai făceau parte Spania, Veneţia, unele ducate italiene, Moldova şi Transilvania. În acest context, principele Transilvaniei s-a erijat într-un fel de suzeran al celor trei ţări care, în antichitate, formaseră Dacia şi care, adesea, în spiritul Renaşterii, erau numite şi acum tot aşa.

Solul papal însărcinat de papă cu atragerea principelui Ţării Româneşti în ligă a fost instruit să-l stimuleze pe Mihai amintindu-i originea sa romană, ca şi a poporului român.

Ajutat de transilvăneni şi în înţelegere cu domnul Moldovei, Mihai a pornit la Bucureşti, în 1594, revolta antiotomană. Cu o armată proprie de mercenari şi cu sprijin de la aliaţi, domnul Ţării Româneşti a obţinut strălucite victorii contra turcilor şi tătarilor, deopotrivă la nord şi la sud de Dunăre, trezind speranţa popoarelor creştine din Balcani. Principele român dobândise în Europa faima unui erou al Creştinătăţii, capabil că elibereze chiar Balcanii şi Constantinopolul. Cea mai cunoscută bătălie a sa este cea de la Călugăreni, din 23 august 1595 şi apoi cea de la Giurgiu, din octombrie 1595, în urma căreia pericolul otoman a fost înlăturat. În scurt timp, turcii au cerut pace şi l-au recunoscut, de nevoie, pe Mihai domn. Dar liniştea era temporară, cât timp Polonia şi Transilvania erau înclinate spre înţelegeri cu Imperiul Otoman, îndreptate împotriva domnului român. Pentru consolidarea poziţiei ţării sale acesta a încheiat un tratat cu Imperiul Habsburgic (1598), care echilibra într-un fel situaţia. Era însă nevoie de altceva, anume de o acţiune energică, care să mărească baza umană, teritorială, economică a domniei, să consolideze puterea domnului şi să-i permită independenţa reală, mai ales în raport cu pericolul otoman. Mihai s-a gândit, uzând de alianţa cu împăratul, să aducă sub propria autoritate cele trei ţări, numite de umanişti Dacia. Ele aveau avantajul că nu erau ocupate de otomani ca ţările balcanice, ceea ce îi crea domnului

Respingerea turcilor la Giurgiu

Coif de ienicer

o mai mare libertate de mișcare. Economiile lor erau complementare, drumurile comerciale străbăteau ușor Carpații, negustorii ardeleni aveau privilegii la sud și est de Carpați, domnii și anumiți boieri de aici stăpâneau sute de cetăți, târguri și sate în Transilvania, mitropolia românilor din Transilvania (cu episcopiile sale sufragane) se afla sub oblăduirea mitropoliilor Țării Românești și Moldovei etc. Un lucru important era și baza etnico-demografică comună: românii erau populația majoritară în toate cele trei țări. Ca urmare, în 1599, oastea Țării Românești, condusă de Mihai Viteazul (teoretic în numele împăratului habsburg), trece munții în Ardeal și înfrânge oastea principelui local. Domnul Țării Românești este proclamat și principe al Transilvaniei. În 1600, aceeași oaste trece din nou munții, de data asta spre est, și include în noul organism politic și Moldova.

Astfel, la Iași, în vara anului 1600, Mihai Viteazul se intitula cu tâlc „domn al Țării Românești, al Ardealului și a toată Țara Moldovei". El devine, după cum apreciau contemporanii în spirit renascentist, un *restitutor Daciae*, adică acel principe care refăcuse vechea Dacie. O refăcuse însă în folosul românilor, cum vor remarca, timid și indirect, unii martori și cum vor sublinia apoi tot mai clar succesorii. În acest timp, la Londra, mai domnea încă regina Elisabeta I, cea care crease premisele unirii Angliei cu Scoția și care întemeiase în Lumea Nouă colonia Virginia, nucleu al marii federații americane de mai târziu.

Unirea nu a durat, fiindcă nu numai nobilii maghiari, dar și polonii, Habsburgii și otomanii erau împotriva lui Mihai și fiindcă refacerea Daciei în spirit modern și în frunte cu un prinț român nu beneficia deocamdată de instituțiile și de condițiile necesare.

Rudolf al II-lea

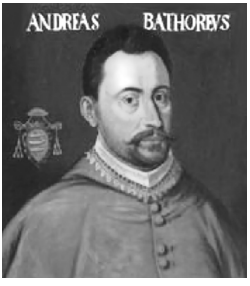

Andrei Báthory

Generalul Giorgio Basta

De aceea, domnul unificator a fost asasinat pe la spate, cu concursul nobilimii, lângă Turda, la 19 august 1601.

Mihai Viteazul nu a acționat în spirit național modern când a unit cele trei țări și nu a urmărit să creeze România, dar a făurit o bază solidă pentru România de mai târziu. În Transilvania, el a luat măsuri favorabile românilor, care urmau să asigure egalitatea acestora cu celelalte națiuni și a înființat anumite instituții comune celor trei țări. A păstrat instituțiile țării, dar a introdus în ele și români, a respectat limbile oficiale ale țării, dar a emis și porunci și documente în limba română, a obligat dieta să accepte dreptul la păşunat al turmelor satelor românești în hotarul satelor săsești și ungurești, precum și să-i scutească pe preoții români de robotă (obligația în muncă față de nobili), a cerut împăratului să recunoască ortodoxia între religiile recepte etc. Stările, adică minoritatea oficială conducătoare, au înțeles marea primejdie pentru ele și au acționat pentru căderea lui Mihai, pentru eliminarea regimului său, pentru ruperea oricăror legături cu celelalte două țări române. Românii, dimpotrivă, „încurajați de principele din neamul lor" (cum spune un cronicar maghiar), s-au ridicat la luptă contra nobilimii, au dobândit o mare speranță, aceea de a fi liberi în țara lor și egali în drepturi cu națiunile recunoscute.

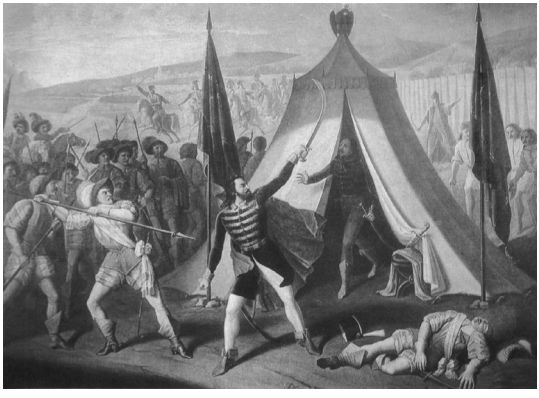

Uciderea lui Mihai Viteazul lângă Câmpia Turzii.
Pictură de Constantin Lecca

Mai târziu, Mihai Viteazul a devenit un simbol național modern al românilor, un fel de părinte fondator, cam în genul în care este George Washington pentru americani. Și rolul lui Mihai Viteazul a fost supralicitat de către naționaliștii români, dar principele nu are, desigur, nicio vină în acest sens, iar importanța domniei sale, pentru istoria românilor și chiar pentru civilizația europeană, rămâne indubitabilă.

8. Secolul al XVII-lea: de la Mihai Viteazul la Fanarioţi şi la Habsburgi

După moartea lui Mihai, timp de vreo trei decenii, obligaţiile Ţărilor Române faţă de Poartă au fost mult reduse, iar autoritatea imperiului s-a exercitat mai mult formal, de teama unor noi revolte antiotomane. Ulterior, mai ales în partea finală a Războiului de 30 de Ani (1618–1648), dependenţa politică a Ţărilor Române faţă de turci se accentuează, dar ea rămâne indirectă: românii îşi menţin statul, instituţiile, structura socială şi economică, adică autonomia, spre deosebire de greci, bulgari, albanezi, sârbi etc., care continuă să rămână sub ocupaţie directă.

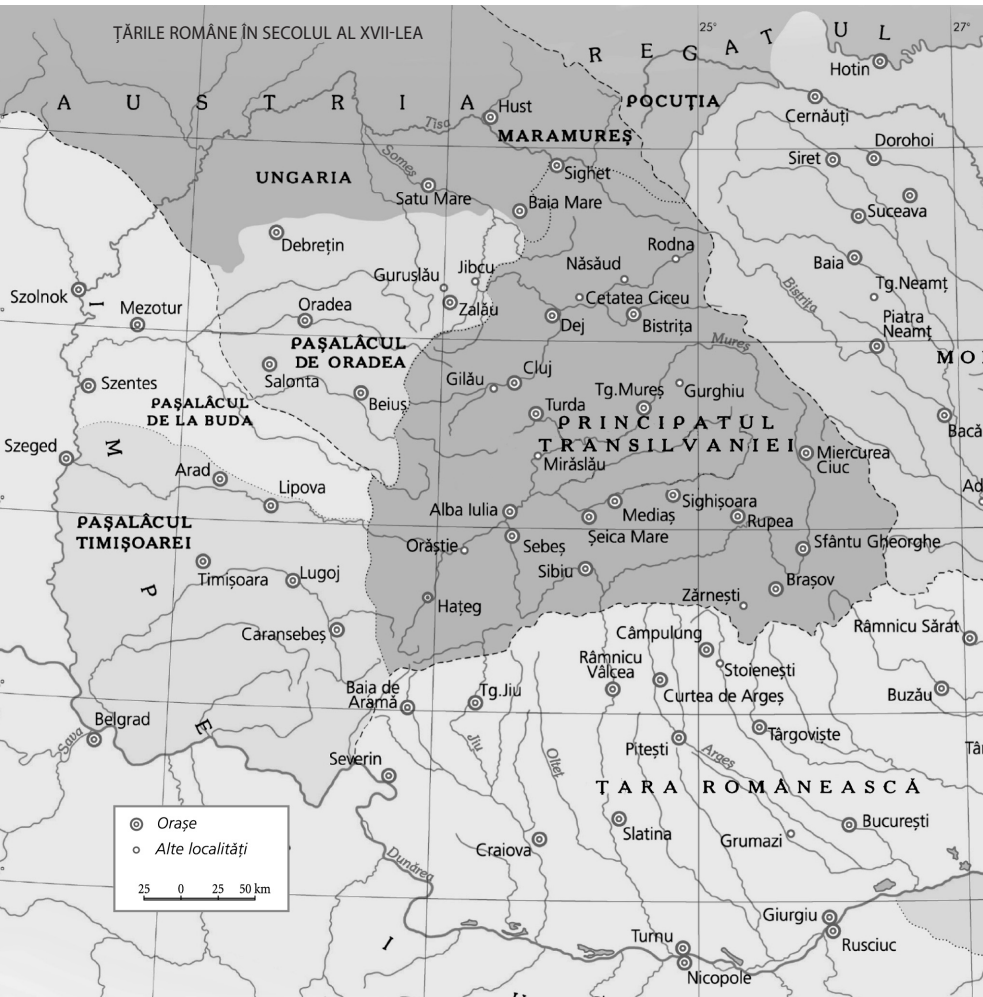

Românii trec prin perioade de lipsuri, datorate războaielor, calamităților naturale, bolilor. Imperiul Otoman își accentuează presiunile în a doua parte a secolului al XVII-lea, mărește obligațiile economice și impune un fel de obligație tacită a Țărilor Române de a vinde anumite produse prioritar turcilor, la prețuri preferențiale, mai mici cu ceva (probabil 10–15%) decât ale pieței europene. Unii istorici au numit acest fenomen „monopol comercial" al turcilor, deși el nu este clar definit și nici statuat. Economia se dezvoltă însă în continuare, pământul rodește, se introduce cultura porumbului, animalele se comercializează pe piața externă, europeană, mineritul se extinde și se perfecționează, apar manufacturile. Elita socială – nobilii și boierii – se grupează în partide rivale, care determină alegerea și schimbarea domnilor și orientarea externă a țărilor, spre Habsburgi, spre Turcia, Polonia sau, mai târziu, chiar spre Rusia. Luptele interne dintre aceste grupări și dintre ele și principi sau pretendenți au adus mari prejudicii Țărilor Române.

Sub aspect politic, unii urmași ai lui Mihai Viteazul din Țara Românească au încercat să continue opera acestuia, să mențină alianța antiotomană cu puterile creștine și să impună respectarea vechiului statut al țării. Printre cei mai importanți suverani, s-au numărat Matei Basarab (1632–1654) în Țara Românească și Vasile Lupu (1634–1653) în Moldova, care, deși rivali și inamici, au asigurat țărilor lor o perioadă de prosperitate, de progres al instituțiilor și de strălucire culturală. Timid, s-a încercat chiar modernizarea sistemului fiscal. În ciuda suzeranității otomane, domnii români au avut legături cu puterile creș-

tine și au menținut autonomia țărilor lor. Într-o ligă antiotomană care se pregătea, Matei Basarab urma să fie „general al întregului Răsărit", iar Vasile Lupu se visa continuator al Bizanțului, deoarece „avea fire mai mult împărătească decât domnească", cum zice cronicarul. La curtea lui, a introdus ceremonialul basileilor bizantini. Cu mai multă

Gabriel Bethlen

libertate decât cei doi, s-au putut mișca Gabriel Bethlen (1613–1629), Gheorghe Rákóczi I (1630–1648) și Gheorghe Rákóczi al II-lea (1648–1657), principii calvini ai Transilvaniei. Ei au întărit puterea centrală în spirit absolutist, au sprijinit economia, mai ales meșteșugurile și comerțul. Prosperitatea au simțit-o însă mai ales națiunile recunoscute – maghiarii, sașii și secuii – fiindcă românii rămâneau în continuare excluși de la viața politică oficială, de la putere. Principii ardeleni perfectează unele alianțe cu Moldova și Țara Românească, în sensul refacerii „Daciei" sub suzeranitatea lor și al alianței contra turcilor. O revoltă antiotomană a Țărilor Române izbucnește în 1659, după modelul celei conduse de Mihai Viteazul, acum sub sceptrul domnului Mihnea al III-lea, dar fără succese de durată. În Apus, în acest timp, avea loc revoluția condusă de Oliver Cromwell, războiul anglo-olandez, ocuparea de către englezi a insulei Jamaica (de la spanioli) și multe altele.

În a doua parte a secolului al XVII-lea și la începutul celui următor, după suverani efemeri și slabi, ajung să domnească Șerban Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu (în Țara Românească) și Dimitrie Cantemir (în Moldova), adică personalități importante pentru soarta Țărilor Române. În urma eșecului înaintării stăpânirii turcilor spre Apus și al asediului nereușit al Vienei (1683), contactele și alianțele creștine ale domnilor români au sporit. Tratativele cu Habsburgii, duse mai ales de Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu, au avut în centrul lor ideea independenței țării, libertatea religioasă, respectarea obiceiurilor locale și ieșirea completă din sfera de influență otomană. Dimitrie Cantemir a sperat să obțină aceleași lucruri (renunțarea la suzeranitatea sultanului, suveranitatea și

integritatea Moldovei, domnia ereditară în familia Cantemir) în urma unei alianţe cu Rusia lui Petru cel Mare, în 1711. Cu toţii au fost dezamăgiţi şi şi-au sfârşit domniile în condiţii dramatice sau chiar tragice. Astfel, după pierderea de către oastea ruso-română a luptei de la Stănileşti (1711), Dimitrie Cantemir a trebuit să plece în exil, în Rusia, unde şi-a continuat activitatea ştiinţifică şi culturală, în spiritul iluminismului timpuriu (sau preiluminismului). A fost unul dintre cei mai mari savanţi europeni ai timpului, a scris despre trecutul şi prezentul poporului său, despre unitatea tuturor românilor, despre muzică şi religie etc. A dat una dintre cele mai bune istorii ale statului otoman. Numele său se vede şi azi pe frontispiciul Bibliotecii „Sainte Géneviève" din Paris, alături de ale celor mai de seamă savanţi şi oameni de cultură din lume. Constantin Brâncoveanu, în 26 de ani de domnie, a ridicat prestigiul ţării sale, a păstrat strânse legături cu Occidentul – reuşind să înşele adesea, prin diplomaţie şi uriaşe pungi cu bani, vigilenţa otomanilor – şi a înălţat construcţii monumentale, într-un stil baroc românesc care-i poartă numele. La un moment dat, a fost chemat la Istanbul cu familia şi silit să-şi trădeze naţiunea şi credinţa sau să moară. Cu tărie de martir, el a ales moartea: sub ochii săi, i-au fost omorâţi cei patru băieţi, fiind apoi asasinat el însuşi (15 august 1714). Ulterior, Biserica Ortodoxă Română l-a trecut în calendar, alături de sfinţi, ca şi pe pomenitul Ştefan cel Mare.

Chiar în anul morţii tragice a lui Brâncoveanu, la tronul Marii Britanii venea dinastia de Hanovra (regele George I), după ce anterior parlamentul adoptase

Constantin Brâncoveanu

Habeas Corpus Act (1679), se produsese „revoluţia glorioasă" (1688), se crease Banca Angliei (1694) şi avusese loc unirea propriu-zisă a Angliei şi Scoţiei sub numele de Marea Britanie (1707). În America, se judecau „vrăjitoarele" din Salem (1692), New Jersey devenea „provincie regală" (1702), se înfiinţa Colegiul Yale (1701), iar amerindienii răzvrătiţi din Carolina de Nord erau învinşi de trupele engleze. În Franţa, se apropia de final lunga şi strălucita domnie a lui Ludovic al XIV-lea, supranumit „Regele Soare".

9. Epoca luminilor

9.1. Noi regimuri politice: habsburgic și fanariot

În mod paradoxal, Secolul Luminilor a adus lumii și multă cultură și libertate sau modele de libertate, dar și despotism sau tiranie și supunere, războaie și multă suferință. Țările Române au intrat într-o nouă epocă, de afirmare a națiunii moderne prin lupta de emancipare politică și națională. Națiunile medievale,

Leopold I de Habsburg

latente și divizate cele mai multe, se trezesc la viață, trec într-o etapă nouă, activă, bazată pe coeziune și pe aplicarea unor programe care să conducă la libertate. Firește, ca și în numele bisericii sau al familiei sau al suveranului etc., și în numele națiunii s-au comis nedreptăți și crime, dar aceasta nu trebuie să conducă la confundarea planurilor și la condamnarea națiunii *de plano*, ca formă de comunitate umană.

Rivalitatea dintre marile puteri pentru dominarea spațiului central-sud-est-european a condus la modificarea statutului Țărilor Române. În acest context, Transilvania avea să fie ocupată de Habsburgi, iar Moldova și Țara Românească aveau să ajungă într-o stare de dependență mai pronunțată față de Imperiul Otoman, cu păstrarea, totuși, a autonomiei. Ultima zvâcnire a turcilor în centrul Europei a fost asediul nereușit al Vienei, din 1683. Viena a fost despresurată cu ajutorul oștilor polone și creștine, conduse de Jan Sobieski, dar de victorie au profitat austriecii. Aceștia au urmărit armata turcă și, sub pretextul eliberării țărilor creștine, au ocupat pentru sine Ungaria, Slovenia, Croația, Transilvania (1684–1699). Aceasta din urmă, a schimbat o situație de cvasi-independență cu una de supunere directă, adică și-a pierdut complet libertatea externă, iar în interior s-a văzut tutelată de autoritățile austriece prezente în țară. Regimul austriac

Diploma leopoldină din 1691

s-a instalat cu ajutorul trupelor pătrunse în provincie (1687–1688), care au impus stărilor reunite în dietă – nobilimea ungară, saşii şi secuii – să renunţe la suzeranitatea otomană şi să accepte „protecţia imperială". Diploma Leopoldină (denumită astfel de la numele împăratului Leopold I), dată în 1691, era un document de bază, care a servit drept constituţie a Transilvaniei pentru circa o sută cincizeci de ani. Diploma era un fel de contract încheiat între austrieci şi stările sau naţiunile ţării: erau păstrate toate privilegiile medievale ale stărilor, regimul celor trei naţiuni şi patru „religii", cu subordonarea pe mai departe a românilor, în schimbul integrării Transilvaniei în Imperiu. În 1699, turcii au fost siliţi să accepte oficial, printr-un tratat, renunţarea la Transilvania.

Austriecii ar fi vrut să ajungă cu oştile lor peste Carpaţi, până la Dunăre şi mare, dar Rusia avea şi ea mari interese în zonă, iar otomanii nu erau atât de slăbiţi încât să permită acest lucru. „Trădările" repetate ale domnilor români, mai ales cele ale lui Dimitrie Cantemir şi Constantin Brâncoveanu, i-au determinat pe turci să caute noi metode de supunere a românilor, de menţinere a lor în sfera de influenţă otomană. Astfel, din 1711, în Moldova şi 1716, în Ţara Românească, ei i-au înlocuit pe domnii români de la conducerea statelor, cu principi greci din cartierul Fanar al Constantinopolului (numiţi, de aceea, fanarioţi), în care aveau mai multă încredere. Aceştia au venit cu o serie de elemente greceşti (boieri, slujitori, funcţionari) şi cu dorinţa de îmbogăţire rapidă. Nu s-au bucurat de simpatie printre români, fiindcă, deşi creştini, apăreau ca oameni ai turcilor. În ciuda acestui

Dimitrie Cantemir

fapt, mulţi dintre „fanarioţi" au fost oameni de cultură, spirite luminate, ataşate de idealurile româneşti şi europene. Unii făceau parte chiar din familii româneşti. Epoca fanariotă a durat până în 1821 şi, în ciuda accentuării dependenţei otomane, Ţările Române extracarpatice şi-au păstrat autonomia, adică s-au condus singure în

interior, cu instituţii româneşti, fără prozelitism islamic, rămânând şi din punct de vedere instituţional ţări creştine.

9.2. Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei

Noile schimbări politice finalizate cu impunerea puterii austriecilor nu au fost privite cu simpatie în numeroase cercuri politice din ţările creştine „eliberate". Mai ales în Transilvania

Drapelul dinastiei habsburgice

şi Ungaria, stările erau profund nemulţumite, ele generând revolte, cum au fost cele ale saşilor şi ale nobilimii maghiare. Cea mai mare a fost răscoala antihabsburgică condusă de Francisc Rákóczi al II-lea (1703–1711), la care au participat pături largi ale societăţii şi care a fost sprijinită de Franţa şi Rusia. Pentru stările transilvane, noua stăpânire promitea să fie reală, prezentă în chip direct, în teritoriu, şi apăsătoare, în raport cu cea otomană, care fusese formală şi indirectă. Românii nu aveau de la început o idee clară despre noua stăpânire, dar presimţeau posibilitatea unor schimbări în structura puterii. Imperiul Habsburgic putea să fie un factor de echilibru, să elimine sau să diminueze discriminarea, să-i accepte cumva şi pe români ca cetăţeni egali cu membrii naţiunilor recunoscute. Prilejul s-a ivit odată cu punerea în practică a politicii religioase a Habsburgilor.

Austriecii îmbinau forţa militară cu persuasiunea şi considerau că, alături de armată, administraţie şi dinastie, un rol important în exercitarea dominaţiei trebuia să-l aibă şi biserica. Evident, este vorba de biserica catolică, adică de credinţa Casei de Habsburg şi a unei mari mase dintre supuşii imperiului. Dar în Ardeal, confesiunea catolică era cea mai slabă dintre toate. Catolicii nu mai aveau nici episcopie, căci trecuseră mai toţi la Reformă, iar averile vechi ale bisericii romane fuseseră toate confiscate de principatul protestant. Călugării iezuiţi (ordin creat special de Sfântul Scaun, în secolul al XVI-lea, pentru redobândirea poziţiilor pierdute ale catolicismului) i-au spus împăratului cum stau lucrurile, dar au venit şi cu soluţii:

oricâte eforturi s-ar fi întreprins, protestanţii (adică foştii catolici) nu ar mai fi revenit la catolicism şi chiar dacă ar fi făcut-o, erau puţini, sub o treime din populaţie; majoritatea populaţiei era formată din românii ortodocşi, care erau discriminaţi şi care, în schimbul unor drepturi, ar fi acceptat o apropiere de catolicism. Această apropiere – credeau iniţiatorii săi – ar avea cel puţin două avantaje pentru austrieci: ar contrabalansa puterea excesivă a stărilor, orgoliul lor nemăsurat, mai ales al nobilimii maghiare, pe de o parte, şi i-ar transforma pe români în supuşi fideli ai Coroanei, pe de altă parte. Stările presimţeau primejdia şi erau împotriva unirii, încercând să orienteze atragerea românilor spre credinţele protestante, mai ales spre calvinism. Numai că tutela calvină asupra bisericii româneşti din Transilvania era veche (de pe la 1550) şi tindea să desfiinţeze complet tradiţia bizantină, ceea ce stârnise mari rezistenţe şi opoziţii. În plus, atragerea românilor spre Reformă venea în marele dezavantaj al Curţii vieneze, care nu avea cum să încurajeze un astfel de pas. De aceea, între 1697–1701, s-au elaborat de către Viena o serie de documente, unele adevărate contracte, care prevedeau că românii îl recunosc pe papă şi admit alte câteva mărunte elemente care să-i apropie de catolicism, dar îşi păstrează ritul lor bizantin, calendarul, sărbătorile, obiceiurile şi primesc în schimb o serie de drepturi: egalitatea preoţilor români (echivalaţi anterior cu şerbii) cu preoţii celorlalte confesiuni din Transilvania şi chiar egalitatea întregii naţiuni române cu maghiarii, saşii şi secuii din ţară. S-au dat două diplome în acest sens, de către împărat, în 1699 şi 1701. Noua biserică, în fond ortodoxă sau bizantină, cu unele

Interiorul catedralei romano-catolice Sf. Mihail din Alba-Iulia

elemente din credinţa Romei, s-a numit greco-catolică („grec" înseamnă aici ortodox); ea fusese mai înainte îmbrăţişată şi de ruteni şi de unii români din Părţile Vestice (mai ales din Bihor şi Sătmar). Prin acest artificiu de formă, românii din Transilvania, după secole de

aspră supunere şi gravă discriminare, păreau să revină la egalitate cu stăpânii lor şi, prin aceasta, la o nouă demnitate. Dar contractul nu s-a respectat întocmai, deoarece Casa de Austria, după opoziţia acerbă a nobilimii maghiare, nu a mai putut garanta egalitatea promisă naţiunii române, iar aceasta din urmă, dezamăgită, nu a mai tre-

Împărăteasa Maria Tereza, pictură de Martin van Meytens

cut în totalitate la noua confesiune. Totuşi, timp de vreo şase decenii (1700–1761), românii din Ardeal figurau oficial ca greco-catolici sau „uniţi cu Roma", chiar dacă nu toţi erau aşa. Ei au avut în tot acest interval o singură eparhie intracarpatică, cu rang de episcopie (anterior avuseseră o mitropolie). S-au produs şi rezistenţe întru păstrarea ortodoxiei nealterate, unele chiar în forme violente, care au determinat recunoaşterea din nou a funcţionării ierarhiei românilor neuniţi, rămaşi mai numeroşi în sudul Transilvaniei (zonele Braşov şi Sibiu). Astfel, în 1759–1761 renăştea biserica română ortodoxă din Transilvania, cu rang de episcopie. Oricum, românii greco-catolici, prin elitele lor instruite la Viena, Roma, Buda sau Târnava (oraş în Slovacia actuală), au pregătit şi au pornit lupta politică naţională, au creat înaltele şcoli de la Blaj pentru naţiunea lor (1754) şi au produs generaţii de intelectuali marcanţi şi oameni politici de excepţie, formaţi în spirit central şi vest-european.

9.3. Reformismul

Atât austriecii, cât şi fanarioţii au încercat să reformeze societatea de sus, după regulile despotismului luminat şi, uneori, chiar după formula unuia dintre protagonişti: „totul pentru popor, nimic prin popor".

Transilvania era un principat (din 1765, mare principat) în cadrul Imperiului Habsburgic, fiind condusă de un guvernator, căci principe era acum chiar împăratul de la Viena. Dieta îşi pierde din atribuţii şi îşi reduce activitatea, nefiind convocată decât rareori. Împăraţii Maria Tereza şi Iosif al II-lea, prin anii 1740–1790, desfăşoară cea mai intensă operă reformatoare, care a constat în reorganizarea

activităţilor productive şi lucrative, în toleranţă religioasă (inclusiv faţă de ortodocşi), modernizarea învăţământului, o nouă împărţire administrativă a ţării, desfiinţarea autonomiilor medievale ale naţiunilor privilegiate (nobilimea maghiară, saşii, secuii), separarea atribuţiilor administrative de cele judecătoreşti etc. Statul intervine în raporturile dintre nobili şi ţărani şi fixează robota (obligaţia în muncă) la trei-patru zile pe săptămână, încercând să limiteze abuzurile stăpânilor, să facă din oamenii de rând buni contribuabili, în stare să susţină fiscul, armata etc. Spre finalul secolului (1785), împăratul desfiinţează dependenta personală a şerbilor şi uşurează într-un fel situaţia acestora. Românii – cei mai mulţi oameni de jos, şerbi – se simt şi ei avantajaţi de noua acţiune reformatoare, prin refacerea ierarhiei ortodoxe, declararea egalităţii lor cu saşii, dreptul de a se aşeza în oraşe (după interdicţii de secole), de a învăţa meserii, de a se căsători fără aprobarea stăpânului, de a nu mai fi, ca iobagi, legaţi de glie. Înfiinţarea unor regimente şi batalioane de graniţă de-a lungul munţilor Transilvaniei şi Banatului, respinsă de secui, este privită ca o binefacere de români, căci înregimentarea, dacă nu le aducea moartea în luptă, le putea aduce acestora libertatea individuală (românii iobagi intraţi în armată deveneau oameni liberi).

Împăratul Iosif al II-lea, tablou de Georg Decker

Pentru nobilimea conservatoare, măsurile erau însă „revoluţionare” şi au stârnit rezistenta acesteia. Pentru români, ele au fost o speranţă.

Domnii fanarioţi, mai ales cei din familia Mavrocordat, au preconizat şi aplicat o serie de reforme, schiţate întâi sub titlul *Constituţie* în revista „Mercure de France” de la Paris. Prin reforma socială, statul intervine în raporturile de proprietate şi desfiinţează legarea de glie (dependenţa personală) a ţăranului şerb. Acesta primeşte din nou dreptul de strămutare. El are obligaţia de a presta totuşi gratuit pentru boier un număr de zile de muncă, de circa zece ori mai puţine decât în Transilvania, fapt pentru care mulţi români de aici au trecut Carpaţii şi s-au stabilit în Ţara Românească şi Moldova. Este vremea în care s-au întemeiat sub munte, spre sud şi răsărit, numeroase aşezări de „ungureni” – de fapt de

români din Transilvania, adică veniţi dinspre „Ţara Ungurească” – acest fapt marcând o adevărată tendinţă dominantă de trecere a românilor ardeleni spre Ţara Românească şi Moldova. Reforma fiscală a însemnat înlocuirea dărilor multiple cu un singur impozit fix, anual şi individual, perceput în patru rate. Prin reforma administrativă, funcţiile au fost salarizate şi s-au modernizat instituţiile statului. Uneori, aceiaşi principi fanarioţi au domnit şi în Ţara Românească şi în Moldova, luând măsuri comune, identice sau asemănătoare, pregătind unitatea instituţională a celor două ţări.

9.4. Conflictele din jurul „chestiunii orientale”

În ciuda interesului pentru schimbare şi modernizare şi chiar a unor orientări ferme în acest sens, Europa Centrală şi de Sud-Est a suferit profund de pe urma rivalităţilor şi conflictelor armate. Imperiul Otoman devenise „omul bolnav al Europei”, nu mai putea stăpâni imensele teritorii şi naţiuni creştine pe care le cucerise din secolul al XIV-lea încoace. Cauza era dată de propriile slăbiciuni interne, de criza profundă a societăţii otomane, de dorinţa de emancipare a popoarelor, dar şi de disputele dintre marile puteri pentru preluarea moştenirii sultanilor. Austria şi Rusia erau în prim-planul acestei dispute, numite „chestiunea orientală” şi care se reducea la întrebarea: cine va pune mâna pe ceea ce nu mai putea stăpâni Turcia? Românii, ca şi unii dintre vecinii lor, au avut mult de suferit de pe urma acestor lupte, dar au încercat să obţină şi unele avantaje. Întâi, seria de războaie ruso-austro-turce dintre anii 1716–1812, desfăşurate în

Nicolae Mavrocordat

mare măsură pe teritoriul Ţărilor Române, a condus la distrugeri de bunuri materiale şi la pierderi de vieţi omeneşti. Românii s-au angajat în luptă, inclusiv ca voluntari, de partea puterilor creştine şi contra Turciei. În acest timp, unele provincii române au devenit obiect de dispută şi au fost ocupate de străini, în general de puteri creştine care pretindeau că îi ajută pe români: astfel, Oltenia ajunge sub austrieci (între 1718–1739), Bucovina, de asemenea (între 1775–1918), iar Basarabia este ocu-

pată de ruși (între 1812–1918); Banatul, care fusese luat de turci, este acum ocupat de Austria (între 1718–1918). În plus, Transilvania era, cum s-a menționat, sub stăpânirea Austriei, din 1688–1699, iar sistemul său medieval de guvernare, discriminatoriu pentru români, era încă, în mare măsură, în vigoare. De aceea, românii trec la mișcarea organizată pentru drepturi naționale. La sud și est de Carpați, în ciuda dependenței de Imperiul Otoman, a clientelei grecești a domnilor și a pierderilor teritoriale, statul era totuși românesc. Aici era o elită românească instruită, care începe și ea lupta politică pentru independență și chiar pentru unitate politică românească.

9.5. Lupta de emancipare politică națională

Încă de pe la 1600, vechea națiune medievală începuse să capete caracteristici moderne, grație urmărilor unirii Țărilor Române, înfăptuite de Mihai Viteazul, și noilor orizonturi europene. Secolul al XVII-lea a dus la acumulări multiple pe tărâm național și i-a determinat și pe români să-și pună convingerea sau conștiința unității, vechimii și romanității lor în serviciul luptei pentru emancipare națională. Națiunea modernă intră în scenă prin acțiune, prin mari mișcări, care vor conduce în final la geneza statului național unitar. Și în secolele precedente, al XV-lea și al XVI-lea, erau anumiți români care știau că poporul lor se trăgea din romani, „de la descălecatul dintâi, de la Traian, împăratul Râmului", că mai toți locuitorii din principate și din Ardeal, Maramureș, Banat etc. vorbeau aceeași limbă și erau un singur neam, dar această convingere rămânea oarecum latentă, nu genera acțiuni globale în numele comunității. Nu venise încă timpul pentru așa ceva. Secolul Luminilor însă avea să pună convingerea latinității, vechimii și unității în ecuația emancipării concrete, prin acțiune.

Formele luptei naționale erau variate, dar pot fi grupate în politice, religioase, sociale și culturale. Să le trecem în revistă împreună cu manifestările lor concrete:

1. în plan confesional:
   - unirea cu Biserica Romei,
   - mișcarea condusă de episcopul greco-catolic Inocențiu Micu-Klein,
   - reacția ortodoxă în Transilvania;
2. în plan politic:
   - memoriile boierilor din Țara Românească și Moldova către marile puteri,
   - mișcarea *Supplex*-urilor în Transilvania;

3. în plan social:
   - răscoala lui Horea,
   - mișcarea condusă de Tudor Vladimirescu;
4. în plan cultural:
   - iluminismul militant, reprezentat mai ales de Școala Ardeleană și manifestările similare din Principate.

Planul confesional: prin biserică spre națiune

Ideea de unire a românilor transilvăneni cu Biserica Romei a fost un act ecleziastic, încărcat cu o conotație politică, iar răspunsul românilor a fost unul național, de forma: ne unim dacă ne dați drepturi naționale! De aceea, programul de emancipare națională a românilor a fost formulat de un om al bisericii, anume de episcopul unit, adică greco-catolic, Inocențiu Micu-Klein, numit încă din 1728 în această calitate. El a elaborat o scrie de memorii (numite *supplex libellus*) către puterea politică austriacă și către foruri locale, în care a arătat că a sosit scadența, în sensul că românii s-au unit cu Roma, dar drepturile promise nu au fost acordate; și revine mereu, pretinzând imperativ aceste drepturi: ridicarea românilor din starea de supuși și considerarea lor între națiuni, deplin egali cu acestea; dreptul poporului român de a ocupa și funcții publice, inclusiv în guvern și dietă (în dietă era un singur român, doar episcopul!), de a învăța carte și meserii în proporție cu numărul său; ușurarea situației țărănimii și ameliorarea generală a tuturor categoriilor sociale ale poporului său oprimat. Argumentele episcopului pentru acordarea drepturilor națiunii sale erau moderne și logice: românii erau cei mai numeroși locuitori ai țării, ei purtau majoritatea sarcinilor publice, dar de foloase beneficiau alții, deși ei erau cei mai vechi locuitori ai țării, fiind urmașii romanilor, colonizați acolo de împăratul Traian. Pentru Inocențiu Micu, condițiile de viață ale națiunii române și moștenirea sa istorică devin arme de luptă politică, iar revendicările sale ajung să fie un adevărat program politic al emancipării naționale a tuturor românilor din Transilvania.

Îndârjit de starea jalnică a națiunii sale nerecunoscute, dar și de opoziția și de disprețul stărilor, convins de dreptatea sa, episcopul se transformă în lider politic: el convoacă un sinod la Blaj (centrul Bisericii Unite), unde au fost chemați reprezentanții cei mai de seamă ai românilor, deopotrivă clerici și laici, greco-catolici și ortodocși, spre a se pronunța în marile probleme ale națiunii. Era, de fapt, o adunare sau o reprezentanță națională. Suverana Maria

Tereza, iritată de mult timp de acțiunile vajnicului episcop, l-a chemat pe acesta la Viena (1744), l-a supus ilegal unei anchete și l-a amenințat; ca urmare, Inocențiu pleacă pe ascuns la Roma, pentru a se pune sub protecția papei. Inocențiu Micu-Klein a trăit în exil 24 de ani, până în 1768, cu interdicția de a reveni în mijlocul poporului său, dar cu gândul mereu la acesta. El a înaintat zeci de memorii către prelați și capete încoronate, pentru îmbunătățirea sorții națiunii sale. A murit în exil, în Italia, cu gândul de a-și aștepta obștească învierе în Transilvania natală, convins că „nu poți învia cu adevărat decât în pământul patriei".

Dorința episcopului martir a fost împlinită abia după 230 de ani, când rămășițele sale pământești au fost aduse de la Roma și înhumate în catedrala Blajului, în toamna anului 1997.

Refuzul stărilor și al Curții vieneze, influențate de stări, de a acorda românilor transilvăneni drepturile promise în scris, prin actele solemne imperiale din 1699–1701, desconsiderarea luptei lui Inocențiu Micu și exilarea sa au creat tulburare între români și au încurajat acele tendințe de revenire la ortodoxie. Între 1744–1763, s-au derulat astfel de mișcări, unele violente, în urma cărora o parte dintre românii din Transilvania au rămas sau au revenit la ortodoxie, fapt pentru care Curtea vieneză a acceptat refacerea ierarhiei ortodoxe. Astfel, din 1761, românii aveau oficial două biserici, una ortodoxă și alta greco-catolică, ambele de rit bizantin.

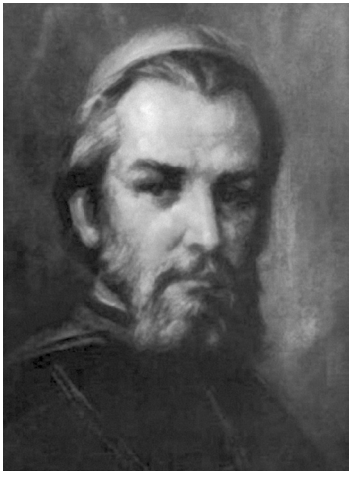

Ioan Inocențiu Micu-Klein

Planul politic: recunoașterea națiunii și refacerea Daciei

În Transilvania, românii nu aveau altă elită activă și de încredere decât preoții, iar Inocențiu Micu arătase cum un prelat poate deveni, la nevoie, conducător politic. Urmașii săi, tot oameni ai bisericii, i-au continuat opera și au ridicat-o la un nivel superior. Primele recensăminte oficiale ale Imperiului Habsburgic arătau clar, fără dubiu, că românii erau două treimi din populația Transilvaniei, dar că toate avantajele le avea treimea conducătoare,

formată din maghiari, saşi şi secui la un loc; numai ei guvernau, ei formau dieta şi instituţiile locale, ei judecau, ei legiferau, ei aveau şcoli şi alte instituţii culturale etc. Împăratul Iosif al II-lea (1780–1790), care vizitase de câteva ori Transilvania şi deplânsese soarta supuşilor săi români, pe care îi salutase ca urmaşi ai Romei, a încercat şi chiar a reuşit să îndrepte în par-

SVPPLEX LIBELLVS
VALACHORVM
TRANSSILVANIÆ
IVRA TRIBVS RECEPTIS NATIONIBVS COMMVNIA
POSTLIMINIO SIBI ADSERI
POSTVLANTIVM.
CVM NOTIS HISTORICO - CRITICIS
I. C. E.
CIVIS TRANSSILVANI.
CLAVDIOPOLI.
Sumptibus et Typis Martini Hochmeister, Cæs. Reg. Dicast. Typographi &pr.

Supplex Libellus Valachorum

te situaţia, să mai diminueze din privilegiile medievale ale stărilor şi să aducă minime îmbunătăţiri românilor. Însă în 1790, la moartea sa, nobilimea a anulat toate reformele sale moderne, revenind la conservatorism. Atunci, elita românească de extracţie religioasă, dar de-acum şi laică, iluminiştii, mica nobilime, negustorii din Braşov, ofiţerii regimentelor româneşti etc. pregătesc o amplă mişcare naţională. Personalităţi ca Ioan Para, Petru Maior, Samuil Micu, Gheorghe Şincai, Ignatie Darabant, Ioan Piuariu Molnar şi alţii, majoritatea greco-catolici, redactează o seamă de memorii revendicative, dintre care cel mai important a fost cel numit *Supplex Libellus Valachorum* („Rugătoarea petiţie a românilor"), din 1791, act reprezentativ al naţiunii române (este formulat acum, chiar prin titlu, în numele tuturor românilor), întemeiat pe programul lui Inocenţiu Micu. Actul este sintetizat la Oradea, la curtea luminatului episcop unit, greco-catolic, Ignatie Darabant, iar de aici este trimis la Viena, la împăratul Leopold al II-lea. Naţiunea română cere următoarele:

- să se şteargă numirile odioase şi pline de ocară de „toleraţi", „admişi", „nesocotiţi între stări" aplicate românilor, ca fiind nedemne şi nedrepte;
- naţiunea română să fie repusă în folosinţa tuturor drepturilor civile şi regnicolare;
- naţiunea română să fie oficial declarată egală în drepturi cu celelalte naţiuni din ţară;
- reprezentanţii naţiunii române să fie aleşi în dietă, în alte instituţii centrale şi locale, în administraţie şi, în general, în toate funcţiile publice, în proporţie cu numărul românilor etc.

Actul vorbeşte în numele întregii naţiuni române şi este semnat de ambii episcopi români – de cel unit şi de cel ortodox – fiind bazat pe argumente filosofice, istorice şi pragmatice. Autorii memoriului cer integrarea românilor în sistemul constituţional din stat şi o fac în spirit iluminist şi chiar în sensul ideilor Revoluţiei Franceze, ale drepturilor omului şi ale cetăţeanului, ale principiilor de libertate, egalitate şi frăţie. Memoriul, ca şi cele ce vor urma, nu a fost luat în seamă de guvernanţi, pe motiv că el ar fi răsturnat sistemul medieval al dominaţiei stărilor minoritare asupra românilor, ceea ce era adevărat. Dar mişcarea de emancipare nu a mai putut fi oprită. Zeci de memorii, la nivel central şi local, ivite din rândul unor pături tot mai largi ale populaţiei româneşti, vor pregăti atmosfera pentru mişcările revoluţionare din secolul al XIX-lea.

În acest timp, conducătorii românilor din Tara Românească şi Moldova luptau pentru libertatea celeilalte părţi a naţiunii, situate la sud şi est de Carpaţi. Plecând de la ideile de independentă ale lui Şerban Cantacuzino şi, mai ales, Dimitrie Cantemir, elita politică din aceste ţări, nemulţumită de regimul fanariot, elaborează un program politic pentru eliberarea de sub suzeranitatea otomană. Timp de aproape un secol, de la 1735 la 1821, boierii luminaţi şi intelectualii se adresează puterilor creştine, mai ales Austriei şi Rusiei, dar şi Franţei, cu cereri de respectare a autonomiei şi de recunoaştere a independenţei faţă de Turcia, de readucere a domnilor români, de aşezare a Ţărilor Române sub protecţia marilor puteri, de retrocedare a zonelor ocupate de otomani la nord de Dunăre (Turnu, Giurgiu, Brăila etc.), de fixare a graniţei între Turcia şi Ţara Românească, pe Dunăre, de alegere a domnilor de către adunarea ţării, de libertate a comerţului etc. Gândurile unora se îndreaptă chiar către formarea unui „Regat al Daciei" din cele trei ţări locuite de români, ca stat-tampon între marile puteri, care ar diminua rivalităţile dintre ele. Argumentele aduse în favoarea acestor cereri constau în tradiţia vechilor tratate dintre Ţările Române şi Imperiul Otoman, prin care turcii se angajaseră ca, în schimbul plăţii tributului, să respecte independenţa ţărilor, să nu se amestece în treburile lor interne, să le apere teritoriul şi toate instituţiile, să nu ocupe zone din ele etc. În plus, cererile mai erau animate de ideile generoase care circulau în Europa şi America, idei de emancipare naţională şi individuală, de respect al individului şi popoarelor.

Planul cultural:
Şcoala Ardeleană

Cea mai de seamă mişcare iluministă românească a fost Şcoala Ardeleană, adică o grupare de intelectuali care au transformat cultura şi mai ales câteva domenii ale sale (istoria, filologia, literatura, dreptul etc.) în arme de luptă politică puse în slujba emancipării naţionale. În secolul al XVIII-lea, se făcea încă mare caz de argumentul

Gheorghe Şincai

istoric în disputele politice: cei mai vechi şi mai nobili locuitori ai unei ţări se cuvenea să deţină şi puterea în acea ţară, să se bucure de toate drepturile. În acest caz şi în funcţie de o asemenea logică, românii erau complet nedreptăţiţi, deoarece ei, ca urmaşi ai daco-romanilor, erau într-adevăr cei mai vechi şi nobili locuitori din Ardeal, dar nu se bucurau de drepturi. Pentru a scoate la lumină cu mijloacele ştiinţei originea românilor era nevoie de oameni învăţaţi, cu studii înalte. Un asemenea savant fusese Dimitrie Cantemir, dar vocea sa fusese singulară şi el nu crease o şcoală. Soluţia a venit din sânul românilor uniţi cu Roma, care, deşi nu au primit toate drepturile promise, au avut posibilitatea să intre în legături culturale, pe anumite canale, cu Europa. Întâi, prin strădania marelui luptător care a fost episcopul greco-catolic Inocenţiu Micu şi a unora din contemporanii săi, s-au creat, la 1754, şcolile înalte ale Blajului, adevărată pepinieră de teologi şi savanţi. Cei mai buni elevi de aici plecau apoi cu burse la şcolile Vienei şi ale Romei şi, după rezultate strălucite, reveneau acasă ca preoţi, protopopi, înalţi ierarhi, profesori, funcţionari, jurişti etc. Din rândul lor s-a desprins, spre finalul secolului al XVIII-lea, un grup de savanţi şi scriitori, între care cei mai importanţi au fost Samuil Micu, Gheorghe Şincai, Petru Maior şi Ioan Budai-Deleanu. Ei au scris erudite lucrări de istorie şi de filologie prin care au dovedit originea romană a românilor, continuitatea lor de locuire în spaţiul vechii Dacii, unitatea tuturor românilor, indiferent de ţările şi provinciile în care trăiau, latinitatea limbii române, nevoia cultivării limbii naţionale. Ei au încurajat publicarea de lucrări de luminare a

poporului, de combatere a ignoranţei, de stârpire a unor superstiţii. Până la urmă, prin uriaşa lor activitate, ei au demonstrat, cu argumente ştiinţifice, originea veche romană a românilor, adică provenienţa românilor din cel mai nobil şi mai civilizat popor din lume. Ei au lăsat intenţionat la o parte componenta dacică a formării poporului român, deoarece dacii erau „barbari" şi deci mai puţin „nobili". De aici se vede şi scopul naţional şi politic al efortului lor, care era făcut în plan cultural. Natural, după publicarea lucrărilor lor, ale căror idei au fost, de altfel, combătute de reprezentanţii naţiunilor de la putere în Transilvania sau de oameni ai Vienei, românii nu au obţinut egalitatea în drepturi şi nici emanciparea naţională, dar au creat bazele ideologice ale mişcării naţionale din secolul al XIX-lea.

Planul social: ţăranii sau poporul

Oamenii de rând nu prea ştiau de aceste eforturi complicate ale elitei, depuse pentru emanciparea naţiunii, deoarece separaţia între elită şi popor era încă evidentă. Intelectualii gândeau cu simpatie la ţărani, deplângeau starea lor, dar considerau că îndreptarea putea veni doar prin apelul la raţiune, prin calea legală a petiţiilor, prin „iluminare", adică prin şcoală şi prin cultură. Poporul constata că nu se schimbă mai nimic în starea sa gravă de supunere şi asuprire. Obligaţiile ţăranilor faţă de nobili şi faţă de stat sporeau mereu; în plus, în Munţii Apuseni, minerii primeau sarcini auxiliare dificile şi neplătite, iar sătenilor le erau răpite păşunile şi pădurile, dreptul la defrişări etc., de către organele statului austriac. Principala nemulţumire era însă faţă de nobilimea maghiară,

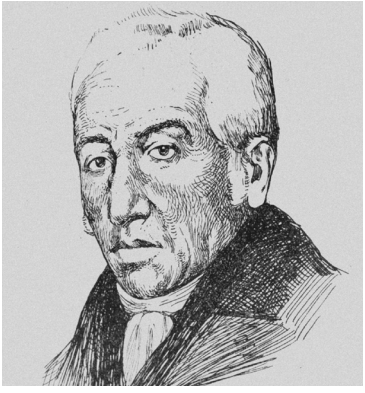

Petru Maior

care stăpânea şi conducea totul, în mod direct, în teritoriu şi se folosea de roadele muncii ţăranilor. Astfel, în timp ce ţăranii erau în proporţie covârşitoare români, nobilimea era aproape în totalitate maghiară. Ţăranii erau dependenţi, adică şerbi şi munceau pe pământurile nobilimii sau, în măsură mică, ale statului. Speranţe de eliberare pentru ţărani prin voia nobilimii nu erau. De aceea,

când împăratul de la Viena a dat un decret (1784) care prevedea că acei ţărani şerbi, din anumite zone ale Ardealului, care intrau în regimentele de graniţă (în serviciul militar) deveneau liberi, cu casa şi pământul lor, s-a produs o mare agitaţie. Mai toţi ţăranii români au pornit spre Alba Iulia să se înscrie în armată, ca să scape de iobăgie. Nimeni nu mai voia să lucreze pământul nobiliar. Atunci, la cererea nobilimii, înscrierea în armată a fost

Horea şi Cloşca în fruntea unei cete de răsculaţi

anulată şi s-au luat măsuri drastice contra celor nesupuşi.

În acel moment, s-a ridicat un ţăran cu autoritate, care fusese de mai multe ori la împărat, la Viena, răspândind vestea că există porunci imperiale de uşurare a slujbelor iobăgeşti, dar că „domnii" se opun aplicării lor. El se chema Nicula Urs (supranumit Horea) şi era ajutat de Crişan, de Cloşca şi de alţii. Cu toţii, au organizat revolta: ei au hotărât să meargă cu reprezentanţii satelor – vreo câteva sute de ţărani – la Alba Iulia din nou, pentru a se înregimenta şi a primi arme. Pe drum, au fost atacaţi de soldaţii trimişi de autorităţi (la 1 noiembrie 1784). Din acest moment, mişcarea nu a mai putut fi oprită şi s-a extins din munţi în aproape toată Transilvania. La 11 noiembrie 1784, răsculaţii atacau cetatea Deva, unde se adăpostea nobilimea, căreia îi adresează un ultimatum:

- nobilii să jure pe crucea românească (ortodoxă);
- nobilii să nu mai fie şi să trăiască din slujbe date de împărat;
- nobilii să nu mai aibă moşii şi să plătească dări ca oamenii de rând;
- pământurile nobililor să se împartă poporului, după ordinul împărătesc.

Este un program social avansat, în acord cu ideile de egalitate şi libertate ale vremii, dar rămâne un program ţărănesc. Autorităţile au fost înspăimântate, au început tratative cu insurgenţii şi au făcut promisiuni. Se voia doar obţinerea de timp în vederea represiunii. Luptele au reînceput şi mai acerbe. Ţăranii s-au confruntat cu armata, dar mai ales cu nobilimea. În focul răscoalei, apelativele sociale devin etnice, adică ţăranii sunt numiţi în mod curent români

(valahi), iar nobilii sunt numiți unguri. Ca urmare, mișcarea socială capătă coloratură națională, căci nu mai este doar o luptă a țăranilor contra nobililor, ci și una a românilor supuși contra ungurilor stăpâni. Ca simbol al egalizării sociale și etnice, nobilii erau puși să îmbrace veșminte românești, să se boteze ortodox, iar fetele nobile să se căsătorească cu țărani români. Natural, până la urmă, cu mijloace conjugate, răscoala este oprită. Horea, Cloșca și Crișan, închiși și purtați în lanțuri prin sate, au fost frânți cu roata (1785) la Alba Iulia, în prezența forțată a mii de țărani, iar apoi trupurile lor au fost tăiate în bucăți și expuse la margini de drumuri. Au fost omorâți în timpul răscoalei vreo cinci sute de țărani; dintre nobili muriseră cam o sută cincizeci.

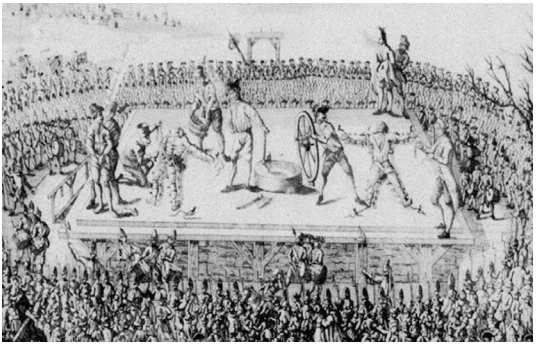

Tragerea pe roată a lui Horea și Cloșca

Răscoala lui Horea a avut un puternic răsunet european și american. Era timpul ideilor generoase ale Revoluției Americane și ale Revoluției Franceze. Spiritele luminate ale vremii, ca de exemplu francezul Jacques-Pierre Brissot, au luat apărarea țăranilor români. Aceste spirite, dar și presa au înțeles și caracterul românesc al răscoalei. Horea, martirul, a fost numit „regele Daciei" și i s-au atribuit idei naționale. În fapt, răscoala de la 1784 a fost soluția țărănească a problemei naționale, a emancipării națiunii române. Dacă țăranii deveneau liberi, atunci întreaga națiune română ar fi ajuns liberă, fiindcă țăranii reprezentau peste 90% din națiune. La 1789, în Franța, se va spune la fel: starea a III-a se proclama adunare națională, deoarece reprezenta 90% din națiune.

Curtea de la Viena nu a urmat îndemnurile la răzbunare cu metode medievale voite de nobilime, ci a luat o serie de măsuri de ușurare a sorții țăranilor, între care cea mai importantă a fost redarea libertății personale a țăranului, adică a dreptului său de liberă strămutare (răpit în 1514). În rest, viața țăranilor și, deci, a românilor nu s-a prea schimbat în bine.

În Țara Românească și Moldova, spiritele moderne, boierii luminați, cu toată seria lor de memorii care vizau emanciparea națională, independența țării, abolirea regimului fanariot etc., nu au obținut rezultate notabile în sensul dorit. Marile puteri rivale – Turcia, adică puterea suzerană, Rusia, care se voia „puterea protectoare" a românilor și a celorlalți creștini ortodocși din Imperiul Otoman, și Austria – nu au luat măsurile necesare pentru îndeplinirea doleanțelor exprimate în memoriile boierești. Pe de altă parte, situația oamenilor de rând era tot mai grea, mai ales a țăranilor, datorită impozitului mare și normei exagerate de muncă pe zi (clăcii), pe moșiile boierilor. Deși Imperiul Otoman era în plină decădere, domnii fanarioți și suitele lor secătuiau cele două țări. După 1780, se produce „grecizarea" mai accentuată a domniei, a marii proprietăți și a bisericii. Românii erau cel mai mult defavorizați în ocuparea unor funcții publice. Armatele de ocupație austriece și rusești, războaiele și pierderile nu i-au descurajat pe români, ci i-au îndemnat să acționeze. Mulți dintre ei s-au înrolat ca voluntari în armata rusă, spre a lupta contra otomanilor, cu speranța eliberării complete a țărilor lor. Ei au constatat cu dezamăgire, că puterile creștine „eliberatoare" rupeau părți din pământurile lor și le ocupau pentru ele, cum făcea Austria în 1775 ocupând Bucovina și Rusia în 1812, prin răpirea Basarabiei.

Ca urmare, în atmosfera generală de rezistență, când luptau pentru libertate mai multe popoare (sârbii, grecii, italienii), românii au trecut și ei la acțiune. În frunte, s-a situat Tudor Vladimirescu, un mic boier din Oltenia, fost soldat voluntar și ofițer în armata rusă, fost funcționar, fost negustor, adică un om complex, cu multă experiență de viață. Tudor a intrat în legătură cu societatea secretă greacă „Eteria" (Frăția), creată de grecii din Rusia, cu scopul eliberării Balcanilor de sub turci, prin lupta unită a popoarelor de acolo. Evident, ținta finală a „Eteriei" era eliberarea Greciei, dar cu sprijinul rus. Profitând de moartea domnului fanariot Alexandru Șuțu, la București (ianuarie 1821), Tudor și fidelii săi pornesc acțiunea în Oltenia, unde aveau organizate locuri fortificate. La Padeș, este convocată „Adunarea poporului", care devine și organ de conducere, cu rol de parlament și de armată națională. Tudor pornește cu oastea sa spre București, unde ajunge în martie 1821 și preia puterea. Programul mișcării revoluționare din 1821, cuprins în câteva documente, prevedea: dreptul poporului la rezistență în fața opresiunii, principiul su-

veranității naționale, renunțarea la averile rău agonisite, abolirea dominației străine, desființarea privilegiilor feudale, ocuparea funcțiilor pe bază de merit și nu de avere, ocuparea funcțiilor prioritar de către români și nu de către fanarioți, reforma justiției, a administrației, reforma școlară, formarea unei armate naționale, reforma fiscală, desființarea vămilor interne, respectarea deplină a autonomiei țării. Forța revoluției a constat în țăranii liberi și dependenți, în oșteni, în micii funcționari, micii boieri, în orășeni, adică în majoritatea românilor, dornici de libertate. În lunile aprilie și mai, cât au fost la putere, revoluționarii au încercat să aplice acest program avansat. Ecoul luptei lor ajunsese și în Moldova și în Transilvania.

Mersul revoluției române a fost oprit de câțiva factori, cum au fost încercarea grecilor eteriști de a-și subordona lupta celorlalte popoare, neputința grecilor de a trece Dunărea și a pătrunde spre Balcani și Grecia, pierderea sprijinului Rusiei, care urmărea doar interesele sale de mare putere, unele disfuncții în conducerea mișcării române, intervenția trupelor otomane la nord de Dunăre. Tudor este ucis în noaptea de 26–27 mai 1821 de greci, iar oștile lui sunt înfrânte treptat de turci. Cam tot atunci a fost înfrântă și armata eteristă. Totuși, revoluția de la 1821 nu a fost zadarnică. Ea a transformat problema românească în subiect de discuție între marile puteri, care căutau să găsească o soluție a revendicărilor românilor. Ca urmare a mișcării, începând cu anul 1822, domnii fanarioți au fost înlocuiți cu domni români în Țara Românească și Moldova, ceea ce marca o mare victorie a partidei naționale. Programul de la 1821, înfăptuit doar în măsură infimă atunci, a fost reluat și augmentat cu ocazia revoluției din 1848–1849, care s-a bazat și pe experiența trăită de oamenii lui Tudor.

Tudor Vladimirescu

ȚĂRILE ROMÂNE DUPĂ TRATATUL DE LA KARLOWITZ (1699). 1699–1718

ȚĂRILE ROMÂNE DUPĂ TRATATUL DE LA PASSAROWITZ (1718). 1718–1739

ȚĂRILE ROMÂNE DUPĂ TRATATUL DE LA BELGRAD (1739). 1739–1774

ȚĂRILE ROMÂNE DUPĂ TRATATUL DE LA KUCIUK-KAINARGI (1774). 1774–1812

10. Reformă şi revoluţie – prima jumătate a secolului al XIX-lea

10.1. Aspecte generale

După 1815–1820, în Europa au continuat încercările marilor puteri de restauraţie a vechiului regim, de înăbuşire a mişcărilor de emancipare a naţiunilor, trezite masiv după pătrunderea ideilor Revoluţiei Franceze şi ale Războiului de Independenţă a Statelor Unite ale Americii. Un mare entuziasm a cuprins spiritele liberale şi romantice la gândul eliberării poporului grec – creatorul vechii democraţii – de sub turci. Cu acest prilej, a sporit interesul Occidentului şi al Rusiei şi pentru celelalte popoare creştine din Balcani, dar şi pentru români, unguri, polonezi.

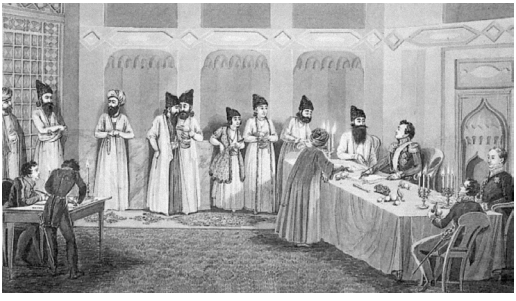

Tratative de pace dintre ruşi şi turci în 1828

Pe la 1821–1822, după un secol de conducere fanariotă (a acelor greci puşi în serviciul turcilor), domnii români reveneau, cum s-a văzut, în fruntea Tării Româneşti ori Moldovei. În acest timp, Ţara Românească era redusă cam la 3/4 din teritoriul său, prin stăpânirea de către turci a Dobrogei şi a câtorva porturi la Dunăre (Turnu, Giurgiu, Brăila), iar Moldova mai cuprindea doar vreo 2/5 din vechiul său patrimoniu, din moment ce Bucovina era sub austrieci, iar Basarabia sub ruşi. Transilvania era în situaţia cunoscută, anume de mare principat aflat sub ocupaţia austriacă. Populaţia Ţărilor Române număra în aceşti ani cam şase-şapte milioane de oameni, cea mai mare densitate înregistrându-se în Transilvania. Dintre toţi locuitorii Transilvaniei, cam 2/3 erau români (recensământul din 1844); la sud şi est de Carpaţi, proporţia românilor era mult mai mare. Ţăranii reprezentau în toate Ţările Române între 80% şi 90% din populaţie. Se dezvoltă economia, se introduc maşini agricole, produse, unele, chiar în Ţările Române; sporesc manufacturile şi industria, în general, ceea ce stimulează şi comerţul şi căile de comunicaţii.

Rusia este tot mai dornică să-şi impună efectiv protectoratul asupra Moldovei şi Ţării Româ-

neşti, ceea ce a reuşit în mare măsură prin acordurile de la Akkerman sau Cetatea Albă (1826) şi Adrianopol (1829). Ultimul, care a şi avut urmări de durată, s-a încheiat după ce trupele ruse ocupaseră Ţările Române, în 1828. Această ocupaţie va dura şase ani. Tratatul de la Adrianopol, printr-un act special referitor la Ţările Române, asigura în mare măsură înfăptuirea programului politic naţional voit de boierimea română: reafirmarea şi lărgirea autonomiei ţărilor, domni români aleşi pe viaţă, libertatea deplină a comerţului (renunţarea completă la monopolul comercial otoman), retrocedarea către Ţara Românească a teritoriilor cu porturi, deţinute încă de turci pe malul stâng al Dunării (Turnu, Giurgiu, Brăila), elaborarea pe timpul ocupaţiei ruse a unor acte cu valoare constituţională, numite Regulamente Organice, pe care Turcia se obliga să le accepte. Ţările Române erau de-acum oficial sub suzeranitate turcă şi sub protectorat rus.

10.2. Regulamentele Organice

Pe plan intern, o serie de transformări moderne necesare şi prefigurate în tratatul de la Adrianopol s-au înfăptuit prin acele documente numite Regulamente Organice. Ele au fost elaborate în timpul ocupaţiei ruse, de către două comisii de boieri munteni şi moldoveni şi au intrat în vigoare în anii 1831–1832. Cele două acte fundamentale erau aproape identice pentru cele două ţări şi pregăteau unitatea politică şi instituţională a acestora. În Regulamentul Organic se prevedea pentru prima dată în mod oficial aplicarea

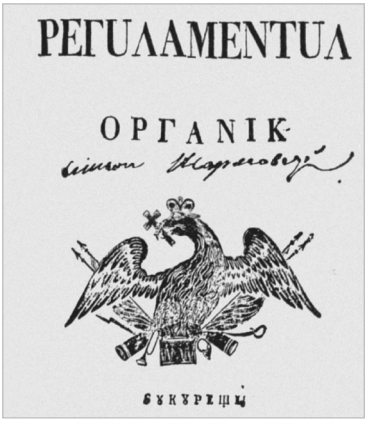
РЕГЛАМЕНТУЛ
ОРГАНИК

Regulamentul Organic

principiului separării puterilor în stat: domnul, ales pe viaţă de o adunare obştească extraordinară, deţinea puterea executivă, ajutat de un guvern format din şase miniştri; puterea legislativă o avea adunarea obştească (parlamentul), iar puterea judecătorească o deţineau tribunalele teritoriale şi instanţele de apel. Se înfiinţează procuratura şi corpul de avocaţi; se modernizează sistemul fiscal; se instituie bugetul de stat şi se lichidează vămile interne; se reface armata naţională, se produce

reforma şcolară şi se înfiinţează arhivele naţionale; se legiferează unirea instituţiilor şi legilor celor două ţări, ca un prolog al unirii politice, care urma să aibă loc curând.

Regulamentul Organic a avut un caracter contradictoriu pentru evoluţia Principatelor Române: pe de o parte a contribuit categoric la modernizarea societăţii româneşti, iar pe de alta, păstrând vechiul sistem de privilegii pentru boierime şi apăsătoarea „protecţie" rusă, a creat unele obstacole în calea progresului general. Pe baza Regulamentului, între anii 1834 şi 1848–1849, au domnit Mihail Sturdza în Moldova şi Alexandru Dimitrie Ghica şi Gheorghe Bibescu în Ţara Românească.

10.3. Regimul absolutist habsburgic în Transilvania şi Bucovina

Împăraţii Austriei, serviţi în mod impecabil de cancelarul Metternich, au condus ţara în prima parte a secolului al XIX-lea în mod absolutist. Lozincile preferate erau centralizarea, germanizarea şi catolicizarea, la nevoie, cu sprijinul poliţiei secrete şi al cenzurii. Chiar şi Transilvania era condusă direct de la Viena; dieta provinciei nu a mai fost convocată până în 1834, dar marea nobilime maghiară conservatoare continua să domine în interiorul Transilvaniei. În deceniul cinci, cele mai acute probleme în dietă au fost chestiunea unei legi a pământului, care lipsea ţărănimea de orice drept de proprietate funciară şi chestiunea limbii oficiale a ţării. Prin 1841–1843, trebuia înlocuită limba latină, ca limbă oficială, cu una vorbită. Natural, s-a optat pentru maghiară, fiindcă românii nu erau reprezentaţi în dietă, deşi limba română era cunoscută de mai toţi

Stema Principatului Transilvaniei

locuitorii. Lupta naţiunii române pentru drepturi politice intră într-o nouă etapă.

Ocuparea Bucovinei de către Austria în 1775 fusese o mare lovitură dată Moldovei, care pierdea nu numai ţinutul Cernăuţiului şi vechea capitală a ţării – Suceava – şi mormântul domnitorului-simbol Ştefan cel Mare, dar şi una dintre cele mai bogate şi populate părţi din pământul său. Până în 1849,

Bucovina a fost lipsită de orice autonomie şi înglobată în provincia Galiţia. Faptul a uşurat aplicarea de către autorităţi a amestecului de populaţie, prin aducerea între români a unor seminţii slave, mai ales ucrainene, dar şi a unor elemente germane şi evreieşti. Episcopia Bucovinei, spre a nu continua legătura firească cu Mitropolia Moldovei de la Iaşi, a fost subordonată – ca şi Biserica Ortodoxă a românilor din Transilvania – tocmai Mitropoliei sârbeşti de la Karlowitz. Politica de defavorizare a populaţiei române băştinaşe era evidentă, ceea ce a încurajat şi aici mişcarea de emancipare naţională.

10.4. Basarabia sub ruşi

Partea din Moldova ocupată de „protectoarea" Rusie în 1812 era cu ceva mai întinsă decât Danemarca de astăzi sau cam cât 1/5 din suprafaţa Regatului Unit al Marii Britanii de-acum. Pe lângă români, care reprezentau aproape 90% din populaţie, în regiune mai trăiau neamuri slave, evrei, greci, armeni şi găgăuzi. Din 1828, Basarabia şi-a pierdut orice urmă de autonomie, iar limba rusă a devenit singura limbă admisă în administraţie, justiţie şi alte instituţii. Mulţi români au fost supuşi deznaţionalizării şi şi-au pierdut identitatea etnică. O intensă acţiune de deznaţionalizare a fost promovată şi prin intermediul bisericii, profitându-se de identitatea ritului. Astfel, în bisericile româneşti au fost aduşi preoţi ruşi, cărţile de cult şi serviciul divin în româneşte fiind înlocuite cu cele ruseşti. Totuşi, legăturile cu Moldova şi apoi, după 1859, cu România nu au încetat niciodată, o parte din elită menţinând vie în sânul poporului conştiinţa naţională. Bazele culturii româneşti în

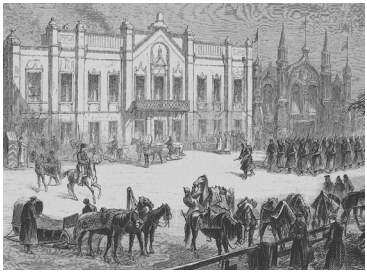

Cartierul general al ţarului la Chişinău, xilogravură

această parte a Moldovei ocupate au fost păstrate şi întărite, în condiţiile grele ale primilor ani ai stăpânirii străine, de către mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni (mort în 1821).

10.5. Dobrogea sub turci

Din secolul al XV-lea, partea Ţării Româneşti care făcea deschiderea spre Marea Neagră era sub ocupaţie turcă directă, ca şi Bulgaria, Serbia sau Albania. Datorită acestui regim, populaţia română a trăit amestecată cu cea turco-tătară,

bulgară etc. şi nu a deţinut majoritatea. În secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, specificul românesc a fost menţinut cu ajutorul afluxului de populaţie din celelalte provincii române, mai ales din Transilvania, de unde au venit păstorii („mocanii") cu turmele lor. Prin Dobrogea s-au desfăşurat o parte din schimburile externe ale Ţării Româneşti, mai ales după 1774, când s-a produs prima breşă în monopolul turcesc asupra comerţului românesc. După recuperarea porturilor de la Dunăre în 1829, un obiectiv important pentru români a devenit reluarea de la turci a Dobrogei.

10.6. Revoluţia română de la 1848–1849

Anul 1848 a fost numit „primăvara popoarelor", deoarece din Franţa şi Italia, până în Polonia şi Ţările Române, forţele revoluţionare s-au ridicat la luptă contra vechilor regimuri, contra spiritului conservator, a rămăşiţelor feudale, contra opresiunii străine, a absolutismului, pentru democraţie şi constituţie etc. Francezii, prin semnalul de luptă dat de ei la Paris, în februarie 1848, au oferit modelul şi ocazia ridicării popoarelor din întreaga Europă.

Românii, trăind în două ţări autonome diferite şi în mai multe provincii ocupate de austrieci, ruşi şi turci, nu au avut practic posibilitatea să organizeze o revoluţie unică românească la 1848, aşa cum nici germanii şi nici italienii nu au putut face asemenea lucru. Totuşi, marile idealuri şi obiective ale românilor erau aceleaşi: drepturi şi libertăţi democratice, abolirea obiceiurilor feudale, independenţa şi autonomia ţării, îndepărtarea dominaţiilor străine, adoptarea de constituţii, eliberarea şi împroprietărirea ţăranilor, emanciparea naţională, unirea Ţărilor Române.

Mihail Kogălniceanu

În Moldova, revoluţia a pornit în martie 1848, printr-o adunare la Iaşi, unde s-a formulat şi programul destul de moderat, spre a evita iminenta intervenţie a trupelor ruse care aşteptau la Prut. Conducătorii revoluţiei în Moldova au fost Vasile Alecsandri, Mihail Kogălniceanu, Alecu Russo, Alexandru Ioan Cuza şi alţii. Acţiunea lor a fost pentru moment oprită de dom-

nitor, mulţi dintre ei fiind obligaţi să fugă în Transilvania. Ei au participat la Marea adunare românească de aici, de la Blaj, sub influenţa căreia au făcut un nou program, mult mai radical, în mai 1848, la Braşov. În acest program cereau împărţirea pământului la ţărani şi unirea Ţării Româneşti şi Moldovei. Alţi revoluţionari moldoveni, în frunte cu Mihail Kogălniceanu s-au refugiat în Bucovina, unde românii începuseră revoluţia, în jurul lui Eudoxiu de Hurmuzaki.

Ştefan Golescu

Aici, se elaborează un nou program, cu cereri destul de radicale, ca unirea Principatelor şi emanciparea ţăranilor.

Revoluţionarii din Ţara Românească au fost mai bine organizaţi şi au reuşit să cucerească puterea. Ei proveneau dintr-un nucleu de la Paris, unde creaseră prin 1845 o asociaţie revoluţionară a studenţilor români. Ei se înţeleseseră cu toţii – munteni şi moldoveni – să pornească revoluţia împreună în ambele ţări. Dar lucrurile s-au precipitat şi faptul respectiv nu a mai fost posibil. Planul era ca, măcar la sud de Carpaţi, revoluţia să pornească în patru locuri concomitent. Şi acest lucru a fost zădărnicit de autorităţi. De aceea, revoluţia a început doar la Islaz, în 9 iunie 1848. Aici s-a format primul guvern revoluţionar, compus din Ion Heliade Rădulescu, Ştefan Golescu, Christian Tell şi alţii şi s-a prezentat în faţa poporului o proclamaţie, care era de fapt programul revoluţiei. Revoluţionarii au pornit spre Bucureşti, unde, sub presiunea poporului, domnitorul a abdicat, iar puterea a fost preluată de guvernul revoluţionar, în care intrau acum şi Nicolae Bălcescu. Gheorghe Magheru, A.C. Golescu, C. A. Rosetti. Noul guvern, în ciuda lipsei de experienţă şi a unor greşeli, a pornit să aplice programul revoluţiei: a abolit rangurile boiereşti, a adoptat steagul naţional tricolor, a eliberat deţinuţii politici, a trecut la organizarea armatei, a început rezolvarea problemei agrare, a iniţiat noua constituţie, a luat măsuri de recunoaştere a noului regim politic de către puterile europene, a adresat apeluri de unire „către fraţii din Moldova„ etc. Însă, în septembrie 1848, trupele turceşti şi cele ruse au invadat ţara şi au înfrânt, după o rezistentă destul de acerbă, revoluţia.

Cea mai complexă activitate revoluţionară s-a desfăşurat în Transilvania. Aici s-au ridicat la

luptă pentru progres şi românii majoritari, şi maghiarii, şi saşii, şi secuii. Cele din urmă grupuri, adică saşii şi secuii, au desfăşurat acţiuni mai modeste, locale, pentru acordarea unor drepturi specifice etniilor lor. Unii dintre maghiari s-au aflat însă în legătură cu masa poporului lor din Ungaria propriu-zisă, iar românii s-au ridicat şi pentru idealurile specifice naţiunii lor, privită de unii în întregul său. Iniţial, când au avut lor primele frământări, adunări, discursuri, în primăva-

Generalul Gheorghe Magheru

ra anului 1848, tinerii românii, maghiari, secui şi saşi au acţionat împreună, având obiective comune, ca abolirea absolutismului habsburgic şi a ocupaţiei austriece, înlăturarea rămăşiţelor feudale şi obţinerea de drepturi şi libertăţi democratice. Natural, naţiunile asuprite de Habsburgi voiau să-şi formeze şi state naţionale, să se emancipeze şi să trăiască într-o Europă a naţiunilor libere şi egale. De aici au pornit şi disensiunile. Momentul-cheie a fost ziua de 15 martie 1848, când revoluţionarii maghiari, la Pesta, lansau programul lor, care prevedea, între altele, constituirea Ungariei Mari, cu graniţele sale din Evul Mediu, incluzând Slovacia, Croaţia, Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul, Voivodina etc. S-ar fi format astfel o ţară întinsă, în care maghiarii, deveniţi o minoritate, ar fi fost cu mult întrecuţi ca număr de români, croaţi, slovaci, sârbi, ruteni etc. În plus, niciunul din aceste popoare nu era dispus să schimbe dominaţia austriacă cu cea ungurească, fiindcă o astfel de schimbare făcea toată lupta lor inutilă. Firește, românii ardeleni, care reprezentau două treimi din populaţia ţării, au protestat contra unei astfel de decizii, luate fără ca ei să fie consultaţi. Conducătorii lor – Simion Bărnuţiu, Gheorghe Bariţiu, Avram Iancu, Andrei Şaguna, Ioan Lemeni, August Treboniu Laurian, Alexandru Papiu Ilarian, Aron Pumnul, Timotei Cipariu şi alţii – au organizat între 15–17 mai 1848, la Blaj, o mare adunare naţională, cu participarea a vreo 40 000 de oameni. La Blaj, se găseau şi revoluţionari români din Moldova şi Ţara Românească. Aici, s-a prezentat „Petiţia naţională", adică programul revoluţiei române: independenţa naţională a românilor din Transilvania, desfiinţarea şerbiei fără despăgubire din partea ţăranilor, formarea unei

gărzi naţionale româneşti, libertăţi democratice, învăţământ românesc de toate gradele, o constituţie bazată pe principiile libertăţii, egalităţii şi frăţiei. Naţiunea română „protesta cu solemnitate" contra încorporării forţate a Transilvaniei în Ungaria şi se proclama drept „naţiune de sine stătătoare". S-au auzit voci care cereau chiar unirea cu Ţara Românească. Participanţii la adunare au rostit un jurământ solemn, prin care se angajau că vor respecta „toate naţiunile ardelene, poftind egală respectare de la dânsele", că nu „vom încerca să asuprim pe nimeni, dar nici nu vom suferi să ne asuprească nimeni". S-a ales un guvern revoluţionar numit „Comitetul naţional", condus de episcopul Andrei Şaguna şi de Simion Bărnuţiu, cu sediul la Sibiu. Comitetul a format două delegaţii, una spre a merge la Viena şi alta la Cluj şi a susţine în faţa împăratului, respectiv, a dietei, revendicările formulate la Blaj, pe locul numit de-atunci Câmpul Libertăţii.

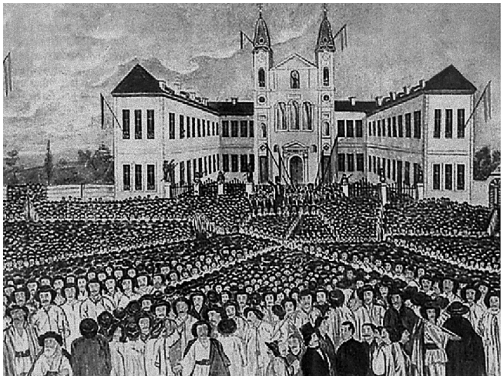

Adunarea Naţională de la Blaj din 3/15 mai 1848

Dieta nobiliară (cu structură medievală) de la Cluj nu a ţinut seama însă de cererile românilor, a desfiinţat autonomia Transilvaniei şi a decis anexarea ţării la Ungaria, după cum hotărâse revoluţia ungară în martie 1848. În acelaşi timp, contrar programului revoluţiei ungare, dieta feudală de la Cluj a refuzat să aplice desfiinţarea iobăgiei, în care românii erau direct interesaţi (fiindcă mai toţi erau şerbi). În aceste condiţii, revoluţia română a intrat în conflict direct cu nobilimea conservatoare maghiară şi cu revoluţia ungară, care refuzau să accepte dreptul românilor la libertate naţională şi socială. În aceeaşi situaţie se aflau şi alte popoare asuprite din imperiu, ca slovacii, croaţii sau sârbii, incluse forţat în Ungaria, prin invocarea unei desuete tradiţii medievale. Toate aceste popoare, inclusiv românii, au fost obligate să-şi caute undeva sprijin şi l-au găsit la Casa de Habsburg, care promitea acum să fie un factor de echilibru, să recunoască drepturile naţionale, autonomia provinciilor şi ţărilor, deşi urmă-

rea, în mare măsură, propriile interese de dominaţie. Cu alte cuvinte, românii din Transilvania, în faţa perspectivei de a fi înglobaţi, ca în Evul Mediu, fără nicio libertate naţională, în Ungaria, au ales calea rezistenţei armate. Ei au reproşat conducătorilor maghiari că nu acceptau şi nu respectau şi dorinţele de libertate ale altor popoare, că, dacă ungurii aveau dreptul la emancipare, atunci şi românii aveau

Avram Iancu,
portret de Barbu Iscovescu

acest drept. În problema naţională, liderii maghiari au adoptat un punct de vedere al naţionalismului nobiliar, care proslăvea „superioritatea" naţiunii ungare şi lăuda favoarea făcută de această naţiune românilor, sârbilor, croaţilor, rutenilor etc. de a-i primi în sânul său generos, în statul ungar multinaţional, în care ungurii – deşi minoritari – urmau să domine. În cercurile conservatoare maghiare, se vorbea de „misiunea civilizatoare a Ungariei în Bazinul Carpatic", cu termeni de un naţionalism excesiv şi xenofob, jignitor pentru toate popoarele conlocuitoare.

În vara şi toamna anului 1848, au izbucnit conflicte între români şi maghiari, mulţi români fiind suprimaţi de autorităţile ungare. Atunci, conducerea revoluţiei române a organizat o nouă adunare la Blaj, în septembrie 1848, la care au venit cam 60 000 de oameni înarmaţi. Se respingea din nou anexarea ilegală a ţării la Ungaria şi se cerea convocarea unei diete formate din români, unguri şi saşi, în proporţie cu numărul lor. O adunare a saşilor de la Sibiu a adoptat această rezoluţie de la Blaj, iar liderul sas Stephan Ludwig Roth a popularizat-o. Comitetul naţional român, în urma refuzului nobilimii de a colabora şi a violenţelor armate îndreptate contra românilor, a decis organizarea militară românească a Transilvaniei, în vederea apărării fiinţei naţionale. S-a format forţa militară a românilor – armata lor naţională – compusă din cincisprezece legiuni, împărţite în cete, conduse de prefecţi şi tribuni, după modelul armatei romane de odinioară. În fruntea acestei armate era tânărul avocat de 24 de ani Avram Iancu, devenit erou

național și supranumit „Craiul Munților". Munții Apuseni, cartierul general al lui Avram Iancu, au ajuns nucleul rezistenței românești. Între timp, Curtea de la Viena a început represiunea contra revoluției ungare, care era în conflict cu revoluțiile popoarelor asuprite din regiune, inclusiv cu cea română. Împăcarea dintre revoluția maghiară și cea română a devenit posibilă numai în vara anului 1849, când liderii ungari au recunoscut o serie de drepturi ale națiunii române și s-a ajuns la un proiect de pacificare româno-ungar. Era însă prea târziu, deoarece trupele austriece și cele țariste au intervenit în forță și au oprit brutal orice mișcare revoluționară.

Bătălia de la Arad

Revoluția din Țările Române a fost înfrântă și de slăbiciunile sale interne, dar mai ales datorită intervenției armatelor imperiilor străine, adică turcești, ruse și austriece. În Ardeal, revoluția română a fost într-o situație mult mai complexă, iar pentru înțelegerea ei trebuie să se țină seama de încadrarea sa în revoluția românilor din toate cele trei țări, de raporturile sale cu revoluția ungară și cu națiunile Transilvaniei și, în fine, de politica habsburgică, care a știut să profite de unele erori ale revoluției ungare și de disensiunile româno-ungare. Revoluția de la 1848–1849 a fost înfrântă în sens concret sau practic, prin forța armelor, dar a fost învingătoare sub aspect spiritual și din perspectiva viitorului. Ea a elaborat un program democratic și progresist, care nu a putut fi pus în aplicare decât în mică măsură în 1848–1849, dar a devenit programul de modernizare a României până în 1918. Toate obiectivele strategice fixate de revoluționari în 1848 – mai ales unitatea națională, libertatea socială și independenta completă a țării – au fost puse treptat în practică în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul celui următor. De aceea, revoluția română de la 1848–1849 are o mare importanță; ea nu a putut schimba brusc prezentul de atunci, dar a schimbat cert, în sens progresist și democratic, viitorul românilor și al României.

11. Unitatea naţională sau făurirea României moderne

După 1848, obiectivul fundamental al românilor, care formau, încă din secolele al XVII-lea şi, mai ales al XVIII-lea, o naţiune modernă, s-a dovedit a fi unitatea politică naţională. Orice naţiune merita să aibă – în acord cu ideologia dominantă atunci – propriul său stat unitar, privit drept cadru de conservare şi de dezvoltare a corpului naţional în ansamblu şi al fiecărui individ care compunea acest corp. Imperiile şi regatele multinaţionale

C. A. Rosetti

dădeau semne de oboseală, nu se mai puteau menţine prin preceptele lor medievale depăşite, prin absolutism şi neoabsolutism, prin soluţii parţiale, care nemulţumeau grav popoarele asuprite. Trecuse vremea popoarelor „cu istorie" şi a celor „fără istorie", a celor „superioare" şi a celor „inferioare", a unora „cu misiune istorică dominatoare", faţă de altele, „născute să trăiască supuse".

După 1848, dorinţa masivă de unire a românilor într-un stat naţional – cultivată intens şi conştient de către o elită instruită şi activă – a fost conjugată cu acţiunile pe plan internaţional, de obţinere a sprijinului marilor puteri. Românii ştiau că, fără suportul unora din marile puteri, efortul lor intern de unire nu putea avea succes şi că unirea trebuia făcută în etape, cum aveau să procedeze şi italienii, germanii sau alţii. Era clar că, înainte de unirea provinciilor ocupate efectiv de străini, trebuia format un nucleu de stat naţional din Moldova şi Ţara Românească, care erau state aproape independente, cu clase politice şi cu instituţii româneşti. Unirea românilor într-un stat naţional a cuprins următoarele etape:

1) 1848–1859–1866: unirea Moldovei şi Ţării Româneşti într-un stat, numit oficial România şi recunoscut ca atare de către marile puteri;
2) 1877–1878–1881: Războiul pentru Independenţă a României şi recunoaşterea oficială a independenţei absolute a ţării pe plan internaţional; unirea Dobrogei cu România şi proclamarea ţării drept regat;
3) 1916–1918–1920: participarea României la Primul Război Mondial; unirea cu România a Basarabiei, Bucovinei, Transilvaniei, Banatului,

Crișanei și Maramureșului; recunoașterea pe plan internațional a statului național unitar român.

Jumătatea secolului XIX și deceniile care au urmat au marcat pentru mai multe națiuni o epocă de formare sau de consolidare a unității lor politice. Așa a fost cazul germanilor, italienilor, românilor, dar și al americanilor, care, în urma Războiului Civil (1861–1865), au evitat secesiunea și au întărit forța națiunii lor.

11.1. „Unirea cea mică"

În acest fel este numită uneori unirea Țării Românești și Moldovei, care, în 1859, la întinderea lor de atunci, reprezentau cam o treime din teritoriul românesc. Celelalte două treimi se vor adăuga ulterior României, mai ales în 1918. Dar, prin urmările sale, gestul de unire de la 1859 a fost o mare acțiune de voință românească și o împlinire de excepțională importanță, dătătoare de ton pentru procesele ulterioare. Locuitorii celor două țări știau – unii încă din Evul Mediu – că alcătuiau unul și același popor, cu origine, limbă, religie, tradiții și cultură comune și că ei erau despărțiți doar prin granițe politice formale, pe care nu ei le fixaseră. Mai știau că și românii din Transilvania făceau parte din același popor, numai că aceștia erau dominați de o minoritate și nu puteau participa la conducerea propriei țări. De aceea, conducătorii românilor au decis că primul pas trebuia făcut prin unirea celor două țări din afara arcului Carpaților, în care românii erau stăpâni. În interior nu trebuia depus un efort prea mare, pentru că voința de unire era clară și se exprima răspicat prin „partida națională". Doar un grup de potentați se temeau că unirea, prin inevitabilele schimbări organizatorice și democratice pe care avea să le aducă, le-ar periclita pozițiile individuale. Ceea ce era perfect adevărat. Se mai înregistrau desigur și unele nostalgii sau orgolii locale, care însă nu alcătuiau adevărate curente de opinie. Mai dificilă era convingerea marilor puteri în legătură cu nevoia de unire. Sarcina aceasta și-au asumat-o în primul rând foștii revoluționari de la 1848, exilați în Occident de regimurile vechi restaurate, mai ales de cel de la București. Ei au format

Dumitru Brătianu

adevărate *lobby*-uri româneşti în statele italiene, în Anglia, Prusia, dar mai ales în Franţa, la Paris. Nicolae Bălcescu, C.A. Rosetti, Dimitrie Brătianu şi alţii erau membri în comitete democratice europene, alături de figuri democratice marcante, ca Giuseppe Mazzini, şi gândeau la o soartă mai bună a naţiunilor europene. Pe măsură ce înţelegeau că o nouă revoluţie generală europeană era o utopie, liderii români realizau că

Giuseppe Mazzini

se puteau totuşi înfăptui treptat obiectivele particulare ale fiecărei naţiuni. Acţiunea românească în exterior s-a concentrat la Paris, din mai multe motive: cei mai mulţi tineri români studiaseră sau studiau în Franţa; cultura română modernă se dezvoltase sub influenta celei franceze; francezii erau un popor neolatin, ca şi românii, iar Franţa era o mare putere, cu un cuvânt important în chestiunile europene; în Franţa exista un curent de opinie favorabil cauzei române; împăratul Napoleon al III-lea şi consilierii săi erau interesaţi să-i sprijine pe români, inclusiv din motive pragmatice, din interese economice şi politice la Dunărea de Jos.

De aceea, acţiunea de propagandă românească, cu centrul în Franţa, a cuprins aproape întreaga Europă. Astfel, la sfârşitul Războiului Crimeii (1853–1856) – când marile puteri europene ajutaseră Turcia să învingă Rusia – în timpul tratativelor de pace purtate la Paris, Franţa a cerut unirea Ţărilor Române sub un principe străin. Problema românească devenise în acest fel o problemă internaţională. S-au opus vehement Turcia – puterea suzerană – şi Austria – care stăpânea multe provincii cu majoritate românească –, iar Anglia nu s-a pronunţat. S-a decis, prin tratatul de pace din 1856, consultarea locuitorilor celor două ţări, trecerea Moldovei şi Ţării Româneşti (de sub tutela Turciei şi Rusiei) sub garanţia colectivă a celor şapte mari puteri (cele două de mai sus, plus Franţa, Anglia, Sardinia, Prusia, Austria) şi retrocedarea către Moldova a trei ţinuturi din sudul Basarabiei (răpite, împreună cu toată provincia, în 1812), ceea ce făcea ca Rusia să nu mai fie o putere dunăreană.

Consultarea locuitorilor celor două ţări urma să se facă prin două adunări alese ale tuturor categoriilor sociale din Moldova şi Ţara Românească. În ciuda încercării Austriei şi Turciei de a falsifica rezultatul alegerilor, până la urmă, cele două adunări (numite *ad-hoc*, semn că erau convocate numai pentru acel scop anume) au votat în 1857 rezoluţii aproape identice, care exprimau cele mai generale „dorinţi" ale românilor:

- unirea Principatelor într-un singur stat cu numele de România;
- prinţ străin ereditar dintr-o dinastie domnitoare a Europei, al cărui urmaşi să fie crescuţi în religia ţării (ortodoxă);
- respectarea drepturilor şi a autonomiei noului stat, pe baza vechilor tratate româno-otomane;
- neutralitatea pământului Principatelor;
- o adunare obştească, deţinătoare a puterii legislative şi în care să fie reprezentate toate interesele naţiunii.

În 1858, cele şapte mari puteri s-au întrunit iarăşi la Paris, într-o conferinţă, care a luat în discuţie dorinţa de unire a românilor, exprimată prin adunările *ad-hoc*, dar nu a pus-o în practică datorită rivalităţilor dintre ele. Totuşi, puterile au adoptat o convenţie, în care se exprimau următoarele decizii: formarea din cele două ţări a unei uniuni numite „Principatele Unite ale Moldovei şi Ţării Româneşti", cu autonomie garantată în mod colectiv de către cele şapte mari puteri, suzeranitatea turcă rămânând doar formală; principatele urmau să albă fiecare câte un domn (român, nu străin), câte o adunare legislativă, câte un guvern şi câte o capitală; două instituţii centrale, una cu rolul de a alcătui proiecte de legi comune şi alta ca for judecătoresc suprem al ambelor ţări, luau fiinţă la Focşani, oraş situat pe râul Milcov, care separa simbolic cele două ţări; se acceptau unele elemente de unitate, se stabilea egalitatea tuturor moldovenilor şi muntenilor în faţa legilor, posibilitatea de a fi aleşi

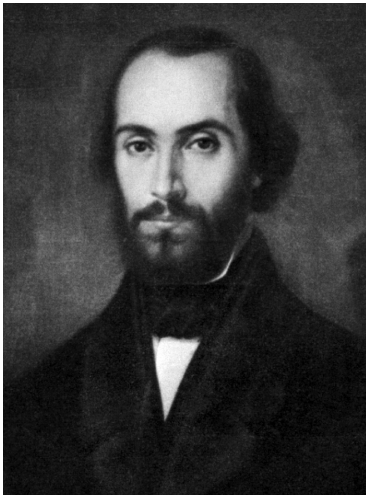

Nicolae Bălcescu,
portret de Gheorghe Tattarescu

în funcţii publice în oricare din cele două ţări, se desfiinţau monopolurile şi privilegiile feudale, se introduceau noi reglementări electorale (bazate pe cens, adică pe venit), se prevedea îmbunătăţirea situaţiei ţăranilor etc. Acest act nici nu înfăptuia unirea, dar nici nu o împiedica în mod expres.

Noii domni urmau să fie aleşi de către adunări elective, întrunite la Iaşi şi la Bucureşti, în ianuarie 1859. După o bine organizată propagandă şi după o pregătire intensă prin adunări, mesageri, presă, alte publicaţii etc., partida naţională a stabilit o strategie de unire şi a trecut la alegerea domnului. Primii au ales moldovenii la Iaşi, la 5 ianuarie 1859, anume pe colonelul Alexandru Ioan Cuza, fruntaş de la 1848, un om nou, fără sânge domnesc, dar dornic de progres şi democraţie. Partida naţională a stabilit că, pentru înfăptuirea unirii, la Bucureşti trebuia desemnat neapărat alesul Moldovei. La 24 ianuarie, după câteva săptămâni dramatice şi după zile în care poporul a înconjurat sala de şedinţe, adunarea l-a ales domn al Ţării Româneşti, în unanimitate, tot pe Alexandru Ioan Cuza.

Entuziasmul popular a fost spontan şi meritat, iar poporul român în întregimea lui, inclusiv cel din provinciile ocupate încă de străini, a văzut în acest act începutul formării României moderne. Ministrul de Externe al Franţei admira „voinţa de unire" a românilor, iar Kossuth Lajos, fostul conducător al revoluţiei ungare, scria că „un astfel de spirit este necesar ca un popor să-şi întemeieze o patrie sau, dacă a pierdut-o, să şi-o recâştige".

11.2. Domnia lui Alexandru Ioan I (1859–1866)

Cuza a domnit sub numele de Alexandru Ioan I şi a avut două perioade distincte de domnie: prima, între 1859–1862, a avut în atenţie lupta pentru recunoaşterea internaţională a dublei sale alegeri şi pentru înfăptuirea şi acceptarea unirii depline; a doua, între 1863–1865, a însemnat modernizarea României, prin înfăptuirea unor reforme adânci în întreaga societate. Până la urmă, încă din 1859, în urma unor eforturi diplomatice laborioase, marile puteri l-au recunoscut pe Cuza domn şi la Iaşi şi la Bucureşti, fără să accepte însă în mod explicit unirea deplină; până la urmă, s-a acceptat şi acest lucru, iar în ianuarie 1862 se întruneau la Bucureşti primul guvern unic al României şi prima adunare unică a României. Sprijinul masiv în acest sens, pe plan internaţional, a venit din partea Franţei, apoi a Italiei, Prusiei şi Rusiei. Domnul şi colaboratorii săi au trecut la unificarea completă a

tuturor instituţiilor, de la armată până la biserică, a legislaţiei, a cursului monetar, a simbolurilor naţionale etc. Toate acestea se petreceau cam în perioada în care Abraham Lincoln era ales preşedinte al SUA şi când unele state din sud părăseau Uniunea. În Europa, tot atunci, italienii şi germanii desfăşurau, prin elitele lor politice şi militare, o intensă activitate de unire în vederea făuririi Italiei şi Germaniei.

În România, domnul şi colaboratorul său cel mai apropiat, primul ministru Mihail Kogălniceanu, erau adepţii unor transformări structurale în societatea românească, după programul adoptat în 1848, dar fără revoluţie, ci pe calea reformelor. Adunarea legiuitoare, formată în majoritate din conservatori, nu voia aceste transformări şi se opunea prin vot oricărei reforme propuse, care-i leza interesele. Totuşi, guvernul Kogălniceanu a reuşit să impună secularizarea averilor mănăstireşti, adică trecerea în proprietatea statului a circa un sfert din pământul agricol al ţării şi a altor bunuri care se aflau în patrimoniul mănăstirilor. Această lege avea şi implicaţii în exterior, întrucât jumătate din aceste bunuri şi averi erau ale unor mănăstiri româneşti ce fuseseră puse din Evul Mediu sub ascultarea Locurilor Sfinte, a patriarhiilor orientale şi a Muntelui Athos, pentru a se asigura prestigiu şi prosperitate acestor lăcaşuri ajunse, cum se spunea atunci, „în mâinile păgânilor". Or, din Evul Mediu până în secolul al XIX-lea situaţia se schimbase, Grecia era acum independentă şi nu era firesc ca un sfert din pământul ţării să aparţină clerului şi să servească unor interese străine. Cu alte cuvinte, o parte din avuţia ţării se scurgea în exterior, cu precădere spre un stat european

Alexandru Ioan Cuza

liber, care nu mai era asuprit de „păgâni". Statul român a oferit o seamă de despăgubiri călugărilor greci şi, în ciuda opoziţiei Turciei, Rusiei şi Austriei, a votat legea prin care toate averile mănăstireşti din România erau şi rămâneau ale statului român (decembrie 1863). Alte state făcuseră acelaşi lucru încă din secolele trecute.

Piatra de încercare a guvernului Kogălniceanu era însă reforma agrară, pretinsă de forţele democratice încă din 1848. Toate proiectele propuse erau însă sistematic respinse de adunare, care nu era de acord nici cu o altă lege electorală. În faţa unui nou vot de blam dat de adunare, primul ministru şi-a prezentat demisia. Domnul însă i-a refuzat-o şi a dizolvat adunarea printr-o lovitură de stat, în mai 1864. Se trecea în acel moment la faza autoritară a domniei lui Cuza. A fost supusă aprobării poporului prin plebiscit o nouă constituţie („Statutul dezvoltător al Convenţiei de la Paris") şi o nouă lege electorală. Creşteau prerogativele domnului, se crea o nouă adunare legislativă, Senatul, se micşorau atribuţiile Camerei, intra în activitate Consiliul de Stat, iar dreptul de vot era lărgit, deşi rămânea censitar şi, pentru mulţi cetăţeni, indirect. În fine, noua adunare a votat „legea rurală", prin care se înfăptuia reforma agrară mult aşteptată: cam cinci sute de mii de familii de ţărani primeau circa două milioane de hectare de pământ, cu plata către vechii proprietari a unei despăgubiri, într-un interval de cincisprezece ani. Reforma, deşi a avut multe carenţe, a dat pentru prima oară pământul celor care-l lucrau de secole, a deschis drum modernizării agriculturii, dar şi unor transformări contradictorii care, în deceniile viitoare, aveau să zguduie în chip violent lumea rurală şi societatea românească în ansamblu.

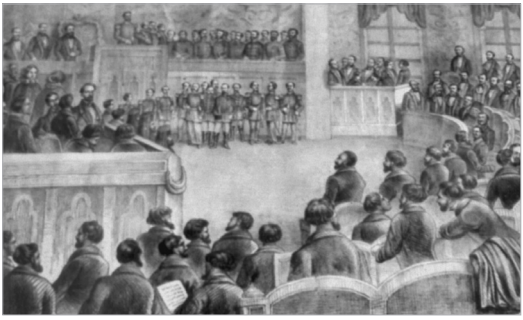

Şedinţa de deschidere a Camerei României în prezenţa domnitorului Cuza

În timpul lui Cuza au mai fost reformate justiţia, finanţele, armata, învăţământul. „Legea instrucţiunii publice" stabilea organizarea temeinică a şcolii, pe trei cicluri (primar, secundar şi superior). Învăţământul primar de patru ani era obligatoriu şi gratuit, România fiind printre primele ţări din lume cu o astfel de prevedere legală; creştea numărul de licee şi se înfiinţau universităţile moderne de la Iaşi (1860) şi Bucureşti (1864). Se introduceau codurile civil, penal şi comercial, după model francez şi italian. S-a introdus sistemul metric modern, s-a dat o nouă împărţire admi-

nistrativă a țării și s-a adoptat o lege a contabilității etc. Cuza a avut și proiecte pe care nu a putut sau nu a apucat să le înfăptuiască: crearea băncii naționale, a monedei naționale numite *romanat* (leul avea doar valoare de calcul), a distincțiilor și decorațiilor naționale etc. Regimul său a cultivat intens legăturile cu românii din provinciile aflate sub ocupație străină, a acordat stipendii unor școli și altor instituții românești din străinătate, a sprijinit integrarea în viața statului român a acelor români care, venind mai ales din Transilvania, se stabileau în România. Politica externă a țării a fost activă și demnă în raporturile cu Imperiul Otoman, cu marile puteri și a urmărit cultivarea bunei vecinătăți. România a sprijinit mișcările de emancipare a popoarelor din Balcani, din Polonia și Ungaria.

Cuza a voit să înfăptuiască mult în timp scurt, cu metode rapide, cu oameni noi și nu întotdeauna onești cu toții. Firește, de timpuriu a stârnit opoziții, mai ales din partea liberalilor radicali și a conservatorilor (două grupări politice opuse, dar care, din motive diferite, nu-l agreau pe principe). A comis și o seamă de greșeli, publice și personale, mai ales în timpul regimului autoritar, care au determinat deteriorarea raporturilor cu marile puteri și condamnări vehemente din partea opoziției interne. La finele anului 1865, domnul și-a dezamăgit numeroșii susținători, când a scris împăratului Franței și a anunțat în parlament că este gata de a părăsi tronul și a face loc unui prinț străin, așa cum ceruseră adunările *ad-hoc*. De aceea, la 11 februarie 1866, în urma unui complot, domnul a părăsit tronul și țara, cu urarea: „Să dea Dumnezeu să-i meargă țării mai bine fără mine decât cu mine! Să trăiască România!". A murit în 1873, în Germania și a

Stema Principatelor Unite

Tronul lui Alexandru Ioan Cuza

fost înhumat în țară, însoțit de miile de țărani, pentru a căror soartă mai bună militase în viață. A rămas în istorie ca unul din făuritorii României moderne, care a aplicat în șapte ani o considerabilă parte din programul progresist adoptat în 1848.

11.3. Domnia lui Carol I (1866–1914)

După înlăturarea lui Cuza, se formează o locotenenţă domnească, cu rolul de a rezolva repede problemele tronului vacant, căci unele dintre puteri puneau unirea în pericol. Aducerea unui principe străin, cu prestigiu în Europa şi care să fie un adevărat arbitru între grupările interne, era singura soluţie viabilă. Astfel, la 10 mai 1866, în urma unui plebiscit, parla-

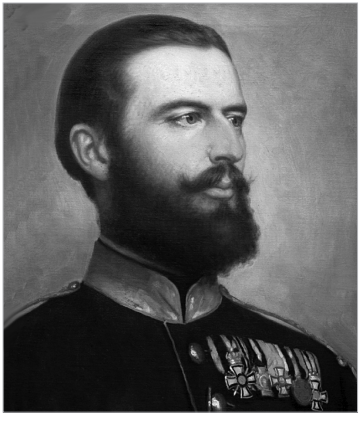

Portretul principelui Carol I, de George Peter Healy

mentul proclamă solemn voinţa României de a rămâne unită, „având în fruntea sa, pe Carol I, din dinastia Hohenzollern-Sigmaringen". Curând, prinţul german vine în ţară şi preia tronul, iar marile puteri, mai ales Turcia şi Austria, sunt puse din nou în faţa faptului împlinit.

Printre primele acte importante înfăptuite sub noul domn se numără promovarea unei constituţii, prima lege fundamentală cu adevărat modernă şi adoptată în mod democratic, de către reprezentanţii aleşi ai poporului român. Constituţia din 1866 se baza pe nevoile societăţii româneşti exprimate şi în programul de la 1848, în Convenţia de la Paris (1858) şi în Statutul lui Cuza (1864), având ca model constituţia belgiană. Se proclamau unele principii de bază impuse şi de revoluţiile veacului al XVIII-lea, anume „libertăţile şi drepturile fundamentale ale cetăţeanului", „suveranitatea naţională", „separarea puterilor în stat", responsabilitatea miniştrilor, sistemul parlamentar bicameral, monarhia constituţională şi ereditară, responsabilitatea monarhului etc. Numele oficial al ţării, consemnat în actul fundamental, era România. Suveranul avea mari atribuţii în materie executivă, dar şi legislativă. Puterea legislativă o avea totuşi parlamentul, format din Senat şi Camera Deputaţilor. Camera avea drept de autoconducere, de interpelare şi de anchetă. Între drepturile şi libertăţile democratice, cele mai liberale erau inviolabilitatea proprietăţii private, libertatea nestingherită a presei, fără cenzură şi cauţiune, precum şi dreptul de azil politic, pentru toţi cei urmăriţi în Balcani şi în imperiile ţarist şi austriac (din 1867, austro-ungar).

Constituţia, nerecunoscând niciun fel de tutelă externă, a fost promulgată de domn fără a ţine seama de suzeranitatea turcă sau de puterile garante. După ea a funcţionat, sub aspect juridic, societatea românească până la începutul secolului al XX-lea, dovedindu-se a fi una din cele mai moderne constituţii din Europa.

Recunoaşterea independenţei absolute şi unirea Dobrogei cu România

După adoptarea Constituţiei, obiectivul fundamental era recunoaşterea de către marile puteri a independenţei depline şi desăvârşirea unirii. În paralel, modernizarea societăţii se desfăşura în ritm alert. Se creează noi întreprinderi şi ramuri industriale. Din 1861, România exporta petrol rafinat, iar în 1878, ţara avea douăzeci de rafinării. Cărbunele din Transilvania era căutat pe piaţa Europei Centrale. Cuza a desfiinţat taxele vamale la export, iar principele Carol I a încheiat în 1875 şi 1876 convenţii comerciale cu Austro-Ungaria şi Rusia, sfidând astfel Turcia. În 1867, se instituie sistemul monetar naţional şi se bat monedele României. Se pun bazele creditului modern, iar în 1880 ia naştere Banca Naţională a României. În anii ’50 şi ’60 ai secolului, se construiesc primele căi ferate, iar în 1878 România avea deja o reţea de 1 300 kilometri de căi ferate. La începutul secolului al XX-lea, lungimea totală a căilor ferate în România, Transilvania şi Bucovina era de 7 200 kilometri. Progresele economice rapide erau însă împiedicate de suzeranitatea formală a Imperiului Otoman şi de stăpânirile străine sub care trăiau încă multe milioane de români. După 1870, efortul de obţinere a independenţei absolute devine tot mai accentuat.

După jumătatea secolului al XIX-lea, legăturile României cu Poarta deveniseră formale, iar suzeranitatea otomană nu mai exista decât sub aspect juridic. Principele Carol şi guvernele României au făcut eforturi pentru recunoaşterea pe cale diplomatică a independenţei depline a României, dar aceste strădanii nu conduseseră la rezultatul dorit. În acel timp (1875–1876), popoarele balcanice din Bosnia şi Herţegovina, din Bulgaria, Serbia şi Muntenegru au organizat revolte şi războaie contra Imperiului Otoman, pe care România le-a sprijinit indirect. Aceste mişcări au fost însă înfrânte. În 1876, Rusia a iniţiat pregătiri pentru un război contra Turciei, asigurându-se de neutralitatea Austro-Ungariei, care urma să primească unele avantaje. În toiul pregătirilor de război, România şi-a oferit concursul complet pentru Rusia, în

lupta contra Turciei, în vederea recunoaşterii independenţei absolute. Autorităţile ruse nu au dorit însă decât o convenţie de trecere a trupelor ruse pe teritoriul României, cu condiţia menţinerii integrităţii teritoriale a ţării şi apărării drepturilor politice ale statului român. Războiul ruso-turc a început în aprilie 1877, când turcii au bombardat localităţi şi porturi româneşti de la Dunăre. Atunci, parlamentul

Adunarea Deputaților proclamă Regatul României

de la Bucureşti a votat ruperea oricăror legături de dependenţă ale României cu Poarta şi a decis starea de război cu acest stat. La 9 mai 1877, independenţa României a fost proclamată oficial în Camera Deputaţilor, în urma unui memorabil discurs al lui Mihail Kogălniceanu, ministrul de externe al ţării. Cu excepţia Rusiei, marile puteri au privit actul cu oarecare reţinere, iar Turcia a acuzat România de „rebeliune".

Operaţiunile militare decurgeau cu dificultate la sud de Dunăre, unde turcii aveau sisteme de fortificaţii bine puse la punct. În vara anului 1877, armata rusă era pe punctul de a fi învinsă la Plevna, de aceea, la 19 iulie, comandantul frontului rus din Balcani a cerut imperios principelui Carol intervenţia armatei române. Aceasta a intervenit şi a reuşit să încline balanţa în defavoarea Turciei. În august 1877, s-au încheiat convenţii între principele Carol I şi ţarul Rusiei, în urma cărora România a devenit practic parte cobeligerantă. România avea atunci cam 100 000 de soldaţi, dintre care vreo 60 000 armată de operaţiuni. Aproximativ 10 000 de români au murit în lupte sau au fost răniţi. În ianuarie 1878, victoria era clar de partea armatelor ruso-române, la care se adăugaseră şi voluntari bulgari. Acest război a fost unul al tuturor românilor, nu doar din România, ci din toate provinciile româneşti. Aproape 4 000 de români din Transilvania s-au înrolat ca voluntari, alături de mulţi din Bucovina; s-au adunat pentru front ofrande şi contribuţii, s-au organizat

ambulanţe şi spitale, au acţionat comitetele de femei. S-a organizat pentru prima oară serviciul sanitar al armatei. Până şi literaţii şi artiştii au fost prezenţi pe front, pe câmpiile Bulgariei sau au urmărit desfăşurarea luptelor şi au imortalizat, prin mijloacele lor specifice, efortul poporului român. Aşa au fost Vasile Alecsandri, Ciprian Porumbescu, Nicolae Grigorescu, Theodor Aman, Carol Pop de Szathmary şi alţii. Ei au insuflat curaj şi încredere poporului lor.

Rusia a voit să profite singură de victorie şi a încheiat o pace separată cu otomanii, la San Stefano, în februarie 1878, prin care influenţa sa în Balcani devenea majoră. Marile puteri, mai ales Anglia şi Austro-Ungaria, au protestat şi s-a încheiat, ca urmare, o nouă pace, la Berlin, de pe urma căreia echilibrul era în parte restabilit, iar profitul mai multor puteri era asigurat: Anglia primea insula Cipru, Austro-Ungaria primea spre administrare Bosnia şi Herţegovina, Bulgaria de la nord de Balcani devenea provincie autonomă sub suzeranitatea Porţii, Rusia primea teritorii în Caucaz şi la Marea Neagră. În acelaşi timp, a fost recunoscută independenţa deplină a României, Serbiei şi Muntenegrului. România nu avea însă numai motive de mulţumire. După sacrificiile militare şi economice, după victoriile obţinute şi lăudate de comunitatea internaţională, ţara nu a fost recunoscută drept cobeligerantă, iar Rusia, care se angajase să apere integritatea teritorială a României, ocupa din nou cele trei judeţe din sudul Basarabiei, importante pentru accesul la Dunăre. De asemenea, în vederea recunoaşterii depline a independenţei sale de către marile puteri, România trebuia să acorde cetăţenie şi locuitorilor necreştini de pe teritoriul său şi să lichideze, în favoarea bancherilor germani, urmările unei afaceri feroviare (Strousberg) din care românii ieşeau în pierdere.

Ciprian Porumbescu

Totuşi, marile puteri au acceptat să recunoască, la propunerea Rusiei, unirea Dobrogei centrale şi de nord şi a Deltei Dunării cu România, ceea ce făcea ca, după peste 450 de ani de ocupaţie otomană, o veche provincie să revină sub stăpânire românească. Nu era vorba aici de generozitate rusă, ci de interese, căci, aşa cum s-a spus în epocă, în 1878, ruşii ne-au luat ceea ce era al nostru (sudul Basarabiei, parte integrantă a Moldovei) şi ne-au dat ceea ce nu era al lor (Dobrogea, desprinsă din Imperiul Otoman).

Transformarea României în regat

Cucerirea independentei absolute a României a avut pentru poporul român o importanţă politică, moral-spirituală, economică şi naţională. România a devenit oficial stat egal în drepturi cu celelalte state, a intrat cu demnitate în rândul naţiunilor complet libere ale Europei, iar din 1881, s-a transformat în regat, suveranul României fiind

Actul proclamării Regatului României

proclamat rege. Armata română, după o lungă întrerupere, a participat la un război modern, cu arme sofisticate şi a făcut faţă cu mult succes, fiind remarcată de specialişti şi lăudată de mass-media internaţională. Elanul spiritual s-a remarcat şi prin afirmarea, după anii '70 ai secolului, a clasicilor literaturii române – Mihai Eminescu, Ion Creangă, Vasile Alecsandri, Ioan Slavici, Ion Luca Caragiale şi alţii – a unor mari artişti plastici (Nicolae Grigorescu), a unor remarcabili savanţi în toate domeniile ştiinţelor. Modernizarea şi spiritul critic au animat mişcarea culturală numită „Junimea", de la Iaşi, condusă de Titu Maiorescu. Pe plan economic, ţara a devenit liberă să-şi apere propriile interese, să ducă o politică protecţionistă, să-şi afirme piaţa locală şi să-şi creeze locuri de desfacere a produselor proprii. Sub aspect naţional, a devenit evident pentru toţi că „soarele românilor la Bucureşti răsare"; statul independent numit Regatul României devenea punctul de atracţie pentru provinciile române aflate sub stăpâniri străine, iar mişcarea de emancipare naţională intra de-acum în faza finală şi era concertată prin cooperarea forţelor din exterior (Basarabia, Bucovina, Transilvania, Ungaria) cu cele ale statului român. Problema ţărănească şi problema naţională domină de departe eşichierul politic românesc spre finele secolului al XIX-lea şi vor defini principalele curente politice, cel conservator şi cel liberal, în funcţie de care se vor forma şi partidele politice ale ţării. Alte orientări sunt cele de stânga, social-democrate şi socialiste, influenţate dinspre exterior, cu

variante precum poporanismul şi sămănătorismul, afirmate în jurul anilor 1900 şi în plan cultural-artistic şi literar. O componentă a unora dintre aceste orientări – mai ales a celor de esenţă conservatoare – avea în atenţie antisemitismul, cultivat de anumite publicaţii şi diseminat chiar în rândul opiniei publice.

11.4. De la independenţă la „unirea cea mare" (1878–1918)

Prin anii '70 ai secolului al XIX-lea, se încheiau formarea Italiei şi a Germaniei, iar Europa intra într-o epocă nouă. Mişcările de emancipare naţională şi de subminare a statelor multinaţionale anacronice, a imperiilor care veneau din trecut, dar nu aveau viitor, luau o amploare fără precedent. Era firesc să fie aşa, din moment ce popoare întregi şi populaţii din Balcani erau stăpânite încă de otomani sau de austro-ungari. Cehii, slovacii sau polonezii nu aveau state proprii, iar mai mult de jumătate dintre români nu trăiau în România.

Basarabia

În Basarabia, Imperiul Ţarist a organizat o politică de colonizare masivă cu populaţie slavă, un proces de rusificare prin administraţie, justiţie, biserică şi şcoală. Unirea Moldovei şi Ţării Româneşti a avut un ecou puternic în Basarabia, fapt pentru care autorităţile ruse au încercat să întrerupă toate legăturile cu România. În 1867, limba română a fost interzisă în toate şcolile din Basarabia, iar limba rusă a ajuns obligatorie. Toate cărţile vechi bisericeşti în limba română au fost strânse la Chişinău şi distruse. Totuşi, imperiul era nemulţumit de ineficienţa procesului de rusificare, deşi proporţia românilor, spre anul 1900, ajunsese la 50–60% (slavii erau în jur de 30%, iar evreii cam 11%).

Deoarece elita română a fost îndepărtată sau rusificată în mare măsură, iar represiunea ţaristă a fost extrem de dură, mişcarea naţională a urmat adesea căi ocolite, mai mult culturale decât politice. S-a apelat la presă (ziarele „Românul" şi „Basarabia"), la unii învăţători şi preoţi, la societăţi culturale, la sprijin din România şi la figuri marcante de intelectuali, ca Ion Inculeţ, Emanoil Gavriliţă, Ioan Pelivan, Zamfir Arbore, Alexandru Nour,

Stema Regatului României

Constantin Stere, Pantelimon Halippa şi alţii. Populaţia era însă în mare parte analfabetă, iar economia era menţinută în stare de evidentă înapoiere.

Transilvania şi Bucovina

Cele două importante provincii erau cuprinse în cadrul aceluiaşi Imperiu, anume cel Austriac sau, de la 1867, Austro-Ungar. Acest stat multinaţional, în care minorităţile la un loc reprezentau de fapt majoritatea populaţiei, a trecut după 1848 prin mai multe metamorfoze: între 1849–1867, regimul politic în acest stat a fost neoabsolutist, fiind refăcut sistemul autoritar şi centralizat, prin metode mai subtile, ce nu au dus însă la rezultatele dorite de guvernanţi; între 1860–1867, s-a încercat un regim federalist liberal, în timpul căruia s-a redat autonomia ţărilor şi provinciilor istorice din Austria; între 1867–1918, s-a derulat regimul dualist austro-ungar, prin care factorii de decizie din Austria şi cei din Ungaria s-au înţeles ca, în schimbul ridicării ungurilor la rangul de naţiune dominantă în estul ţării, să menţină împreună, cu mijloace de mână forte, imperiul. Sub toate aceste regimuri, mişcarea de emancipare naţională a românilor s-a adaptat necesităţilor şi s-a desfăşurat cu mijloace adecvate.

În 1848, numărul românilor din Bucovina era dublu faţă de cel al ucrainenilor, dar în 1900, ucrainenii îi depăşeau cu ceva pe români. Politica de deznaţionalizare forţată a românilor s-a derulat prin biserică şi şcoală, dar mai ales prin mari colonizări de populaţie ucraineană, germană, polonă, slovacă etc. În Bucovina, au avut rol important societăţile culturale şi politice româneşti, biserica, periodicele „Bucovina", „Gazeta Bucovinei", „Patria", „Junimea literară", marile serbări de la Putna din 1871 (unde au fost prezenţi intelectuali din toate regiunile româneşti, inclusiv tânărul poet Mihai Eminescu), comemorarea a patru secole de la moartea lui Ştefan cel Mare, în 1904 etc. Din 1892, în fruntea luptei naţionale, s-a plasat Partidul Naţional Român din Bucovina. În 1875, s-a creat Universitatea din Cernăuţi, cu limba de predare germană, în cadrul căreia autorităţile au permis funcţionarea unei catedre de limbă şi literatură română.

Cea mai puternică mişcare de emancipare naţională a românilor a avut loc în Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş, unde, pe la anul 1900, trăiau sub ocupaţie străină aproape trei milioane de români, ceea ce, conform datelor oficiale, adesea „ajustate", reprezenta între o jumătate şi două treimi din populaţia acestor provincii.

Restul erau maghiari (împreună cu secuii), germani, evrei, ţigani şi alţii. Mulţi români de aici au trecut în România, mai ales după 1877, iar alţii, şi mai mulţi, au emigrat în SUA şi Canada. După 1860, odată cu regimul liberal, speranţele românilor au renăscut. Deşi nu s-a recunoscut un singur organism autonom pentru toţi românii din Imperiul Habsburgic (Banatul şi părţile vestice, de pildă, au fost încadrate Ungariei), s-a redat totuşi autonomia Transilvaniei istorice. Printr-o nouă lege electorală, cu censul mai scăzut, au ajuns şi românii să voteze, fapt în urma căruia, între 1863–1864, a funcţionat prima şi ultima dietă transilvană cu majoritate relativă românească, la Sibiu. Această dietă a votat două legi de importanţă capitală: legea pentru egalitatea naţiunii române şi a confesiunilor sale cu celelalte naţiuni şi confesiuni din Transilvania şi legea privind oficializarea limbii române, alături de maghiară şi germană. Din păcate, aceste legi, care puteau să instaureze în ţară un nou climat politic, au fost repede abolite, în urma eşecului regimului liberal. Pentru a împiedica prăbuşirea imperiului, Curtea vieneză şi autorităţile austriece au găsit o posibilitate de compromis, prin care agonia s-a mai prelungit cu o jumătate de secol: Ungaria a fost ridicată din statutul de ţară supusă la acela de ţară dominantă, creându-se astfel un imperiu bicefal, cu două capitale, două guverne (trei ministere erau comune), două parlamente etc. În partea imperiului administrată de guvernul ungar (numită Transleitania) erau incluse Slovacia, Croaţia, Voivodina, Banatul, Transilvania, Crişana, Maramureşul, teritorii rutene, adică regiuni în care maghiarii erau minoritari. În tot acest stat, care relua himera medievală a „Coroanei Sfântului Ştefan”,

Marea pecete a Regatului României

maghiarii erau cu ceva peste o treime din populaţie. Bucovina era administrată de Viena, făcând parte din Cisleitania. Aceste regiuni nu mai aveau niciun fel de autonomie. Printr-o serie de legi cu aparenţă democratică şi cu aplicare defectuoasă (legea electorală, a naţionalităţilor, a presei, a învăţământului etc.), ajustate periodic, viaţa naţională a popoarelor cuprinse în Ungaria a fost treptat jugu-

lată. Naţiunea maghiară a fost declarată „una şi indivizibilă”, iar limba maghiară obligatorie în administraţie şi şcoală. Şcoli româneşti au rămas doar cele confesionale, susţinute financiar de comunităţi şi de biserică. De aceea, luptele de emancipare naţională au luat forme ample şi bine organizate. Românii nu au recunoscut legalitatea regimului dualist, fiindcă ei nu au fost întrebaţi în legătură cu aceasta.

Anul al II-lea. N-ro 38 Bucurescĭ calea Mogoșoae N-ro 18. Vinerĭ 16/28 Maĭ 1858

Luminésă-te și veĭ fi. ROMÂNUL Volesce și veĭ puté.

DIARIŬ POLITICŬ. COMERCIALŬ. LITERARIŬ.

(ARTICOLII TRIMIȘI ȘI NEPUBLICAȚI SE VOR ARDE).

Directorul diarului Românul și redactorul respundĕtor: C. A. Rosetti. — Tipografia C. A. Rosetti, calea Brezoianu Nr. 10.

BUCURESCI 15/27 Maiŭ.

FOIȚA ROMANULUI.

Ziarul *Românul*, înființat în 1857
de către C. A. Rosetti

Primul lor protest de amploare a fost în 1868, prin „Pronunciamentul de la Blaj”. În 1869, ei şi-au organizat două partide naţionale române, unul în Banat şi în Părţile vestice şi altul în Transilvania propriu-zisă. În 1881, aceste două partide s-au unit, sub numele de Partidul Naţional Român. Societăţile culturale, cele pentru apărarea limbii mai ales (cum a fost ASTRA), periodicele „Gazeta de Transilvania”, „Federaţiunea”, „Telegraful român”, „Tribuna”, „Luceafărul”, „Românul”, „Drapelul” şi multe altele, asociaţiile studenţeşti, şcolile de mare tradiţie, cum au fost cele din Blaj, Arad, Braşov, Beiuş, Sibiu şi Caransebeş, au întreţinut viu spiritul naţional şi au creat generaţii de intelectuali şi luptători. Cea mai amplă acţiune românească a fost „Memorandul românilor din Transilvania şi Ungaria”, un document în jurul căruia s-a desfăşurat o întreagă mişcare, între 1881 şi 1895. Conducătorii mişcării naţionale româneşti – Ioan Raţiu, George Pop de Băseşti, Iuliu Coroianu, Eugen Brote Vasile Lucaciu, Septimiu Albini şi alţii – au plănuit o amplă acţiune, axată în jurul unui memoriu înaintat împăratului, prin care să se dezvăluie şi să se condamne regimul de opresiune naţională la care erau supuşi românii şi să se ceară acordarea drepturilor lor fireşti. Aceasta, cu atât mai mult cu cât se împlinea un secol de la marile petiţii româneşti din 1791–1792. O delegaţie de trei sute de români a prezentat memoriul la Viena, la Curte, în 1892. Suveranul nu a primit însă documentul şi l-a trimis guvernului ungar de la Budapesta, care l-a respins. Liderii românilor au fost acuzaţi de „atentat contra statului ungar”, nu fiindcă au scris memoriul, ci fiindcă l-au răspândit în limbi de circulaţie

internațională. Ei au fost aduși în fața justiției, printr-un proces la Cluj (1894) și condamnați la ani mulți de închisoare. De altminteri, scopul mișcării a fost tocmai popularizarea peste hotare a situației grele a românilor din Transilvania, iar acest scop a fost atins; nimeni nu credea sincer că împăratul sau elita maghiară vor acorda drepturi românilor. Procesul de la Cluj a fost, de fapt, un prilej de solidarizare a tuturor românilor, de mari manifestații de simpatie a comunității democratice internaționale, din Franța și Italia până în SUA, față de cauza românilor. Ioan Rațiu, președintele Partidului Național Român, declarase în fața tribunalului care urma să-l condamne că acolo, asupritorii discutau existența poporului român, dar că „existența unui popor nu se discută, se afirmă!".

Liderii mișcării naționale românești din Transilvania au desfășurat ample acțiuni de masă, cu metode variate, au pătruns până în cele mai îndepărtate sate, explicând tuturor românilor, pe înțelesul fiecăruia, ce înseamnă libertatea națională și care urma să fie soarta unită a tuturor românilor. În mișcare, au fost atrase și grupurile socialiste române din Ungaria, care, la începutul secolului al XX-lea, aveau o organizare proprie. Ele militau pentru îmbinarea dintre lupta socială și cea națională.

Unii lideri au văzut viitorul într-o federalizare a popoarelor dunărene sub egida Austriei, dar acest plan s-a dovedit până la urmă utopic. Forța mișcării românești transilvane a constat și în legăturile ei strânse cu lupta celorlalte popoare și populații din imperiu, mai ales cu grupurile parlamentare ale slovacilor și sârbilor din Ungaria. Dar cheia succesului viitor s-a bazat pe legăturile permanente ale Transilvaniei cu România, mai ales după 1878–1881, pe sprijinul solid venit din partea Regatului României, pe acțiunile oficiale ale statului român și mai ales pe cele ale diferitelor organizații, precum și pe sprijinul marilor personalități.

11.5. Primul Război Mondial

La finele secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, România se afla în plin avânt economic, mai ales industrial. Au apărut noi întreprinderi, noi domenii de producție și chiar noi ramuri industriale. A sporit industria metalurgică, extractivă și de prelucrare a materiilor prime. Spre 1900, în România erau 87 de rafinării. În 1882, s-a introdus iluminatul electric în București, iar în 1884, Timișoara a fost primul oraș european în care s-a folosit iluminatul electric al străzilor. S-a dezvoltat rețeaua de drumuri și căi ferate,

ca și transportul fluvial și maritim. S-a construit podul de la Cernavodă (după planurile inginerului român Anghel Saligny), unul dintre cele mai importante din lume la ora respectivă; el lega Dobrogea de restul României și sporea accesul mărfurilor și oamenilor spre și dinspre Marea Neagră. La începutul secolului al XX-lea, inginerii români Traian Vuia, Aurel Vlaicu și Henri Coandă au fost între pionierii aviației mondiale, contemporani cu frații Wright și cu alții. De pildă, Traian Vuia a fost primul în lume care a zburat cu un aparat mai greu decât aerul, propulsat cu mijloace proprii de bord.

Toate aceste realizări au fost umbrite de anumite frământări sociale, mai ales ale țăranilor, răzvrătiți de mai multe ori între anii 1888–1907 contra arendașilor și stăpânilor care concentraseră pământul și impuseseră condiții grele de muncă. Anumite acțiuni, timide încă, au organizat și muncitorii din marile orașe, grupați în parte, sub influența unor idei socialiste, într-un partid social-democrat (1883), cu existență efemeră. Viața politică în România era dominată de cele două partide tradiționale, temeinic organizate prin anii '70 și '80 ai secolului al XIX-lea, anume Partidul Național Liberal (PNL) și Partidul Conservator. Ele au alternat la guvernare, în cadrul unui sistem de stabilitate numit „rotativa guvernamentală". O autoritate tot mai mare are PNL, partidul noilor forțe industriale și comerciale, al capitalului autohton, adept al unei linii politice intitulate „prin noi înșine". O familie de mare prestigiu, care a creat o adevărată dinastie în acest partid, a fost familia Brătianu, cu rol important încă de la 1848. Între 1876–1888, guvernul țării a fost condus de Ion C. Brătianu, cu o politică realistă și plină de notabile realizări.

Din păcate, liniștea lumii era amenințată de pregătirile de război, datorate rivalităților dintre marile puteri. Formarea celor două grupări militare și politice, anume Tripla Alianță sau Puterile Centrale (Germania, Austro-Ungaria și Italia) și Tripla Înțelegere sau Antanta (Anglia, Franța și Rusia) a făcut ca lumea să se împartă în două tabere rivale, după interese și simpatii sau tradiții istorice. România, situată într-o regiune sensibilă din centrul Europei și în vecinătatea Balcanilor, nu putea rămâne în afara sistemului de alianțe, deoarece trebuia să-și asigure securitatea. După 1877, relațiile României cu Rusia s-au deteriorat rapid, mai ales în urma ocupării din nou de către ruși a sudului Basarabiei și după ce trupele ruse au rămas mai mult timp pe teritoriul României. Politica

expansionistă spre Balcani a Rusiei şi includerea României în planurile de dominare rusă erau evidente. Acesta a fost motivul principal pentru care România, în 1883, a încheiat o alianţă defensivă secretă cu Puterile Centrale. Evident, ulterior, clasa politică şi opinia publică românească au impus o altă orientare politicii externe româneşti, în funcţie de interesele naţionale ale tării. Alianţele se fac în funcţie de interese, iar interesul cel mai important al României, la începutul secolului al XX-lea, era unirea cu ţara a tuturor provinciilor româneşti, adică a teritoriilor din jur cu majoritate etnică românească. Era ştiut că peste jumătate dintre români trăiau încă în afara României şi că unirea lor cu ţara nu avea să fie un dar din partea nimănui, ci rezultatul unor sacrificii. Deci, alăturarea fermă a României de partea uneia sau a alteia dintre cele două grupări era legată de satisfacerea idealului naţional. Numai că decizia era extrem de dificilă, deoarece Austro-Ungaria (parte a Puterilor Centrale) stăpânea Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul şi Bucovina, cu multe milioane de români, iar Rusia (parte a Antantei) stăpânea Basarabia, şi ea cu masivă populaţie românească. Oricare decizie, indiferent de victorie, implica şi pierderi. O repetiţie generală a marelui conflict ce se pregătea au fost războaiele balcanice (1912–1913), prin care statele creştine din Balcani au încercat să recupereze zonele pe care le mai aveau sub stăpânire turcă. Din păcate, datorită rivalităţilor dintre ele, rezultatul nu a fost cel dorit.

Ion C. Brătianu

România, care a fost un fel de arbitru în regiune, a intervenit vag, numai în al doilea război şi a obţinut, prin pacea de la Bucureşti (1913), partea de sud a Dobrogei (sau Cadrilaterul, fără majoritate etnică românească), ceea ce a tensionat relaţiile ei cu Bulgaria.

Datorită complexităţii situaţiei, în 1914, când a izbucnit războiul, România s-a declarat oficial neutră, dar a avut totuşi o neutralitate binevoitoare faţă de Antanta. În acelaşi an, a murit regele Carol I, fiind urmat la tron de nepotul său, Ferdinand I (1914–1927). Cu moartea regelui Carol, după 48 de ani de domnie, se încheia o epocă de mari realizări în istoria românilor, purtând amprenta inconfundabilă a personalităţii deosebite a marelui suveran. Neutralitatea

nu s-a putut prelungi mai mult decât până în anul 1916, fără să lezeze interesele fundamentale ale ţării. În august 1916, România a semnat o convenţie politică şi una militară (ambele secrete) cu Antanta, prin care se prevedea: intrarea rapidă a ţării în război contra Austro-Ungariei, aprovizionarea ritmică a armatei române de către Antanta, sprijinul dat României de armata rusă în Dobrogea, ofensiva dinspre Salonic (Grecia) a trupelor aliate contra armatelor bulgare şi turceşti. În schimb, ţările Antantei se obligau să respecte integritatea teritorială a României şi să asigure României condiţii de egalitate cu părţile semnatare la viitoarea conferinţă de pace; cel mai important lucru era recunoaşterea de către Franţa, Anglia, Rusia, Italia şi aliaţii lor a aspiraţiei românilor de integrare a Transilvaniei, Banatului, Crişanei, Maramureşului şi Bucovinei în statul român. Cu această garanţie, armata română (formată din peste 800 000 de militari) – în urma declaraţiei de război contra Austro-Ungariei – şi-a concentrat atacul pe linia Carpaţilor, pentru eliberarea Ardealului şi, în proporţie mult mai mică în Dobrogea, contra trupelor germano-bulgaro-turceşti. Presată de un inamic superior ca număr şi ca înzestrare, lipsită de unele ajutoare promise din partea Antantei, armata română a fost înfrântă la Dunăre şi, după notabile succese, a fost obligată să se retragă pas cu pas din Transilvania. Trupele austro-ungare şi germane forţau văile râurilor spre a pătrunde la sud de Carpaţi. Au reuşit acest lucru pe văile Jiului şi Oltului. După aproape patru luni de lupte, la 6 decembrie 1916, trupele germane intrau în Bucureşti, fapt care însemna ocuparea de către Puterile Centrale a două treimi din România de atunci. Casa Regală, guvernul, administraţia centrală, o parte din populaţie s-au retras în Moldova, în singura parte de ţară rămasă liberă. Frontul s-a stabilizat în sudul Moldovei, dar pericolul era iminent. Rezistenţa românilor era dificilă; asprimea iernii, foametea, bolile au afectat milioane de oameni. Parlamentul, guvernul, regele au luat măsuri de ieşire

Regele Ferdinand I

din criză. S-au promis reforma agrară și cea electorală, iar o parte din arhive, tezaurul Casei Regale Române și valori unice ale tezaurului național au fost puse – cum se credea atunci! – la adăpost în Rusia. Cele mai multe au rămas acolo până astăzi, confiscate de bolșevici și reținute și după căderea URSS. Pe de altă parte, regimul militar instituit de germani și austro-ungari în partea ocupată a spoliat România de uriașe cantități de bunuri ale solului și subsolului (în valoare de circa optsprezece miliarde lei aur).

România, concentrată în Moldova, și-a refăcut o armată de circa 460 000 de militari, a fost înzestrată cu armament modern cumpărat din străinătate și instruită de misiunea militară franceză condusă de generalul Henri Mathias Berthelot. Regina Maria a organizat sub patronajul său Crucea Roșie. De aceea, când trupele Puterilor Centrale au dat asaltul decisiv pentru a scoate România din război, în iulie-august 1917, armata română a obținut victoriile de la Mărăști, Mărășești și Oituz și a salvat statul român. Soldații au fost însuflețiți de promisiunea solemnă a rege-

lui că vor primi pământ după război și de deviza generalului Eremia Grigorescu: „Pe-aici nu se trece!”. Din păcate, victoriile românești au avut doar o valoare morală, deoarece marile transformări din Rusia au făcut ca România să-și piardă singurul aliat important din zonă. Rusia a încheiat armistițiu și apoi pace separată cu Puterile Centrale. România a fost obligată să facă la fel, pentru a nu dispărea complet. În noiembrie 1918, România a reluat ostilitățile contra Puterilor Centrale, iar armistițiul cerut de Germania a găsit România alături de Antanta. Autoritățile române au reușit să convingă aliații tradiționali ai României că pacea cu Germania și Austro-Ungaria (mai 1918, București) nu a fost o trădare (cum apreciau unii), ci o soluție temporară, repudiată la momentul oportun. România pierduse 340 000 de militari, avusese 300 000 de grav răniți și 115 000 de prizonieri și dispăruți.

11.6. „Unirea cea mare”

Anul 1918, în ciuda marilor umilințe și sacrificii îndurate, a adus României cea mai mare împlinire din întreaga sa istorie modernă: unitatea politică a tuturor românilor. Prima provincie care s-a unit cu țara a fost și cea care fusese ocupată de străini cel mai târziu, anume Basarabia (răpită de ruși în 1812). Cum se știe, din cadrul său, sudul, adică ținuturile (județele) Cahul, Ismail și Bolgrad, fuseseră redate Moldovei și, implicit, României între 1856 și 1878. După mai bine de o sută de ani de ocupație, Basarabia revenea într-un stat românesc (acum în România) într-o stare de înapoiere deosebită, menținută astfel de Imperiul Țarist. Încă din toamna anului 1917, s-a format la Chișinău *Sfatul Țării*, organul reprezentativ ales democratic

Alexandru
Vaida-Voevod

al populației dintre Prut și Nistru, care a decis autonomia Basarabiei. La scurt timp, s-a proclamat Republica Moldovenească, care apoi și-a declarat independența. Aceeași instituție, *Sfatul Țării*, în care erau reprezentate și minoritățile naționale, a decis în majoritate de voturi, la 27 martie/9 aprilie 1918, unirea Basarabiei cu Regatul României.

Mai rămâneau românii din Impe-

riul Austro-Ungar, care în timpul războiului fuseseră obligaţi adesea să lupte contra propriului lor popor. Drama acestor oameni a fost surprinsă cu talent de Liviu Rebreanu în romanul „Pădurea spânzuraţilor". Încă din octombrie 1918, reprezentanţii populaţiei române, în frunte cu Sextil Puşcariu şi Iancu Flondor, au decis unirea Bucovinei cu România. S-a format un Consiliu Naţional Român, condus de Iancu Flondor, care a decis să acţioneze rapid, mai ales că trupele ucrainene intrau în Bucovina. La 15/28 noiembrie 1918, s-a întrunit la Cernăuţi *Congresul General al Bucovinei*, format din reprezentanţii românilor, polonezilor, germanilor şi rutenilor, care au decis, cu mare majoritate, „unirea necondiţionată, pentru vecie, a Bucovinei, în vechile ei hotare, cu Regatul României". Reprezentanţii celorlalte populaţii au recunoscut apoi şi ei unirea Bucovinei cu România.

Adunarea Naţională de la Alba-Iulia, 1 decembrie 1918

Şi în Transilvania, mişcarea de unire cu România era foarte activă. În octombrie 1918, când împăratul Carol I a propus federalizarea Austro-Ungariei, românii au răspuns printr-o declaraţie de independenţă, prezentată de deputatul Alexandru Vaida-Voevod, în parlamentul maghiar. Treptat, puterea locală a fost preluată de consiliile naţionale române, iar ordinea publică era asigurată de gărzile româneşti. Organul de conducere al tuturor românilor era Consiliul Naţional Român, format din şase membri ai Partidului Naţional Român şi şase ai Partidului Social-Democrat (Teodor Mihali, Vasile Goldiş, Ştefan Ciceo-Pop, Aurel Lazăr, Aurel Vlad, Alexandru Vaida-Voevod, Ioan Flueraş, Bazil Surdu, Iosif Renoiu şi alţii). În vederea legalizării noii situaţii, consiliul a convocat pentru ziua de 18 noiembrie/1 decembrie 1918, la Alba Iulia – oraşul-simbol, unde domnise în 1600 Mihai Viteazul – *Marea Adunare Naţională*. Ea era formată din 1 228 de delegaţi aleşi, cu drept de vot, trimişi de toate

ROMÂNIA MARE. HARTĂ DIN 1918

comunităţile rurale şi urbane, de biserici şi de diferite organizaţii. Aceştia reprezentau întregul popor român cuprins în Ungaria. În plus, au mai fost la adunare circa 100 000 de români din toate colţurile Transilvaniei şi din Părţile Vestice. Într-o ordine desăvârşită, adunarea a proclamat, prin glasul lui Vasile Goldiş, unirea Transilvaniei, Banatului, Crişanei şi Maramureşului cu România. Până la integrarea deplină în statul român, s-au format Marele Sfat Naţional, cu rol legislativ, subordonat parlamentului de la Bucureşti, şi Consiliul Dirigent, cu rol executiv, subordonat guvernului României. În 1919, minorităţile din regiune (saşii, şvabii, evreii, unele cercuri maghiare) au recunoscut oficial actul de la 1 decembrie 1918 şi apartenenţa Transilvaniei la România. Ungaria a refuzat să recunoască noua realitate, iar după preluarea puterii de către comuniştii lui Kun Béla, a declanşat un atac armat contra României (aprilie 1919). Acest fapt grav, precum şi cererea puterilor Antantei (de oprire a extinderii comunismului în centrul Europei) au determinat armata română să riposteze

până peste Tisa, la Budapesta şi să răstoarne puterea sovietică ungară (august 1919).

Actul de la 1 decembrie 1918 a marcat finalul unui proces, anume desăvârşirea unităţii statale a românilor. La 24 decembrie 1918, regele Ferdinand emitea decretul de unire a Transilvaniei cu vechea Românie, iar în 1922, suveranul şi regina Maria se vor încorona oficial la Alba Iulia. În paralel cu românii, în urma luptei de emancipare a popoarelor şi a situaţiei create la sfârşitul Primului Război Mondial, şi-au format state proprii polonezii, cehii, slovacii, slavii de sud, maghiarii, austriecii.

Toate aceste mari transformări din 1918, decise de popoare, prin aplicarea dreptului la autodeterminare – oficializat în urma declaraţiei preşedintelui Woodrow Wilson, din ianuarie 1918 – au fost recunoscute oficial de către marile puteri la Conferinţa de Pace de la Paris din 1919–1920. Tratatele speciale cu Austria (la Saint Germain), cu Bulgaria (la Neuilly-sur-Seine) şi cu Ungaria (la Trianon) au consacrat, pe plan internaţional, ceea ce poporul român decisese în anul 1918, adică noile graniţe ale României. Numai Rusia Sovietică (devenită din 1922 URSS), absentă la conferinţa de pace, nu a recunoscut unirea Basarabiei cu România, dar au făcut-o, în schimb, marile puteri occidentale. Noul cadru politic-teritorial din Europa Centrală a creat, după 1918, condiţiile favorabile dezvoltării naţiunilor, dar a conţinut şi germenele unor rivalităţi şi contradicţii, acutizate odată cu accentuarea revizionismului. Popoare întregi, mai ales cel german, cel maghiar, cel austriac, au ieşit traumatizate din război, fiind convinse treptat, inclusiv printr-o propagandă

Woodrow Wilson.
Portret de Wiliiam Orpen

naţionalistă bine orchestrată, că au fost victime ale învingătorilor, că au pierdut nemeritat teritoriile lor „istorice" care se cuveneau recuperate. Oricum, în 1919–1920, pentru prima oară în istorie, marile puteri au ţinut seama şi de voinţa popoarelor, nu numai de propriile interese, când au aprobat noua arhitectură a Europei. Aceasta era departe de a fi perfectă, dar nu mai cuprindea state în care o minoritate naţională să fie dominantă şi să ţină în supunere popoare întregi.

12. România interbelică

După 1918, românii au trăit o perioadă de euforie, în ciuda crizei grave provocate de urmările războiului, de epidemii și de lipsuri acute. Țara era acum întreagă ca un cerc și-i cuprindea în ea pe aproape toți românii. Mai rămâneau, desigur, în afară anumite grupuri de români în răsărit, peste Nistru, în Maramureșul de la nord de Tisa, în Ungaria, în Banatul sârbesc, în Bulgaria, în Balcani (aromânii, meglenoromânii, istroromânii), dar nu se putea obține totul, iar statul național din 1918 era oricum o realizare excepțională. Nici în România nu trăiau numai români: peste un sfert din populație erau minorități (8% maghiari, 4% germani, 4% evrei, apoi slavi, armeni, turco-tătari, țigani, greci etc.), dar, din păcate, granițele nu puteau urma calea sinuoasă a plasării diferitelor grupuri etnice. Oricum, era cu totul altfel decât înainte de 1918, când marile imperii dominau popoare, națiuni întregi sau părți ale unor națiuni, condamnate la statutul de supuși. Chestiunile minorităților au rămas totuși de mare actualitate în întreaga Europă Centrală și de Sud-Est, iar statul român unitar nu a găsit întotdeauna mijloacele cele mai potrivite de a gira aceste chestiuni și nici de a administra în modul cel mai eficient și democratic provinciile recent integrate.

În 1918, România avea cu puțin sub 300 000 de kilometri pătrați (cam cât Italia) și o populație de șaisprezece milioane de oameni. Majoritatea erau gata de mari sacrificii pentru făurirea unui viitor mai bun. Au fost două decenii de înflorire culturală fără precedent, în care împlinirea idealului național a avut efecte benefice, prin afirmarea unor școli și curente artistice moderne, prin sincronizarea cu mișcarea de idei europeană și mondială, prin creatori de talia lui Lucian Blaga (în filosofie și literatură), Nicolae Iorga (în istorie și cultură, în general), George Călinescu (în istoria și critica literară), George Enescu (în muzică), Tudor Arghezi (în poezie), Constantin Brâncuși (în sculptură), Camil Petrescu (în literatură) și mulți alții.

12.1. Economie și societate

Economia s-a refăcut și s-a armonizat greu. Abia în 1924 s-a egalat producția de dinainte de război. A urmat o înviorare, întreruptă brusc în 1929–1933 de marea criză, care a afectat întreaga societate. Urmează o nouă etapă de dezvoltare, oprită apoi și ea de pregătirile de război de după 1939. Economia avea un caracter agrar-industrial. Agricultura s-a dezvoltat vizibil, după aplicarea reformei agrare din 1921, prin care circa

șase milioane de hectare (cam două treimi din pământul marilor proprietari) era împărțit țăranilor, contra unei despăgubiri. Au beneficiat de reformă aproape un milion și jumătate de familii țărănești. A fost cea mai radicală și mai democratică reformă agrară de după război din centrul și sud-estul Europei.

A sporit producția de cărbune, de țiței, de metale, s-au dezvoltat ramuri industriale noi, s-au produs în România cauciuc sintetic, explozivi, cosmetice, macarale, locomotive, vagoane, autobuze, avioane etc. În 1926, s-a inaugurat primul traseu aerian național, iar în 1928, s-au transmis primele emisiuni radiofonice. În 1927, s-a inaugurat prima centrală telefonică modernă, în curând România ajungând să dispună de una din cele mai bune rețele telefonice din Europa. S-au construit noi șosele moderne, s-au dezvoltat porturile, s-au extins flota și căile ferate. Au sporit exporturile, mai ales cu Franța și Marea Britanie, iar capitalul străin, cu precădere cel englez, francez și american, a contribuit la dinamizarea economiei. În anii 1938–1940, se înregistrează primele timide investiții de capital român în străinătate (în Iugoslavia, Cehoslovacia, Bulgaria). Natural, aceste schimbări au condus la prosperitatea unei părți a populației, dar nu au putut eradica sărăcia și lipsurile în care trăiau foarte mulți români. Chiar și așa, venitul mediu pe locuitor era de 110$ SUA, superior celui din Turcia, Polonia, Ungaria, Grecia, Iugoslavia sau Bulgaria. Bucureștiul apare prin anii 1930 drept unul din cele mai moderne orașe din zonă, fiind supranumit „Micul Paris”.

Primul Parlament al României reîntregite. Citirea mesajului regal de deschidere a sesiunii, 20 noiembrie 1919

12.2. Politica internă

Guvernarea țării a fost dificilă și a depins de reformele și legile care s-au adoptat treptat. În 1923, s-a adoptat o nouă constituție, care consacra formarea statului național unitar și transformările democratice produse în țară. Față de Constituția din 1866, cea nouă lărgea drepturile și libertățile democratice, anume consfințea votul universal, egal, direct și secret (votau bărbații de peste 21 de ani) și asigura drepturile

minorităţilor. Ca peste tot, constituţia şi legile au fost uneori încălcate, ceea ce a generat mari carenţe în funcţionarea democraţiei şi, evident, proteste. Constituţia prevedea că puterea emană de la naţiune şi că parlamentul reprezenta naţiunea. Miniştrii erau responsabili pentru actele lor în faţa parlamentului, care era format din deputaţi şi senatori, membri ai partidelor politice participante la alegeri (exista şi un număr mic de senatori de drept).

Nicolae Iorga

Principalele partide politice erau Partidul Naţional Liberal şi Partidul Naţional Ţărănesc. Ele dominau scena politică din România. Partidul Conservator, deşi condus de unele personalităţi de prestigiu, ca Take Ionescu, s-a fărâmiţat şi a dispărut din viaţa politică, mai ales ca urmare a reformei agrare din 1921, care a lichidat marea proprietate funciară. Partidul Naţional Liberal, cel mai puternic partid din România, reprezenta interesele capitalului industrial şi financiar românesc. La conducerea lui s-a aflat mai ales familia Brătianu (Ion I.C. Brătianu până în 1927), dar şi I.G. Duca şi Gheorghe Tătărăscu. Partidul Naţional Ţărănesc (PNŢ) s-a format în 1926 prin fuziunea dintre Partidul Naţional Român din Transilvania cu Partidul Ţărănesc din Vechiul Regat. Partidul a reprezentat interesele ţărănimii, ale fermierilor mijlocii, ale burgheziei mici şi mijlocii. În fruntea sa au fost Iuliu Maniu şi Ion Mihalache. Partide mai mici au fost Partidul Naţionalist Democrat, condus de marele istoric Nicolae Iorga, Liga Poporului, în frunte cu generalul (apoi mareşalul) Alexandru Averescu şi câteva partide ale minorităţilor naţionale, din care mai importante au fost două maghiare, două germane şi două evreieşti. Partidele socialiste şi social-democrate au fost profund divizate în epoca interbelică, dar cel mai de seamă reprezentant al muncitorilor industriali a fost Partidul Social-Democrat (PSD). La extrema stângă, s-a situat Partidul Comunist din România, în fapt o secţie a Cominternului (Internaţionala Comunistă) de la Moscova, creat în 1921 şi care, fără bază de masă, etichetând România drept „stat imperialist" şi militând pentru destrămarea ţării, a fost scos în 1924 în afara legii. Niciunul din liderii care au condus acest partid în ilegalitate nu a fost român, datorită politicii Cominternului şi fiindcă

partidul avea aderență firavă în mediul românesc. La extrema dreaptă, s-a aflat Legiunea Arhanghelului Mihail, formată în 1927 și devenită apoi Garda de Fier sau Mișcarea Legionară. A fost condusă de Corneliu Zelea Codreanu și Horia Sima. Având drept lozinci anticomunismul și antisemitismul, legionarii au combătut democrația, politicianismul steril, au cerut „purificarea prin moarte" și au practicat teroarea politică, ocolind adesea justiția și recurgând la crimă. Ei au fost scoși în afara legii în 1933, dar au reapărut pe scena politică, sub alt nume, în 1935. Au ucis zeci de oameni politici, între care și doi prim-miniștri în funcțiune. S-au bucurat un timp de simpatia unor tineri studioși și a unor marcanți intelectuali, dornici de a da un nou profil moral României. Cei mai mulți au rămas dezamăgiți de activitatea legionară și, unii, s-au dezis chiar de ea.

La guvernare nu au ajuns însă decât, cu infime excepții, liberalii și țărăniștii, datorită unei legi electorale care favoriza partidele mari, aflate la putere. În primul deceniu interbelic, după unele guverne conduse de generali, în fruntea țării a ajuns Partidul Național Liberal; în anii crizei din 1929–1933, au fost la putere opt guverne, dintre care șapte au fost ale Partidului Național Țărănesc; între 1934 și 1937, au condus din nou liberalii, în frunte cu Gheorghe Tătărăscu. Monarhia română a fost un factor de echilibru al vieții politice, cel puțin până la moartea lui Ferdinand I, în 1927. Atunci s-a produs criza dinastică (1927–1930), deoarece principele Carol a renunțat la tron, formându-se de aceea, pentru trei ani, o regență (noul rege, Mihai I, fiind minor). În 1930, Carol al II-lea a revenit în fruntea României până în 1940, dar a

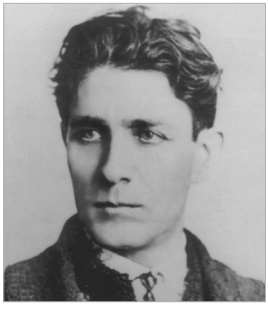

Corneliu Zelea Codreanu

urmărit să domine și chiar să compromită partidele politice, pentru a-și instaura puterea personală. Acest lucru i-a reușit între anii 1938–1940. În general, regimul democratic a funcționat în România interbelică, chiar dacă principiile democrației au fost adesea încălcate. Însă regimul de autoritate al regelui Carol al II-lea a suprimat constituția democratică, a desființat partidele politice, a luat măsuri legislative de mână forte, devenind un prolog al dictaturii militare care avea să se instaureze curând.

12.3. Politica externă

Între 1919 şi 1940, România a fost un factor activ al vieţii internaţionale în Europa. Ţara a urmărit, în linii mari, apărarea stabilităţii şi ordinii impuse pe continent după Primul Război Mondial, păstrarea păcii şi securităţii, raporturi amicale cu toţi vecinii. Primul obiectiv după 1918 a fost recunoaşterea de către marile puteri a graniţelor rezultate din unirea Basarabiei, Bucovinei şi Transilvaniei cu România, ceea ce s-a şi întâmplat în anii 1919–1920. Un alt obiectiv a fost continuarea liniei tradiţionale de alianţă şi amiciţie cu Franţa şi Anglia, precum şi întărirea relaţiilor cu SUA. În Europa Centrală şi în Balcani, România a urmărit crearea unui sistem de alianţe, în cadrul mai general al securităţii colective (susţinut de diplomaţia franceză), pentru prevenirea conflictelor, pentru evitarea agresiunii şi împiedicarea revizuirii tratatelor din 1919–1920. Aceeaşi linie au urmat în zonă Cehoslovacia, Iugoslavia, Polonia, Grecia etc. Pentru revizuirea tratatelor şi, în ultimă instanţă, pentru un nou conflict, au optat Ungaria, Bulgaria, susţinute de politica Germaniei şi Italiei. Mai ales în Ungaria, „tragedia Trianonului" era prezentată drept o catastrofă istorică, care privase ţara de „două treimi din teritoriu şi populaţie" şi care trebuia cu orice preţ îndreptată. Pentru a preveni un atac din partea Ungariei, în 1921, România, Cehoslovacia şi Iugoslavia au încheiat o alianţă defensivă numită Mica Înţelegere sau Mica Antantă. Tot pentru apărarea păcii, în 1934, România, Iugoslavia, Grecia şi Turcia au încheiat pactul Înţelegerii Balcanice. Dintre toţi vecinii, România a avut relaţii încordate cu Ungaria şi cu URSS; cu Ungaria, datorită politicii revizioniste a acestui stat şi încercărilor sale de a recupera pe orice cale Transilvania; cu URSS, deoarece acest stat a refuzat să recunoască unirea Basarabiei cu România şi graniţa dintre cele două ţări pe Nistru şi datorită regimului totalitar comunist de la Răsărit, care lansa provocări spre România. Totuşi, în 1934, după eforturi laborioase, s-au stabilit relaţii diplomatice între cele două ţări.

România a fost membru fondator al Societăţii (Ligii) Naţiunilor, cu sediul la Geneva, creată în 1919–1920, cu scopul apărării păcii, securităţii şi a evitării unui nou război. La începutul anilor 1930, ministrul de Externe al României, Nicolae Titulescu, a fost ales de două ori preşedinte al Ligii, ca mărturie a prestigiului său şi al ţării sale. El a avut mare încredere în forţa diplomaţiei, după principiul pe care l-a formulat prin anii 1920: „Când pacea este ameninţată, nu se răspunde cu războiul, ci cu or-

ganizarea păcii". A fost profund dezamăgit să vadă ascensiunea fascismului, primele agresiuni şi pregătirile de război. România a condamnat toate agresiunile din deceniul patru, de la anexarea Ruhrului de către Germania până la dezmembrarea Cehoslovaciei, ocuparea Austriei şi atacarea Poloniei. A păstrat linia tradiţională de alianţă cu Franţa şi Anglia până în anul 1940, când toate garanţiile occidentale nu mai ajutau la nimic. Atunci, în 1940, ţara a trăit una din cele mai mari tragedii din istoria sa:

Carol al II-lea la o paradă militară în faţa Palatului Regal

1) ameninţată cu invazia, a trebuit să cedeze URSS Basarabia, nordul Bucovinei şi ţinutul Herţa – ultimele două regiuni nu aparţinuseră niciodată Rusiei (la 28 iunie 1940);
2) obligată de Germania şi Italia, prin arbitrajul de la Viena – adevărat dictat, fiindcă a fost impus prin forţă – a trebuit să cedeze Ungariei nord-estul Transilvaniei, adică peste 40 000 de kilometri pătraţi, cu peste 2 500 000 de locuitori, din care jumătate erau români, iar maghiarii o minoritate (la 30 august 1940);
3) sub patronajul lui Hitler, România a cedat Bulgariei sudul Dobrogei – Cadrilaterul (în septembrie 1940).

În acele grele momente din istoria sa, România s-a aflat singură înaintea inamicilor, în ciuda sistemului de securitate colectivă în care s-a angrenat. Dintre vecini, URSS era inamic, Ungaria şi Bulgaria, de asemenea, plus că erau aliatele Germaniei; Cehoslovacia şi Polonia erau ocupate şi desfiinţate de germani. Franţa capitulase, Anglia era atacată, iar din 1939, între Hitler şi Stalin se încheiase pactul de neagresiune (Ribbentrop-Molotov). România nu avea decât două posibilităţi: să reziste şi să fie apoi înghiţită de Germania ori să încerce o apropiere de Germania. Germania prefera o ocupare indirectă a României, mascată printr-o „alianţă", pentru a folosi deplin poziţia strategică, potenţialul uman şi cel economic ale României. În partea din Transilvania cedată Ungariei, populaţia majoritară românească a fost supusă unui regim de teroare, iar evreii incluşi într-un program de exterminare în lagărele din Germania şi Polonia, unde au pierit circa 120 000.

13. România şi al Doilea Război Mondial (1940–1945)

După marile agresiuni ale Germaniei şi aliaţilor ei şi mai ales după căderea Franţei (în iunie 1940), regele Carol al II-lea a sperat să poată salva tronul şi frontierele ţării, printr-o apropiere de Germania. Sunt aduşi la putere politicieni filogermani, iar Garda de Fier – interzisă anterior – este chemată timid să-şi trimită primii reprezentanţi în guvern. În anii 1838–1940, s-au luat măsuri legale cu caracter rasial (antisemit) în domeniul căsătoriilor, al învăţământului, al accesului la anumite ocupaţii şi funcţii, aşa cum se întâmpla atunci în mai multe ţări, inclusiv pentru câştigarea simpatiei noilor stăpâni ai Europei. Dar regimul de autoritate personală a lui Carol al II-lea şi tronul nu au mai putut fi salvate, mai ales după marile răpiri teritoriale din vara anului 1940. Ţara pierduse într-o clipă aproape 100 000 kilometri pătraţi şi cam şase milioane de locuitori, prin voinţa lui Stalin şi Hitler. Totul părea că se prăbuşeşte.

Semnarea Pactului Ribbentrop-Molotov

În faţa disperatei situaţii, regele l-a chemat să formeze un nou guvern pe generalul Ion Antonescu, acordându-i puteri depline. La 6 septembrie 1940, regele era obligat să abdice şi să părăsească ţara. Noul suveran era tânărul rege Mihai I (1940–1947), dar realul şef al statului devenise Ion Antonescu. Noului regim de dictatură i s-a asociat Garda de Fier, iar România a fost proclamată „stat naţional-legionar". În noiembrie 1940, Antonescu a aderat oficial la Pactul Tripartit (Germania-Italia-Japonia). Colaborarea silită dintre Antonescu şi legionari a durat aproape cinci luni. Şeful statului, un militar de carieră, fost şef de promoţie la Saint-Cyr, era omul ordinii, al profesionalismului, cu vechi simpatii anglo-franceze.

El ajunsese din necesitate germanofil – în momentul când vechea ordine se prăbușise – și din dorința salvării țării. Legionarii, cu ideologie naționalistă șovină și practici radicale anarhiste, cu sete de răzbunare și cu lozinci goale, dar mai ales cu dorința de a acapara întreaga putere, l-au iritat repede pe general. S-a adăugat uciderea de către legionari a câtorva zeci de oameni politici, unii foști miniștri și prim-miniștri, alții specialiști de marcă și savanți, cum era marele istoric și fost prim-ministru Nicolae Iorga. Având sprijinul lui Hitler, generalul Antonescu a profitat de rebeliunea dezlănțuită de legionari, la finele lui ianuarie 1941, în vederea acaparării întregii puteri de către aceștia și i-a îndepărtat de la putere, interzicându-le gruparea. Până la urmă, spre deosebire de alte țări, gruparea profascistă, în alianță cu armata, a condus România numai cinci luni. Din 1941, România a fost un stat totalitar, condus de militari și tehnicieni, dar fără un partid de tip fascist la guvernare. În interior, politica antisemită

Trupe române în drum spre Odesa

a continuat și a făcut multe victime, chiar dacă România a refuzat trimiterea evreilor săi în lagărele germane de exterminare și a aplicat ca soluție a „chestiunii evreiești", în anii 1943–1944, emigrarea acestora spre ceea ce va fi statul Israel. Ca aliat al Germaniei (cum au fost și Italia, Ungaria, Bulgaria, Finlanda etc.), țara a participat din 1941 până în 1944 la războiul contra URSS. Inițial,

Mareșalul
Ion Antonescu

războiul s-a bucurat de sprijinul masiv al populației, deoarece el apărea ca un război de eliberare a provinciilor românești, ocupate de comuniști: Basarabia, Herța și Bucovina de Nord. Continuarea războiului la est de Nistru a dus la mari pierderi de vieți omenești (circa 150 000 de militari) și la luarea a 180 000 de prizonieri. La începutul colaborării militare germano-române pe frontul de răsărit, acțiunile antisemite și rasiale au continuat cu intensitate în Basarabia, Transnistria și regiunea Odesa, conducând la moartea și molestarea a numeroase victime nevinovate. Între acestea, s-au aflat și mii de romi, deportați și ținuți în condiții inumane în Transnistria.

Regele Mihai și liderii politici democrați (Iuliu Maniu, Constantin Brătianu și alții) s-au opus continuării războiului în Răsărit. Din 1943, s-au înmulțit acțiunile politico-diplomatice de scoatere a României din alianța cu Germania, precum și protestele din țară îndreptate în același scop. Unele dintre ele erau făcute în secret chiar de Antonescu (devenit din 1941 mareșal) și colaboratorii săi, altele, mai multe, sub patronajul regelui Mihai și al partidelor istorice. Cele mai importante negocieri s-au desfășurat la Ankara, Stockholm și Cairo. Până la urmă, ieșirea României din alianța cu Germania s-a făcut printr-un act intern de forță, care a însemnat ceva mai mult decât o lovitură de stat. Actul a fost pregătit de rege și cercurile Palatului, împreună cu reprezentanții PNL, PNȚ, PSD, Partidului Comunist (PCR) și cu unele grupuri ale armatei. Faptele s-au precipitat odată cu apropierea frontului de granițele de est ale

României. Astfel, la 23 august 1944, la Palatul Regal, mareşalul Antonescu şi principalii săi colaboratori au fost arestaţi. S-a difuzat la radio o proclamaţie a regelui către ţară, prin care suveranul a anunţat formarea unui nou guvern, ieşirea României din războiul contra Naţiunilor Unite şi lupta ţării alături de forţele aliate, contra Germaniei, începutul luptei de eliberare a Transilvaniei. Hitler a ordonat

Regele Mihai I al României

armatei germane din România (sute de mii de militari) să riposteze. Până la 28 august 1944, după lupte grele, Bucureştiul a fost eliberat. La 30 august 1944, primele unităţi militare sovietice pătrundeau în capitala României fără nicio luptă. În septembrie, în întreaga Românie de atunci, rezistenţa germană era înfrântă. În lunile septembrie-octombrie 1944, trupele române şi sovietice au luptat pentru eliberarea Transilvaniei de Nord de sub ocupaţia ungară. În continuare, armata română, aliată a Naţiunilor Unite, a contribuit la eliberarea Ungariei, Cehoslovaciei şi Austriei, până la 9 mai 1945, la încheierea războiului. În acest uriaş efort, România a participat cu 37 de divizii, adică 540 000 de oameni, dintre care circa 150 000 au pierit; armata română a eliberat aproape 4 000 de localităţi, iar România a făcut un efort economico-financiar de 1 200 000 dolari SUA, la cursul din 1938. În plan internaţional, România a fost apreciată ca a patra ţară din lume care a contribuit la înfrângerea Germaniei.

Este păcat că acest efort a fost în mare măsură zadarnic, fiindcă eliberarea de sub fasciști a însemnat de fapt sovietizarea întregii regiuni. Soarta României se decisese în 1944–1945, când Churchill a propus lui Stalin împărţirea Europei Centrale şi de Sud-Est în zone de influenţă; prin aceasta, ruşii urmau să aibă 90% influenţă în România, 75% în Bulgaria, 50% în Iugoslavia, 10% în Grecia etc. Popoarele erau clasificate şi arondate după voia celor „mari”, fără măcar ca ele să ştie.

14. Spre totalitarismul comunist (1944–1947)

Românii nici nu bănuiau asemenea aranjamente. Ei credeau sincer în forţa şi loialitatea marilor democraţii occidentale, care aveau, fără îndoială, să salveze aceste popoare devenite de atâtea ori victime. Lozinca de peste tot era: „Vin americanii!". România voia şi pregătea o trecere rapidă la democraţie după război. Constituţia din 1923 a fost repusă în vigoare, au fost eliberaţi deţinuţii politici, a fost abolită legislaţia totalitară, antisemită şi rasistă. Dar „armata roşie" nu mai dădea semne de plecare; România era o ţară ocupată din nou. Jafuri, devastări, violenţe şi confiscări, înfăptuite de trupele sovietice, aveau loc peste tot. Ruşii au acceptat, în fine, încheierea unui armistiţiu cu România, la 12 septembrie 1944, la Moscova. S-a numit „Convenţia de armistiţiu între România şi Naţiunile Unite", dar, în fapt, era un act unilateral în favoarea URSS: România era socotită un stat învins şi nu unul care a ieşit prin efort propriu din lupta contra aliaţilor; ţara era obligată să întreţină o armată sovietică de ocupaţie, al cărei cost a fost de două miliarde de dolari americani doar în 1944–1945; uriaşe despăgubiri de război trebuiau plătite URSS, vreme de două decenii; graniţa între România şi URSS s-a fixat iar pe Prut, Basarabia, Herţa şi nordul Bucovinei fiind din nou ocupate; în schimb, s-a anulat dictatul de la Viena, Transilvania cedată în 1940 trecând sub administraţia provizorie a „armatei roşii"; România trebuia să participe la lupta contra Germaniei cu 12 divizii. Ţara participa deja la acest război şi o va face cu 37 de divizii. Totul a fost în zadar: americanii erau prea departe, iar sovieticii aveau mână liberă în partea de răsărit a Europei.

Lucreţiu Pătrăşcanu

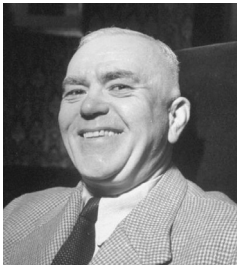

Petru Groza

Gheorghe Gheorghiu-Dej

După 23 august 1944, s-au format guverne din militari şi specialişti, conduse de gene-

ralii Constantin Sănătescu și Nicolae Rădescu. În ele, sub amenințarea sovietică, au fost treptat introduse elemente comuniste sau instrumente ale lor, ca Teohari Georgescu, Gheorghe Gheorghiu-Dej, Petru Groza și alții. În august 1944, PCR avea câteva sute de membri, pentru ca în 1947 numărul lor să fie deja de circa 800 000. În România, comunismul avea cea mai slabă tradiție dintre toate țările Europei Centrale, dar propaganda, presiunile, ambiția și naivitatea unora, credința în viața edenică

Generalul Nicolae Rădescu

comuniștilor. În acest guvern controlat de comuniști, nu a intrat niciun reprezentant al vechilor partide istorice – PNL și PNȚ. Două gesturi ale guvernului Petru Groza păreau să-i

Ana Pauker

Lozinca zilei

promisă i-au atras pe mulți. Ei erau totuși o minoritate în cadrul națiunii române. Restul era compensat de trupele sovietice. Astfel, regele Mihai a fost obligat la 6 martie 1945 să-l aducă în fruntea guvernului pe dr. Petru Groza (conducătorul unei organizații de masă numite Frontul Plugarilor), care, deși om politic interbelic și nemembru al PCR, a făcut jocul

câștige măcar în parte încrederea opiniei publice, a populației sărace, anume preluarea oficială de către autoritățile române (de la ruși) a stăpânirii asupra nordului Transilvaniei și înfăptuirea unei reforme agrare, prin care s-au expropriat moșiile mai mari de 50 hectare. Peste un milion de hectare au fost împărțite la circa 900 000 familii de țărani.

Pe de altă parte însă, guvernul a suprimat libertatea presei, a epurat aparatul de stat de elemente „burgheze", a organizat lagăre de deţinuţi politici, a creat primele *sovromuri* – societăţi mixte româno-sovietice, instrumente pentru spolierea şi controlul economic al României de către URSS. Regele Mihai, în colaborare cu guvernele SUA şi Angliei, a luat măsuri de protest şi a intrat chiar în „grevă regală" (după august 1945). Circa 150 000 de persoane (la chemarea tineretului PNL) au demonstrat împotriva comunismului la Bucureşti, în noiembrie 1945, cu ocazia zilei onomastice a regelui. Au fost victime şi 1 000 de arestări. S-a început o acţiune de lichidare a vechilor partide democratice; în 1946, au fost condamnaţi şi executaţi mareşalul Ion Antonescu şi colaboratorii săi, printr-un proces numit propagandistic „al marii trădări naţionale"); tot atunci s-a desfiinţat senatul. În noiembrie 1946, s-au organizat alegeri, prin care, după o imensă fraudă, au ieşit învingători comuniştii şi sateliţi lor. S-au luat măsuri de trecere la economia centralizată şi controlată integral de stat (de exemplu, etatizarea Băncii Naţionale). În acest fel, era imposibil ca România să ocupe un loc onorabil pe scena internaţională şi să ducă în continuare politica sa externă tradiţională.

Regele Mihai I alaturi de primul guvern pro-comunist al României, instalat cu sprijin sovietic după alegerile falsificate din 1946

Manifestație a tineretului Partidului Național-Țărănesc

În februarie 1947, s-a semnat, la Paris, tratatul de pace cu România, căreia nu i s-a recunoscut statutul de cobeligeranță (calitatea de stat victorios alături de Națiunile Unite); Basarabia, Herța și nordul Bucovinei erau oficial integrate URSS, iar dictatul de la Viena, în ciuda unei campanii uriașe de opoziție a Ungariei, era anulat. Regele Mihai I era acum unicul obstacol în calea sovietizării depline a României, el rămânând un adevărat simbol al vechii ordini democratice. Rudă cu toate casele regale importante ale Europei, el mai putea coagula o anumită opoziție sau putea trezi anumite speranțe. Din păcate, la 30 decembrie 1947, guvernul l-a somat pe Mihai I să abdice și să plece din țară. România s-a proclamat „republică populară". Întreaga putere politică era acum în mâna comuniștilor.

Petru Groza și Gheorghe Gheorghiu-Dej la o întrunire electorală

15. „Pe drumul construcţiei socialismului...” (1948–1989)

Înainte de 1989, când românii făceau adesea haz de necaz, circula o glumă despre mulţimea de volume de culoare roşie cu discursurile preşedintelui ţării. Erau publicate zeci de volume cu titlul „România pe drumul construcţiei socialismului...” sau, ulterior, „România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate...”, pe

Canalul Dunăre-Marea Neagră, iniţiat şi oprit la ordinul Moscovei

care nu le citea aproape nimeni. La întrebarea unuia despre cum se va numi ultimul volum din acest ciclu, răspunsul era „România pe drumuri...”. Gluma nu era departe de adevăr. Regimul a adus ţara, până la urmă, pe drumuri. Totuşi, comuniştii au pornit de la un grupaj de idei, în majoritate, generoase în teoria lor: egalitate, dreptate socială, prosperitate, acces, la cultură, la învăţământ etc. Mulţi români au trăit anterior în sărăcie, au fost ruinaţi de război, au pierdut persoane dragi etc. şi au voit sincer o schimbare în bine. Ea părea că se va şi produce. Tinerii s-au mutat la oraşe, au primit înlesniri, au mers la şcoli şi universităţi. S-au construit cartiere întregi de locuinţe, cu anumite facilităţi, s-au construit alte edificii culturale şi economice. S-a crezut sincer o vreme, de către unii, în succesul comunismului. Era numai o iluzie. Natural, au fost unele realizări concrete, fiindcă oamenii munceau şi creau şi atunci. Ele nu sunt însă realizările comunismului, care a fost falimentar, ci ale oamenilor, ale românilor. Ei au trăit, au sperat, au muncit, au inventat şi atunci, chiar dacă regimul devenea tot mai apăsător.

În anii aceştia, ţara a parcurs totuşi câteva etape, până la falimentarea completă:

1) 1948–1962 sau „obsedantul deceniu” (cum este numit în literatură), când stalinismul a făcut ravagii, ca ideologie de import dominantă;
2) 1962–1975 sau „dezgheţul”, când părea că se înfiripă un fel de „socialism cu faţă mai umană”, independent de Moscova, însoţit de revenirea unor tradiţii naţionale;
3) 1975–1989 sau „comunismul naţional”, prin care ţara a ajuns la dezastru.

În prima etapă, între anii 1948–1950, s-au „naționalizat”, adică s-au confiscat întreprinderile industriale, miniere, bancare, spitale și farmacii, teatre, cinematografe, locuințe etc. În 1949 a început colectivizarea forțată, adică o confiscare mascată a pământului individual, terminată în 1962, după multe abuzuri și rezistențe. Până la urmă, 96% din pământul arabil făcea parte din „gospodării agricole colective” (numite ulterior „cooperative agricole de producție”). S-a trecut și la o industrializare forțată, cu baza în dezvoltarea industriei grele. Totul era trecut în planuri cincinale și decenale, care trebuiau să conducă numai la „succese istorice” și la „realizări epocale”. Partidul Comunist, numit între 1948 și 1965 Partidul Muncitoresc Român, controla totul și dirija totul. Celelalte partide, inclusiv cele aliate, au fost desființate. În fruntea partidului s-a aflat până în 1965 Gheorghe Gheorghiu-Dej, iar între 1965–1989 Nicolae Ceaușescu. Din 1967, Ceaușescu a cumulat și funcția de șef al statului. Metoda de conducere s-a bazat pe „dictatura proletariatului”, ceea ce scuza orice abuz și orice nedreptate. În numele proletariatului, toți „dușmanii de clasă” și „trădătorii” trebuiau pedepsiți și chiar exterminați. În urma unor procese formale, au fost închiși pentru ani mulți de temniță la Sighet, Aiud, Gherla, Pitești etc. mii de membri ai elitei interbelice, distinși intelectuali, prelați, funcționari de stat, lideri politici ca Iuliu Maniu, Ion Mihalache, Gheorghe I. Brătianu, Constantin C. Giurescu, Iuliu Hossu, Mihail Manoilescu, Radu Rosetti, Ioan Lupaș, Silviu Dragomir, Ion Petrovici, Dimitrie Gusti, Ioan Hudiță și mulți alții. Alți zeci de mii de oameni au murit la „Canal”, adică în lagărul de muncă forțată din Dobrogea, numit „Canalul Dunăre–Marea Neagră”.

Iosif Chișinevschi, Ana Pauker, Gheorghe Gheorghiu-Dej

România a fost singura țară din blocul sovietic unde s-a organizat o rezistență armată în munți

(în Bucegi, Făgăraș, Munții Cernei), prelungită până în 1962. Rezistență a făcut și Biserica Ortodoxă, alături de bisericile de alte religii și confesiuni. Cea mai grea a fost soarta Bisericii Române Unite cu Roma (Greco-Catolice), care a fost interzisă în 1948, sub presiunea Moscovei. Toți prelații acestei biserici au fost încarcerați (majoritatea au murit în închisori), între ei fiind și Iuliu Hossu (viitor cardinal).

mântului, cercetarea științifică; au fost înlăturați mulți din marii profesori și interzise discipline întregi, considerate „burgheze", periculoase. Toate științele socio-umane au fost subordonate marxism-leninismului și stalinismului. Chiar și la aritmetică se cerea politizarea materiei, ceea ce îi determina pe unii învățători să spună elevilor – mai în glumă, mai în serios – că „2+2=4 și la noi și în URSS".

Congresul IX al PCR

Noua lege a cultelor subordona bisericile statului comunist. Represiunile au sporit după 1956, după evenimentele din Ungaria și Polonia. Zeci de mii de oameni din sate întregi din Banat au fost strămutați în Bărăgan (Câmpia Română). Mulți intelectuali și studenți au fost din nou arestați, s-au reorganizat după tipare comuniste Academia Română, Ministerul Învățământului, cercetarea științifică; au fost înlăturați mulți din marii profesori și interzise discipline întregi, considerate „burgheze", periculoase. Toate științele socio-umane au fost subordonate marxism-leninismului și stalinismului. Chiar și la aritmetică se cerea politizarea materiei, ceea ce îi determina pe unii învățători să spună elevilor – mai în glumă, mai în serios – că „2+2=4 și la noi și în URSS".

După 1958, se văd semne timide ale unor schimbări: se retrag trupele sovietice din România (trupe care în alte „țări socialiste" au rămas până în 1989), se strâng relațiile economice și diplomatice cu statele occidentale și cu alte țări (cu unele dintre acestea URSS nu era în bune raporturi!), sunt respinse planurile sovietice privind transformarea României într-o anexă

agricolă a CAER („Consiliul de Ajutor Economic Reciproc", un fel de organizație economică a „țărilor socialiste"), sunt eliberați peste 2 500 de deținuți politici, se propun noi principii în raporturile dintre state, inclusiv dintre „statele socialiste" etc. Toate acestea, percepute drept semne de independență a României, au iritat destul de vizibil Moscova. La moartea lui Gh. Gheorghiu-Dej (în 1965), după aranjamente de culise, este „ales" în fruntea Partidului Nicolae Ceaușescu. De-acum se văd semnele unei liberalizări și în alte domenii, care duc la unele progrese economice, la înviorarea comerțului, la încurajarea micii proprietăți private, la deplasarea mai multor persoane peste hotare (inclusiv la studii și specializări), la relaxarea regimului polițienesc, la permisiunea pătrunderii unor elemente ale culturii occidentale (filme, traduceri, reviste, cărți etc.) sau la încurajarea valorilor naționale și tradiționale. În 1968, România, spre deosebire de celelalte țări ale Pactului de la Varșovia, a refuzat să participe la invadarea Cehoslovaciei și a condamnat (inițial foarte vehement) acest act agresiv. Ceaușescu a încurajat valorile naționale, ceea ce, după anii stalinismului internaționalist – când mulți oameni făcuseră închisoare pentru prețuirea unor simboluri românești –apărea ca un gest reparator, necesar și agreat de popor. Alte gesturi singulare ale României au atras simpatia Vestului: stabilirea relațiilor diplomatice cu R. F. Germania (1967), menținerea relațiilor diplomatice cu Israelul, după războiul din 1967, aderarea la numeroase organisme economice internaționale, acordul de cooperare cu „Piața Comună" etc.

Nicolae Ceaușescu

Din păcate, s-a văzut curând că toate acestea nu conduceau la desprinderea de „valorile socialismului", că erau doar manifestări de fațadă, că „idealul comunist" rămânea neatins în interior și că regimul își păstra și accentua duritatea față de cetățeni. După o vizită în China și Coreea de Nord (în 1971) – Ceaușescu avea să devină „turistul politic" al planetei! – liderul român a trecut din nou la o politică dură de dictatură, a criticat

„cosmopolitismul” (adică orientarea spre Occident) și a cerut accentuarea naționalismului. Cultul personalității și guvernarea de familie (mai ales prin promovarea în funcții a soției sale) au tulburat întregul edificiu al țării. Centralismul, ritmul de creștere forțat și exagerat, supralicitarea rolului industriei metalurgice și petrochimice, lipsa de cointeresare a salariaților, îndatorarea externă supradimensionată etc. au condus la o criză economică profundă. Ea s-a conjugat cu recoltele proaste și cu politica de rambursare a întregii datorii externe (circa 11 miliarde $ SUA), ceea ce a determinat o penurie alimentară accentuată. S-au adăugat construcțiile megalomane, „închiderea” orașelor mari (refuzul de a permite stabilirea legală acolo a celor doritori), oprirea avorturilor și politica de creștere a natalității, sistematizarea teritorială, controlul mașinilor de scris, umilirea oamenilor de cultură etc. Tehnologiile s-au învechit și nu s-au cumpărat altele noi. Se cerea ca savanții români să inventeze totul peste noapte, ca să demonstreze „superioritatea socialismului”. Omul simplu nu remarca poate toate acestea, dar vedea că nu mai posedă nimic al său, că nu are ce să cumpere cu banii, că nu-și poate crește copiii, că nu are medicamente, că îngheață iarna în case și stă pe întuneric din cauza economiilor, că nu mai vede un film la televiziune etc. În acest timp, propaganda de partid vorbea numai de „victorii”, de „prosperitate”, de „creșterea nivelului de trai”, de „condu-

Discursul lui Nicolae Ceaușescu din balconul CC-ului, în august 1968, cu ocazia invadării Cehoslovaciei de către statele membre ale Tratatului de la Varșovia, cu excepția României

cătorul genial", de „epoca de aur", de „capitalismul corupt", plin de greve, de droguri și de șomeri etc. Toate acestea s-au accentuat după 1980, când au început să lipsească din magazine bunurile de larg consum și alimentele, de la săpun, chibrituri și hârtie igienică până la carne, lapte, zahăr, unt și orez. O parte dintre alimente au fost „raționalizate", distribuindu-se „pe cartelă", în locuri speciale unde erau arondați, în funcție de domiciliul stabil, cetățenii.

Apăsarea a fost simțită acut de aproape toți locuitorii României, dar mai ales de către minoritățile etnice, religioase, sexuale. Ideea de „făurire a poporului muncitor unic" era profund jignitoare pentru toți, inclusiv pentru minoritățile etnice care aveau propriile limbi, religii și confesiuni, tradiții și simboluri. Școlile cu predare în limbile minorităților naționale au continuat să existe, dar au fost restrânse, iar din 1984 liceele maghiare și germane au devenit „mixte" (se făcea mai departe instrucția în maghiară și germană, dar au fost introduse în cadrul acestor licee și clase românești, cu profesori de etnie română). Tot de-atunci, la anumite facultăți și secții considerate „ideologice" de la Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca (istorie, filosofie) s-au desființat grupele în limba maghiară, acestea continuând să funcționeze numai la specializările considerate nepericuloase pentru regim (matematică, informatică, fizică, chimie, biologie etc.). Minoritățile erau iritate și de programul de „sistematizare rurală" care, deși s-a aplicat mai mult în regiunile sudice ale țării, cu locuitori de etnie aproape exclusiv românească, amenințau să lezeze patrimoniul istoric al acestor grupuri.

Stema Republicii Socialiste România, 1972–1989

Între timp, o parte a intelectualității române și a populației a emigrat (cei mai mulți ilegal) în Occident. Acolo s-au afirmat mari valori ale culturii românești, de la George Enescu și Constantin Brâncuși până la Mircea Eliade, Emil Cioran, Eugen Ionesco sau George Emil Palade. Mai ales evreii și germanii din România au părăsit treptat țara, în urma unor acorduri cu Israelul și R. F. Germania, prin

Nicolae Ceaușescu
și Mihail Gorbaciov

care această emigrare controlată aducea importante sume de bani regimului. Dar majoritatea românilor au trebuit să-și poarte crucea, fiindcă „locul românilor era în România", cum spunea Radio Europa Liberă. Acest post de radio, împreună cu „Vocea Americii" sau BBC, au ținut trează speranța multor

Pe străzile Timișoarei
la 18 decembrie 1989

români și au informat corect – mai ales pe intelectuali, dar nu numai – despre evenimentele interne și externe cenzurate la București și despre imaginea tot mai proastă, în exterior, a regimului din România. Ecoul unor proteste din țară, precum cel al Doinei Cornea, s-a putut auzi tot pe calea acestor unde radio.

Încălcarea brutală a drepturilor omului, starea generală disperată a milioane de români, au generat și în România o anumită rezistență și o dizidență, de altă factură decât cele din țările vecine, fiindcă și regimul comunist român era deosebit (mai ales prin forța sa represivă). Au existat acte colective de opoziție: greva minerilor din Valea Jiului (1977), formarea „Sindicatului Liber al Oamenilor Muncii din România" (1979), condus de Paul Goma, manifestația studenților din Iași (1987), demonstrația de protest a muncitorilor de la Brașov (1987) etc.

Mulți intelectuali creatori de valori autentice și-au păstrat verticalitatea, în ciuda pericolelor la care s-au expus: Nichita Stănescu, Marin Preda, Marin Sorescu, Ana Blandiana, Mihai Botez, David Prodan, Augustin Buzura, Nicolae Breban, Mircea Dinescu și alții. Altminteri, protestul acesta era unul surd, general, ivit dintr-o stare de disconfort, rușine și chiar disperare; era un protest specific, manifestat prin critici colocviale și bancuri politice, ceea ce i-a determinat pe unii să reinventeze proverbul: „Mămăliga – mâncare tipic românească – nu explodează

niciodată". Şi n-a explodat multe decenii. Poate nu ar fi explodat nici în 1989, dacă nu se creau anumite condiţii, mai ales internaţionale. Dar, parafrazându-l pe Nicolae Bălcescu, mişcările din centrul şi sud-estul Europei din 1989 nu au fost cauza, ci ocazia revoltei române din decembrie, în acelaşi an. Cauza este eşecul total al regimului

Liderul Frontului Salvării Naţionale (FSN), Ion Iliescu (centru) în sediul TVR, decembrie 1989

comunist sau, detaliind, cauzele sunt represiunea, dispreţul pentru demnitatea umană, frigul, lozincile, întunericul, cultul personalităţii, umilirea, izolarea etc. Indiferent cum şi de către cine s-a pregătit, indiferent ce forţe externe şi interne au contribuit la declanşarea „revoluţiei" române din 1989, un fapt este cert: peste 99% din participanţi au crezut atunci sincer că ei înşişi schimbă lumea românească, că distrug vechiul regim, că extirpă răul şi că fac o revoluţie autentică. Marile demonstraţii, cu participarea a milioane de oameni, din 16–22 decembrie 1989, au dovedit acest lucru. Vărsarea de sânge, tributul plătit – în ciuda exagerărilor din epocă – au fost reale şi tragice. Au murit de moarte violentă, de-a valma, lideri şi oameni de pe stradă, victime şi călăi, egalizaţi prin sacrificiul final. Au fost peste o mie de morţi, poate mai mulţi. Ei trebuie adăugaţi zecilor de mii de victime făcute de comunism în România. Prin acest final violent al dictaturii comuniste în România, ţara a fost iarăşi „originală" în tragedia ei, cum „original" a fost şi regimul comunist *à la roumaine*.

22 decembrie 1989. Armata se solidarizează cu populaţia

16. Speranţe, visuri, certitudini...

Viaţa fără speranţe este ca un ogor fără rod. Românii şi-au făcut cele mai mari speranţe şi chiar visuri în 1989, închipuindu-şi că totul se va schimba rapid în bine, ca la o comandă magică. Mulţi spuneau că acum vor veni sigur americanii (occidentalii) – cei atât de aşteptaţi după 1945! – şi că societatea va prospera brusc şi spectaculos. Alţii, mai sceptici, dar mai realişti, credeau că va mai trebui să treacă un timp, fiindcă urmările vechiului regim erau greu de şters. Unii ar fi vrut să şteargă cu buretele toată generaţia veche, „comunistă", fiindcă ea ar fi fost incapabilă să construiască noua Românie. Aşa ceva era imposibil. Era aproape cu neputinţă să găseşti lideri „nepătaţi", când toată elita românească din ţară, cu foarte puţine excepţii, făcuse parte din rândul celor cam patru milioane de membri ai PCR. Cei mai mulţi flămânziseră odată cu toţi românii. Era imposibil să găseşti buni manageri, buni politicieni, cu doctrine închegate, buni bancheri, buni experţi în capitalism. Iar cei care trăiseră în afară nu se bucurau de suficientă încredere, erau demonizaţi de către propagandă sau nu se încumetau să accepte anumite provocări. Era ca în alegoria cu supa: când s-a construit comunismul din capitalism, s-a procedat ca şi cum o mare ar fi fost transformată într-un acvariu cu peşti, iar apoi acvariul într-o oală cu supă; acum, după 1989, românii şi ceilalţi trebuiau să transforme iarăşi ceea ce mai rămăsese din oala cu supă în marea iniţială, spre a face capitalismul din comunism.

Victorie! Bucureşti, 25 decembrie 1989

În primele luni după decembrie 1989, în ţară a domnit o confuzie generală, alimentată de incertitudini şi nesiguranţă, de anumite măsuri contradictorii luate de organele conducerii provizorii a ţării. Poporul de rând, alimentat decenii la rând cu o anumită ideologie, agrea măsuri de stânga din partea unor personalităţi politice de aceeaşi

orientare. „Partidele istorice” renăscute și conduse de lideri aproape necunoscuți, mulți reveniți din emigrație, dintre românii care nu mâncaseră „salam cu soia”, aveau o aderență slabă la mase. În aceste condiții, s-au afirmat tot vechi lideri comuniști, dar pe care evenimentele din 1989 îi surprinseseră în poziții social-politice modeste. O parte din elită și dintre tineri au luat atitudini radicale și au cerut măsuri radicale de eliminare a comunismului și comuniștilor de pe scena politică, recurgând la o rezistență *sui generis* în Piața Universității din București. În fața acestor curente și mișcări, o parte din autorități au răspuns încurajând „mineriadele” (raiduri succesive la București ale minerilor din Valea Jiului) – manifestări violente, însoțite de agresiuni și distrugeri, generatoare de nesiguranță internă și de neîncredere internațională.

Petre Roman, unul din liderii FSN-ului

După 1989, românii au avut trei președinți, unul de orientare social-democrată, fost lider comunist (Ion Iliescu), altul de orientare creștin-democrată, fost membru PCR, însă fără funcții importante (Emil Constantinescu) și unul din partea Partidului Democrat Liberal, fost reprezentant comercial al României la Anvers înainte de 1989 (Traian Băsescu).Alegerile prezidențiale de după 1991, ca și funcționarea tuturor instituțiilor statului s-au produs pe baza unei noi constituții, democratice.

Și guvernele au fost de aceeași orientare: până în 1996 erau guverne social-democrate, considerate de către unele cercuri politice drept „neocomuniste”, între 1996 și 2000 au fost guverne cu preponderentă creștin-democrată și liberală, iar după 2000 au revenit la putere social-democrații. Alegerile din 2004 au fost câștigate de opoziție, noul prim-ministru fiind liberal, dar președintele provenind tot dintr-o facțiune social-democrată, rebotezată cu apelativul de „democrat liberal” (PDL). Faptul demonstrează totuși că și în România s-a reinstaurat democrația, natural, cu anumite opinteli deocamdată, cu multe stângăcii, cu avansări și reculuri. Și pentru trecerea de

la dictatură la democraţie este potrivită parabola cu supa, acvariul şi marea. Iar in România, „supa" a fost de foarte proastă calitate, de aceea niciun partid şi nicio coaliţie politică nu au putut face minuni.

Coabitarea dintre democrat-liberali şi naţional-liberali nu a fost de lungă durată. S-a încercat o formulă de alianţă cu social-democraţii, şi aceasta efemeră. Alegerile prezidenţiale din 2009 au fost câştigate din nou de preşedintele Traian Băsescu, care a agreat o formulă guvernamentală formată din reprezentanţii propriului partid (PDL), ai partidului minorităţii maghiare şi ai unor parlamentari deveniţi „independenţi", după părăsirea propriilor partide, cu ajutorul cărora intraseră în parlament. Opoziţia, alcătuită în principal din Partidul Social-Democrat şi Partidul Naţional Liberal, nu este suficient de coagulată şi nu pare capabilă să se impună.

Au rămas pentru o vreme speranţele şi visurile, care-şi pierd şi ele, treptat, dar în chip dramatic, din avântul, acurateţea şi energia iniţială. Imediat după 1989, romanii au voit să scape repede din alianţele comuniste, impuse de „marele vecin de la Răsărit" şi să intre în NATO şi UE. Sondajele de opinie arătau ca 80–90% dintre români erau dornici ca ţara lor să se integreze în structurile euroatlantice, ceea ce îi situa, din acest punct de vedere, în fruntea naţiunilor foste comuniste. Numai că nu era atât de simplu, cum credeau românii. Ţara moştenise o situaţie dezastruoasă, accentuată ulterior: o economie centralizată, formată din coloşi neperformanţi, rămaşi inutili, sărăcie, mulţi copii orfani, abandonaţi şi bolnavi de SIDA, şomaj, inflaţie,

Emil Constantinescu
la o conferinţă de presă

Victor Ciorbea, prim-ministru
al României

corupție, emigrație, drepturi ale omului încălcate etc. Acestea au fost unele dintre motivele pentru care românii nu au fost aleși inițial între „premianții" invitați să intre in NATO, adică în „plutonul fruntaș", format din polonezi, cehi, slovaci și unguri. Deși dezamăgirea a fost atunci, în 1997, foarte mare, aceiași români l-au întâmpinat pe președintele Bill Clinton, liderul SUA și al lumii, la București, cu o căldură umană impresionantă. Dacă acești români au așteptat Occidentul timp de cincizeci de ani, au considerat că mai pot aștepta un timp, fiindcă idealul european merita orice sacrificii. Din păcate, aceste sacrificii din partea românilor sunt conștientizate și înțelese numai de către o parte a populației, cealaltă parte așteptând să se întâmple de la sine adevărate minuni. Pe acest fond de așteptare, a sporit dezamăgirea și nemulțumirea oamenilor, mai ales că uneori, rar, câte o *Casandră* amenința iarăși România cu spectrul Răsăritului, al incapacității de redresare, al plasării într-o zonă „gri", tampon între „civilizație" și „barbarie".

Sigla Parteneriatului pentru Pace – o inițiativă majoră a NATO

Președintele SUA Bill Clinton la București

În timp (după amânări repetate din partea Bisericii Ortodoxe Române), ca o nouă mărturie a orientării occidentale, a vocației europene a națiunii române, papa Ioan Paul al II-lea a putut veni în 1999 în România – prima țară ortodoxă din lume pe care o vizitase vreodată oficial un suveran pontif – fiind întâmpinat de sute de mii de oameni, cu o ardoare creștină și umană cum rar se văzuseră anterior. Sfântul Părinte și-a revărsat bunăvoința și binecuvântarea sa asupra tuturor românilor, semn

Papa Ioan Paul II și patriarhul Theoctist al României

de bun augur pentru țară. Firește, aceasta nu însemna că România depășise dificultățile prin care trecea. Totuși, în urma unor progrese interne abia perceptibile și al unei situații internaționale modificate după atacurile teroriste de la 11 septembrie 2001, România a fost invitată în 2002 sa adere oficial la NATO, iar în anul 2004 a devenit efectiv membră a acestei organizații. Un nou președinte american – George W. Bush – a venit la București, fiind primit cu un mare entuziasm popular și cu un curcubeu de speranță, pe cerul abia înseninat. Oamenii au răsuflat ușurați, oarecum mulțumiți de umbrela de securitate care s-a plasat deasupra lor și pe care o percepeau, totuși, destul de vag, pe fondul unui nivelul de trai destul de scăzut.

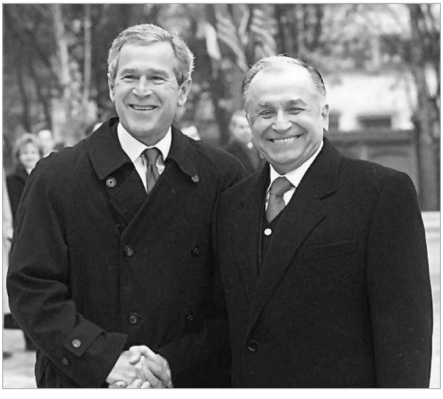

George W. Bush la București

Adrian Năstase, prim-ministru al României

După accederea în NATO, s-au accentuat tratativele pentru intrarea țării de la Dunăre și de la Carpați în Uniunea Europeana. În acest caz, criteriile erau mult mai severe, eforturile depuse au trebuit să fie mult mai mari, ținând seama și de complicarea relațiilor internaționale, de accentuarea terorismului, de anumite tensiuni apărute între SUA și vechii săi aliați europeni. Totuși, România a fost capabilă să încheie tratativele de aderare și să devină membru efectiv al Uniunii Europene în anul 2007.

Toate acestea presupun, firește, o perspectivă de bunăstare, dar și sacrificii și obligații, pe care oamenii începuseră să le înțeleagă treptat.

Din păcate, o criză economică cum nu a mai cunoscut omenirea după al Doilea Război Mondial a lovit, din 2009, majoritatea țărilor lumii, devenind deosebit de acută și în România. Faptul a condus la o serie de privațiuni, la accentuarea emigrării unora dintre

români spre ţări mai prospere şi la sporirea neîncrederii în clasa politică. Marasmul generalizat a condus la o serie de frământări sociale şi politice, ale căror urmări sunt greu de prevăzut, pe fondul unei lumi europene care pare tot mai instabilă. Cu toate acestea, în lumea noastră tot mai globalizată, România face parte din Organizaţia Tratatului Atlanticului de Nord şi din Uniunea Europeană şi speră să facă faţă provocărilor pomenite prin forţa coeziunii tuturor membrilor acestor structuri.

Pe un drum democratic au pornit şi românii din fosta Uniune Sovietică, încă înainte de desfiinţarea oficială a acestei structuri artificiale. În mod surprinzător, după aproape cinci decenii de stăpânire sovietică şi de denaţionalizare, românismul a ieşit la iveală cu forţă, arătând tuturor identitatea reală a milioanelor de locuitori din stânga Nistrului. Mai ales din 1989 începând, s-a trecut la o serie de măsuri memorabile, care au schimbat destinul regiunii: revenirea la grafia latină, declararea limbii române ca limbă oficială, adoptarea tricolorului ca drapel naţional, proclamarea suveranităţii Republicii Moldova, denunţarea pactului Ribbentrop-Molotov (din 23 august 1939, prin care se recunoştea Basarabia ca sferă de influenţă sovietică), proclamarea ţării drept „stat suveran, independent şi democratic" (la 27 august 1991), adoptarea imnului naţional „Deşteaptă-te române!", adoptarea monedei naţionale – leul, admiterea Republicii Moldova

Chișinău,1991. Miting în susținerea independenței Republicii Moldova

în ONU etc. Toate acestea au schimbat profund evoluția locuitorilor dintre Prut și Nistru, pregătind revenirea la valorile istorice și culturale tradiționale, obturate de bolșevici și de sovietici. A început un proces complex de apropiere de România și de realitățile generale ale poporului român de pretutindeni, de la „podurile de flori" de peste Prut, cultivate cu

1991. Podul de flori de la Prut

entuziasm de intelectuali, până la dialogul politic dintre conducerile celor două țări. Trecerea la pluripartidism a arătat repede polarizarea vieții politice spre forțe naționale și proeuropene, pe de o parte, și forțe comuniste și filoruse, pe de alta, fiecare cu diferite nuanțe. Minoritatea slavă (ruso-ucraineană) comunistă proclamă așa-numita „Republică moldovenească nistreană", cu reședința la Tiraspol, pe un teritoriu situat de-a lungul Nistrului, pe ambele maluri, dominat de forțele Armatei a 14-a rusești, de ocupație. De asemenea, și alte grupuri minoritare, precum găgăuzii, manifestă tendințe secesioniste. În 1991–1992, forțele separatiste, comuniste și filoruse din Transnistria au declanșat chiar un război, sprijinit pe față de Moscova, care a condus la numeroase victime și la mari pierderi materiale. S-a dorit acreditarea ideii că tânărul stat moldovean nu poate funcționa în afara sferei Rusiei. Transnistria a rămas practic o enclavă secesionistă, ruptă

1992. Pod pe Nistru, blocat de forțele separatiste

de conducerea centrală a ţării, nerecunoscută oficial de nimeni pe plan internaţional, dar sprijinită copios de Moscova. În paralel, Constituţia ţării a garantat drepturile şi libertăţile democratice ale tuturor cetăţenilor şi egalitatea din toate punctele de vedere a minorităţilor naţionale cu populaţia majoritară.

După preşedinţiile lui Mircea Snegur şi Petru Lucinschi, care au apărat, cu anumite ezitări, interesele naţionale şi specificul românesc, au urmat o guvernare comunistă şi un preşedinte de aceeaşi orientare (Vladimir Voronin). Prin aceasta, Republica Moldova a fost singurul stat european de după 1989, condus vreme de opt ani de un partid comunist, care a folosit o propagandă destul de eficientă pentru îndepărtarea locuitorilor ţării de România, pentru cultivarea moldovenismului separatist, pentru demonizarea „burgheziei române" interbelice şi a românilor „fascişti şi naţionalişti". Abia evoluţiile recente, de după 2009, arată o revenire treptată spre normalitate, însoţită de îmbunătăţirea raporturilor cu România şi reluarea eforturilor de integrare europeană. România, indiferent de orientarea politică a guvernelor sale de după 1989, a sprijinit constant – cu mijloace mai mult sau mai puţin eficiente – afirmarea independenţei Republicii Moldova şi orientarea sa euroatlantică, spre valorile generale democratice. Astfel, ca şi în alte cazuri, românii sunt astăzi un popor cu două state româneşti, care au aceeaşi limbă oficială (indiferent cum este ea numită), aceleaşi simboluri naţionale, aceleaşi valori culturale, acelaşi poet naţional – Mihai Eminescu –, aceeaşi receptare a lumii şi a vieţii, de la venirea pe pământ până la „vârsta de iubit" şi până la „marea trecere", de la dansul popular şi până la curgerea unduită a doinei…

7 aprilie 2009. Revoltă anticomunistă la Chişinău

Semnarea Tratatului de aderare a României
la Uniunea Europeană, 25 aprilie 2005

Românii şi-au făcut istoria cum s-au priceput, nici mai bine, nici mai rău decât alte popoare. Istoria lor nu a fost pură sau imaculată, dar nici oribilă şi plină de dezastre. A fost de toate felurile, ca viaţa, fiindcă istoria înseamnă viaţă. Este important de ştiut că românii există şi ei între naţiunile lumii, că au un stat sau chiar două state ale lor, cu un trecut bogat, cu Dunărea şi cu Munţii Carpaţi, cu ţăranii Maramureşului, uitaţi parcă de timp, cu mănăstirile pictate ale Moldovei, cu Delta şi cu Marea Neagră, cu hrubele de la Cricova, cu Eminescu, Blaga, Enescu sau Brâncuşi, cu oameni care aşteaptă să fie cunoscuţi. Ei au un mesaj de transmis pentru comunitatea internaţională şi ţin profund la mesajul lor.

Bibliografie selectivă

1. Bârlea, Octavian, *Romania and the Romanians,* Los Angeles, 1977.
2. Brătianu, Gheorghe I, *Origines et formation de l'unité roumaine*, București, 1943.
3. Bulei, Ion, *Scurtă istorie a românilor*, București, 1996.
4. Cantellan, Georges, *A History of the the Romanians*, New York, 1989.
5. Cândea, Virgil, *An Outline of Romanian History*, Bucharest, 1977.
6. Constantinescu, Miron, Constantin Daicoviciu și Ștefan Pascu, *Historie de la Roumanie des origines à nos jours*, Roanne, 1970; Bucarest, 1971.
7. Constantiniu, Florin, O *istorie sinceră a poporului român*, București, 1997.
8. Deletant, Andrea și Dennis, *Romania (World Bibliographical Series*, *Volume 59*), Denver-Oxford-Santa Barbara, 1985.
9. Durandin, Catherine, *Histoire des Roumains*, Paris, 1995.
10. Eliade, Mircea, *The Romanians. A Concise History*, Bucharest, 1992.
11. Georgescu, Vlad, *The Romanians. A History*, ediție de Matei Călinescu, Columbus (OH), 1991.
12. Giurescu, Constantin *C.*, *Istoria Românilor*, 3 vol., București, 1935-1946.
13. Giurescu, Dinu C., *Illustrated History of Romanian People*, Bucharest, 1981.
14. Hitchins, Keith, *Rumania (1866–1947),* Oxford, 1994.
15. Hitchins, Keith, *The Romanians (1774–1866)*, Oxford, 1996.
16. Iorga, Nicolae, *Histoire des Romains et de la romanité orientale*, 10 vol., Bucarest, 1937–1945.
17. Iorga, Nicolae, *Histoire des Roumains de Transylavanie et Hongrie*, 2 vol., Bucarest, 1940.
18. *Istoria Românilor* (tratat), Academia Română, 9 vol., București, 2001-2008.
19. Oțetea, Andrei (ed.), *The History of the Romanian People*, New York, 1974; London, 1985.
20. Pop, Ioan-Aurel, Ioan Bolovan (coord.), *Istoria ilustrată a României*, București-Chișinău-Cluj, 2009.
21. *Romania. Foreign Sources on the Romanians*, Bucharest, 1992.
22. Scurtu Ion (coord.), *Istoria Basarabiei de la începuturi până la 1998*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, 1998.
23. Seton-Watson, R.W., *A History of the Romanians from Roman Time to the Completion of Unity*, Cambrige, 1934; Hamdon, 1963.
24. Treptow, Kurt W. (ed.), *A History of Romania*, 3rd ed., Iași, 1997.
25. Xenopol, A. D., *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane depuis les origines jusqu'à l'union des Principautés en 1859*, 2 vol., Paris, 1896.
26. Xenopol, A. D., *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ediția a 3-a, 14 vol., București, 1925–1930.

Tipărit la Combinatul Poligrafic din Chişinău
Comanda Nr. 00971

Descrierea CIP a Camerei Naţionale a Cărţii

Pop, Ioan-Aurel
Istoria românilor / Ioan-Aurel Pop
Colecţia „Biblioteca populară” / Col. iniţ. şi coord./
Anatol Vidraşcu; conc. gr. şi coperta / Vladimir Zmeev /
B. – Ch.: Litera (Combinatul Poligrafic), 2010 – 192 [pag.] –
Biblioteca populară, nr.1

ISBN 978-9975-74-066-1

94(=135.1)
P 78